

ΤΑΚΗ ΣΠ. ΚΑΠΩΝΗ

ΓΕΛΕΚΤΣΗΔΕΣ

ΟΙ ΣΚΥΜΝΟΙ ΤΗΣ ΦΡΟΥΡΑΣ

ΔΗΜΟΣ Ι. Π. ΜΕΣΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΒΑΛΒΕΙΟΣ
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΤΡΟΠΟΣ ΑΠΟΚΤΗΣΗΣ:

ΠΡΟΣΦΟΡΑ

ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ:

21-2-12

ΑΡΙΘΜΟΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

21.466

ΑΡΙΘ. ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗΣ

938.562 ΚΑΤ

Αφιερώνεται
στην αγαπημένη μου σύντροφο

ΠΑΝΩΡΑΙΑ

και στους γονείς μου

ΣΠΥΡΟ και ΓΙΟΥΛΙΑ

Είπα η Δήμαρχο
η Κ. Αντωνίου
με ηρώ
Δήμαρχο

ΔΗΜΟΣ Ι. Π. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
— ΒΑΛΒΕΙΟΣ —
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Α.Ε. 21.466

227.952 1985

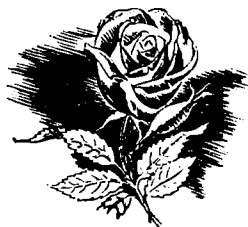
ΤΑΚΗ ΣΠ. ΚΑΠΩΝΗ

Γ Ε Λ Ε Κ Τ Σ Η Δ Ε Σ

Ο Ι

Σ Κ Υ Μ Ν Ο Ι Τ Η Σ Φ Ρ Ο Υ Ρ Α Σ

ΑΘΗΝΑ 1985

ΕΞΗΓΗΣΗ

Το Μεσολόγγι αποτελεί ανεξάντλητη πηγή έμπνευσης. Είναι λαμπάδα που καίει χωρίς να λυώνει. Όσο σκύβεις απάνω του τόσο νιώθεις το άρωμά του να σε μεθάει, τόσο νιώθεις την κατάπληξη να σε κυριεύει και την έμπνευση να σε πλημμυρίζει. Αυτό, που έγινε στο Μεσολόγγι, αποτελεί ανεπανάληπτη αποκάλυψη της ανθρώπινης δυνατότητας να φτάνει το ύψος του θείου, για να δρίσκει την καταξίωσή του το: «ανδρών ηρώων θείον γένος».

Οι πράξεις της απίθανης, τριμερής, φρουράς του, αγγίζουν το μυθώδες, την καρδιά του μύθου, από τον οποίο αδυσκόλευτα μπορούμε να πλάσουμε έπος ή τραγωδία. Στην ιστορία η δόξα ξεπηδάει από κάποια επιτυχία, από κάποια νίκη. Το Μεσολόγγι, αντίθετα, δοξάστηκε πέφτοντας, όπως όμως έπεσε.

Το Μεσολόγγι μοιάζει με το χρυσάφι, που, όσα χρόνια κι αν περάσουν κι όσες κατεργασίες κι αν του γίνουν, παραμένει χρυσάφι αναλλοίωτο, αξετίμητο μέσα στο χρόνο. Κατανίκησε το νόμο της λήθης. Δε λησμονήθηκε. Ο χρόνος στάθηκε γι' αυτό ασάλετος στο ΤΟΤΕ... Γιατί «τότε» ξευτέλισε τη βαρβαρότητα, την ισχύ και τη βία. Γι' αυτό η ΔΟΞΑ από τότε ήρθε λαχανιασμένη και γυρνούσε πάνω από τη φοβερή φρουρά του, για να μείνει πια εκεί έρμυ και μετά το χαλασμό του να φτεροκοπάει ανάμεσα στα χαλάσματα, στους άθαπτους νεκρούς και στους παλιούς σταυρούς. Εκεί μένει ακόμα και θα μένει κι αυτό το νιώθουμε σαν ανατριχίλα, καθώς πλησιάζουμε κάθε τάφο, που κρύβει κι έναν γίγαντα.

Το Μεσολόγγι υποβάλλει, προβάλλει και επιβάλλει το σεβασμό, σαν κάτι το άγιο και ιερό. Κι αυτό το αισθάνεσαι μέσα σου να σε συγκλονίζει σαν τη φωνή του φλεγόμενου βάτου, όσο πλησιάζεις τα χώματά του. Το δρίσκεις στεριωμένο στην ψυχή σου, μέσα σ' ένα πλαίσιο που έχει το ύψος του απείρου, το πλάτος της αιωνιότητας, το βάθος του χάους.

Στην «ΠΥΛΗ» διαδάζεις: Κ ά θ ε ε λ ε ύ θ ε ρ ο ς ά ν θ ρ ω π ο ς ε ί ν α ι Δ η μ ό τ η ς Μ ε σ ο λ ο γ γ ί ο υ.

Κι αυτό είναι το σωστό. Στο Μεσολόγγι χωράνε μόνο οι ελεύθεροι άνθρωποι όλου του κόσμου, που λατρεύουν τη λευτεριά. Στην ιερή, τούτη, πόλη,, θρίσκουμε την καταξίωση του αφορισμού: η Λευτεριά καταχτιέται με αίμα. Είναι χάρισμα αιματοπότιστο...

Για την ηρωική φρουρά του, που ξεσκέπασε και ζευτέλισε την κούφια αλαζονεία, χλεύασε το θάνατο, έφτυσε την υπεροπλία και έμεινε παράδειγμα στους λαούς για μίμηση, έχουν γραφεί πολλά. Μα εκείνο, το ξεχωριστό, που καταπλήσσει ιδιαίτερα μέσα σε όλο το φάσμα της αντρείας και που το συναντάς συνεχώς και δε μπορείς να το παραγνωρίσεις και να το αγνοήσεις, είναι το ηρωικό στοιχείο, που ανήκει στα παιδιά. Αυτά παίρνουν ανάστημα καθώς μάχονται στην πρώτη γραμμή. Ρέγονται τον πόλεμο. Ρέθονται τον καπνό του. Οιστηλατούνται από τη φωτιά και τον ηρωισμό και χώνονται στο καμίνι, ρίχνοντάς μας από το θαυμασμό στην κατάπληξη.

Οι σκύμνοι της φρουράς του Μεσολογγίου δεν ενεργούν επιπόλαια «σαν παιδιά». Όχι. Οι ενέργειές τους περιέχουν το στοιχείο της συνειδητής και υπεύθυνης δράσης. Και τα παιγνίδια τους ακόμα αποτελούν προπαίδευση και είναι σημαδεμένα από το μίσος κατά των πολιορκητών και αποτελούν εξάσκηση για ετοιμότητα. Αποτελούν τη «βασική» τους εκπαίδευση.

Το θαυμαστό αυτό γεγονός, εκτιμώντας το κατά το μέτρο της αξίας του, προκάλεσε στην ψυχή μου, σαν δασκάλου, που χρόνια μιλούσα σε κάποια άλλα παιδιά, για τα παιδιά αυτά, προβάλλοντάς τα σαν υπόδειγμα ηθικής δράσης αξιοζήλευτης, προκάλεσε, λέω, μια οφειλή. Ένα τάμα ξεχωριστό για την υπέροχη προσφορά τους. Και όσο περνούσαν τα χρόνια, ένιωθα ενοχή και ντροπή, γιατί δεν την είχα ξεπληρώσει. Με τί; Με τι άλλο; Μ' αυτές τις φτωχικές δυνάμεις της πέννας μου. Το κάνω, λοιπόν, σήμερα.

Έτσι πρέπει να μετρηθεί και να εκτιμηθεί, φίλε μου, η εργασία μου αυτή. Απόφαση ξεπληρωμής βαριού χρέους. Η προσφορά μου δεν έχει λογοτεχνικές αξιώσεις. Γι' αυτό, προκαταβολικά, σου λέω, μη βασανιστείς αναζητώντας λογοτεχνικούς ακροβατισμούς και ωραιολογίες. Δεν υπάρχουν. Και τούτο, γιατί η

τέτοια δυνατότητα χάνεται μπροστά στην κατάπληξη, στο σοκ, που προκαλεί το μεγαλείο του ηρωισμού όλης της φρουράς και ξεχωριστά των παιδιών της. Η λάμψη που ξεπηδάει απ' το ηφαιστείο του ηρωισμού τους, είναι τόσο εκρηκτική, τόσο εκτυφλωτική που σκοτίζει το νου και σε φοβίζει να πλησιάσεις να πλέξεις το λόγο. Δε βρίσκεις καν λόγο και μένεις και απορείς και εξίστασαι, σαν τον Άγγελο του εκκλησιαστικού υμνογράφου, ποιός λόγος θα μπορούσε να εξαρτήσει, να σταθεί επάξιως, ικανός, να υμνήσει αντάξια τούτο το μεγαλείο της ψυχικής αντίστασης και αντοχής του ανθρώπου, που στερείται τα πάντα, που στερείται το φωμί και το νερό κι όμως δεν παραδίδεται, δεν υποχωρεί στη βία, δείχνοντας έτσι, πως πάνω από τις απολαυές της ζωής όλες και τις ηδονές, στέκει κορωνίδα η λευτεριά και χωρίς αυτή όλα τα άλλα είναι χαμένα και ανάξια. Είναι το αλάτι της ζωής. Χωρίς αυτό το αλάτι, τη λευτεριά, ο άνθρωπος καταντάει κλωτσοσκούφι, αφού «εις ουδέν ισχύει». Αυτά σε κάνουν να μένεις με ασάλευτη, καρφωμένη, κυριολεκτικά, τη σκέψη, σαν τα θηράματα, που χαζεύουν ζαλισμένα μπροστά στους δυνατούς προβολείς. Χάνεις το θέμα στη σύλληψή του, σαν τους φωτεινούς δίσκους, σαν τους μετεωρίτες, σαν τους κομήτες, που αγγίζουν την ατμόσφαιρα κι εξαφανίζονται στο αστέριωτο βάθος του χάους του απείρου κι εσύ μένεις σαν χαζός φορτωμένος καταπληξία, σόκ.

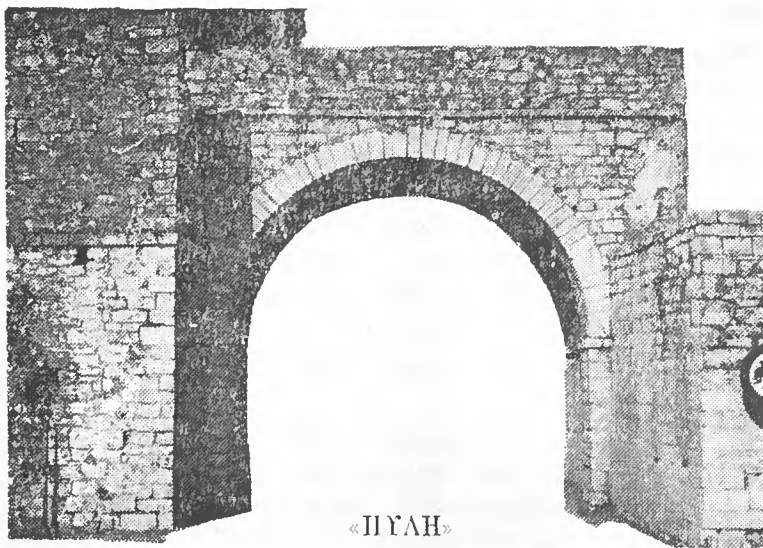
Έχοντας, λοιπόν, φίλε μου, κατά νου αυτά, θα μου συγχωρέσεις τη φτώχεια του λόγου μου και θα ανακουφιστώ στη σκέψη πως δεν θα κατακριθώ σαν ανάξιος να υμνήσω αντάξια τα παιδιά αυτά.

Κι αφού πια δεν έχεις οδό απολαυής λογοτεχνικού έργου, κοίτα ν' απολάβεις την ουσία στο ανεπανάληπτο μεγαλείο των πράξεων των μαρτύρων παιδιών της μυθικής φρουράς της Ιερής Πόλης, όπως πεζά παρουσιάζεται στο κείμενό μου σκέτη, απλή. Και τούτο: Το πόσο θα θεωρήσεις χρέος σου να βρεθείς προσκυνητής στον ιερό χώρο που βρίσκονται τα άγια κόκαλά τους, αυτό είναι δικό σου θέμα...

Τελειώνοντας, από τη θέση αυτή, με πολύ σεβασμό, εκφρά-

ζω τις ευχαριστίες μου στον υπέροχο φίλο, άνθρωπο και επιστήμονα κ. Κώστα Πετρονικολό, Λυκειαρχή Φιλολόγο, λάτρη του Μεσολογγιού, ο οποίος, κυριολεκτικά, μ' έσπρωξε να προχωρήσω στην έκδοση του υλικού αυτού, που πρώτος είδε, κρίνοντας το κατάλληλο να προστεθεί στα τόσα άλλα, που υπάρχουν για την Ιερή Πόλη της Ελλάδας, γραμμένα απ' αυτόν και τόσους άλλους!

Ιδιαίτερη αναφορά είμαι υποχρεωμένος να κάνω στη σημαντική προσφορά, για την εμφάνιση του βιβλίου, των αδελφών Γιώργου και Ηλία Πασσίση (Νοταρά 35 Αθήνα) οι οποίοι με συγκινητικό ενδιαφέρον, σαν Μεσολογγίτες, έκαναν τόσα με φιλοκέρδεια, θεωρώντας κι αυτοί το βιβλίο αυτό προσφορά στο Μεσολόγγι.

Σ η μ ε ί ω σ η: Κάνοντας διευκρίνιση, λέω, ότι από τα διηγήματα που ακολουθούν, τα τρία πρώτα είναι εξωπραγματικά, εμπνεύσεις του συγγραφέα, βασισμένα στην πραγματική ιστορία και τα άλλα αποτελούν πραγματικά ιστορικά γεγονότα.

Αγαπητέ μου Τάκη,

Διάβασα τα χειρόγρατά σου. Σ' ευχαριστώ, γιατί με έκαμες πρώτον κοινωνό της εργασίας σου. Σ' ευχαριστώ ακόμα για τη συγκίνηση που μου έφερες με τ' γραπτά σου — γραπτά με κινούμενα πρόσωπα, γιομάτα παλμό κι ανωτερότητα κι ασύλληπτη αγνότητα στην πάλη τους για τη Λευτεριά!

Με το βιβλίο σου τούτο θα πλουτιστεί η βιβλιογραφία γύρω από το μαρτυρικό λιμνοχώρι, που δεν είναι ποτέ πολλή, κι όση κι αν είναι δε φτάνει για το Μεσολόγγι, αυτό το όνομα που έκαμε τους Έλληνες να μιλάνε στους αιώνες με περηφάνεια και δίκαιη καύχηση!

Το βιβλίο παίρνει ιδιαίτερη σημασία σήμερα, την όχι και τόσο πνευματική μας εποχή... Κι ακόμα — αν μου επιτρέπεται αυτό — σαν δημότης της Ιερής Πολιτείας σε ευχαριστώ για λογαριασμό της για τους κόπους σου και τη λατρεία σου γι αυτήν...

Αναλογίζομαι, αγαπητέ Τάκη, πόση ψυχική δύναμη κρύβεις μέσα σου, που ξέρω το δράμα σου, και που αμυδρά απεικονίζει η απιέρωση του έργου σου τούτου στην αγαπημένη μας Πανωραία σου...

Σε φιλώ
Κώστας Αλ. Πετρονικολός

Αθήνα 25.11.82

Ι Ε Ρ Η Π Ο Λ Η

Είναι γνωστό, ότι μόνο το Μεσολόγγι στην Ελλάδα έχει το μεγάλο τίτλο: ΙΕΡΗ ΠΟΛΗ. Δεν είναι όμως πλατιά γνωστό πώς, πότε και γιατί τον πήρε και γι' αυτό θεωρούμε σκόπιμο να παραθέσουμε ό,τι είναι αναγκαίο, για σχετική ενημέρωση. Να το ιστορικό.

Οι επιθέσεις που απαντώντα είχε εξαπολύσει ο Κιουταχής κατά του Μεσολογγίου τους τρεις μήνες Μάιο, Ιούνιο και Ιούλιο του 1825 και η απόκρουσή τους από την αλύγιστη φρουρά του, καθώς και οι τελευταίες νίκες του ελληνικού ναυτικού (Ιούλιος 1825) είχαν ξεσηκώσει θύελλα ενθουσιασμού και ενδιαφέροντος για την άμυνα της πολιορκούμενης πόλης. Αποφασίστηκε, λοιπόν, να γίνει στο Ναύπλιο επινίκεια δοξολογία, η οποία και έγινε στις 4 Αυγούστου 1825 στη Μητρόπολη. Ομιλητής ήταν ο Αναστάσιος Πελυζωίδης, ο οποίος παίνεψε τους άλλους Έλληνες, αλλά στάθηκε ιδιαίτερα δοξάζοντας το Μεσολόγγι. Αυτός, τότε, για πρώτη φορά, αποκάλεσε το Μεσολόγγι «ΙΕΡΗ ΠΟΛΗ».

Παραθέτουμε το σχετικό μέρος από την ιστορία του Δ. Κόκκινου «Η Ελληνική Επανάσταση» τόμος 5, σελ. 208-209.

«Εις σε στρέφω τον λόγον μου ήδη, ω Πόλις Ιερά του Μεσολογγίου. Ιεράν σε ονομάζω, και με σέβας θαθύτατον πατώ νοερώς σήμερον το έδαφός σου, συλλογιζόμενος τα τεράστια κατορθώματα, τα οποία τοςάκις ήδη ενεργήθησαν εις την περιφέρειάν σου. Αδύνατος ακόμη και ανοχύρωτος αντεστάθης προ τριών χρόνων εις δώδεκα χιλιάδας αλθανών, εχόντων επί κεφαλής τον επιχειρηματιάν Ομέρ Βρυώνην, και έμπροσθέν σου τόσα πεσμένα και αιματοκυλισμένα πτώματα αυτών, οπόταν αυθαδιάσαντες να σε πλη-

σιάσουν, αντεκρούσθησαν από τας στιβαράς χείρας των γενναίων σου προμάχων...

Τοιαύτη νομιζομένη και ούσα αληθώς, άναψες έτι μάλλον την λύσαν του ανθρωπομόρφου θηρίου σουλτάνου... έστειλεν εναντίον σου τον φοβερώτερον παρά πάντας τους προαποσταλμένους Κιουταχήν, επί κεφαλής τριάντα χιλιάδων Αλβανοτούρκων. Αλλά τι εκατόρθωσεν; Όχι άλλο βέβαια παρά να δείξη την αδυναμίαν προφανέστερον και ν' αποβάλη πάσαν ελπίδα μελλούσης επιχειρήσεως κατά σου.

Ιεράν σε ονομάζω και Ιερά είσαι τω όντι, διότι από την πρώτην αφετηρίαν του παρόντος αγώνος έμεινες ακεραία και αμίαντος, μηδέποτε καταπατηθείσα από τους βεβήλους των βαρβάρων πόδας. Ιεράν σε ονομάζω τέλος πάντων διότι ηξιώθης να έχης ζώντας μεν προμάχους, αποθανόντας δε ιερά κειμήλια εναποτεθημένα εις τους κόλπους σου τους μεγαλύτερους άνδρας, όσοι εις την Ελληνικήν Ιστορίαν διαπρέπουσιν. (Σ.Σ. αναφέρεται ο Πολυζώιδης στους: Κυριακούλη Μαυρομιχάλη, «του αρίστου ανδρός της Ελλάδος» Μάρκου Μπότσαρη, του στρατηγού Νορμάνου, του ασιδίου Λόρδου Βύρνος).

Βιογραφικόν σημείωμα Αναστ.

Πολυζώιδη.

Γεννήθηκε στο Μελενοίκιο της Μακεδονίας (1802). Υπήρξε δικαστής, πολιτικός και συγγραφέας. Γραμματέας του Υπουργικού Συμβουλίου του 1821. Κύριος συντάκτης του Συντάγματος της Επιδάουρου. Πληρεξούσιος στην Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, αντιπρόεδρος του Αρείου Πάγου, Σύμβουλος Επικρατείας και Υπουργός Παιδείας και Εσωτερικών. Σαν Πρόεδρος του Πρωτοδικείου Ναυπλίου αρνήθηκε, μαζί με τον Γεώργιο Τερτσέτη να υπογράψει τη σε θάνατο καταδίκη του Θ. Κολοκοτρώνη, αν και σύρθηκε με το ζόρι στην έδρα του δικαστηρίου με καταξοσκισμένα τα ρούχα του. Σαν υπουργός υπόγραψε το Διάταγμα ίδρυσης του Πανεπιστημίου Αθηνών (1837), έκαμε τον «περί Τύπου» νόμο κλπ. Πέθανε το 1873.

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ ΜΟΥ ΧΛΩΜΟ

Νάμουνα,
θέλω,
στης Βαράσσοβας την κορυφή,
ένας αθάνατος.

Να στέκω κει,
ψηλά,
να με χτυπούν
οι μπόρες του χειμώνα
και το λιοπύρι
να με καίει,
το καλοκαίρι
κι εγώ
να μένω ασάλευτος,
σκληρός,
μαρμαρωμένος,
κι αιώνια
τα μάτια να στυλώνω
πάνω σε σένα,
να σε θωρώ
και να μη σε χορταίνω,
αγαπημένο,
Μεσολόγγι μου,
χλωμό, τυραγνισμένο.

Το μοναστήρι,
λουφασμένο,
στον κόρφο του Ζυγού,
νάχω δεξιά μου,
— η Καλυδώνα κι ο Μελέαγρος
κι ο φοβερός ο κάπρος,
πώς ξεθωριάσανε μπροστά σου—
πλοκάμι ξακουστό
κι αυτός,
ο Αϊ - Συμός,
μέσ' στης Εξόδου σου
το μεγαλείο,
να το κοιτάω ατέλειωτα
και να γυρίζω,
πάνω σου,
με μάτι δακρυσιμένο,
να σε θωρώ αχόρταγα,
δαθιά,

αγαπημένο,
Μεσολόγγι μου,
χλωμό, τυραγνισμένο.

Να φάχνω,
με τα μάτια μου,
να σημειώνω
τις τάπιες σου,
τις όξασμένες,
και τους πολέμαρχους,
ορθούς,
να καμαρώνω,
τον Ανεμόμυλο,
πιο κει,
στον ουρανό ανεβασμένο
και το ζευγάρι,
να φιλώ,
της λευτεριάς, των εραστών
το γέρο τον Καφάλη,
τον κουτσό,
με το Δεσπότη τον Ρωγών,
το μεγαλόκαρδο,
ανταμιωμένο,
χτίστες της Δόξας σου
κι οι δυο,
αγαπημένο,
Μεσολόγγι μου,
χλωμό, τυραγνισμένο.

Το θράδυ,
σαν ο θόρυβος καταλαγιάζει
κι ο γκιώνης ερωτεύεται,
γ' ακούω τα κρυφομιλήματα,
εκείνων,
των ηρώων της λιμνοθάλασσας
«μέλας ζωμός»
αυτή,
μ' αλάτι αλοή,
του Γένους τα φαρμάκια
και αίμα στοιχειωμένο,
στη φωτιά τ' Άράπη,
του σκληρού,

βρασιμένους,
 αιώνια αμβροσία,
 θεϊκής γέννας παλικάριών
 τροφή και νόμα,
 αντάμα,
 τα χρόνια εκείνα,
 τα χρόνια τα μεγάλα,
 τώρα
 γαλήνια,
 ειρηνική,
 βυζί τροφού,
 παθιάρικα αγκαλιάζει
 το Βασιλάδι, το Ντολμά,
 την Κλείσοδα
 με τ' άλλα τα παιδιά της
 και σένα,
 ΠΟΛΗ ΙΕΡΗ,
 αγαπημένο,
 Μεσολόγγι μου,
 χλωμό, τυραγνισμένο.

Να βλέπω
 τα πρυάρια τα παλιά
 και τις γαίτες,
 τις στενές,
 στην Κλείσοδα,
 όπως φτάναν
 κι όπως γυρίζαν,
 τότε,
 μέσα στα νερό,
 το θολωμένο,
 απ' τ' ανακάτεμα του βούρκου
 με το αίμα,
 το ξένο
 και το νότιο
 και το Τζαβέλλα,
 καπετάνιο,
 αγρίμι φοδερό,
 με παλικάρια όμοια,
 αγαπημένο,
 Μεσολόγγι μου,

χλωμό, τυραγνισμένο.

Ξεχωριστά,
 χαϊδευτικά,
 γ' απλώνω με σεβασμό
 γ' αγγίζω τους μικρούς,
 με τη μεγάλη την καρδιά,
 αγρίμια μανιασμένα,
 που
 στο κλουδί τους δε χωρούν,
 τον Αναστάση
 και το Ζαφείρη Ράπεση,
 λαχανιασμένο,
 καθώς ήταν,
 για να προσφτάσει το κακό
 και το Γιωργάκη,
 κι εκείνο,
 τ' αθάνατο παδί,
 το διάολο, το Σφήμα,
 παθιάρικα
 να πίνω την ανάσα τους
 πνοή ζωής να πάρω,
 ψυχών αντρεωμένων,
 του δικίου σου,
 τ' αδικιωτού
 αγωνιστών,
 ανυποχώρητων
 στα βόλια τα καφτά,
 αγαπημένο,
 Μεσολόγγι μου,
 χλωμό, τυραγνισμένο.

Να μνημονεύω
 τη μεγάλη τη σειρά,
 με τα ονόματα,
 των ταπεινών
 και αφανών
 και των τρανών
 και να σκιρτούν
 στο άκουσμα,
 φωνάζοντας:

ΠΑΡΩΝ,
 τα κόκαλα στον Τύμβο,
 τον μεγάλο,
 του Ηρώου σου,
 μοναδικού,
 στην Οικουμένη,
 σε έκταση και όγκο,
 μεγαλείου,
 αγαπημένο,
 Μεσολόγγι μου,
 γλωμό, τυραγνισμένο.

Της τρομερής φρουράς σου
 και της Εξόδου σου
 τη δόξα,
 να διαλαλώ
 ανιστορώντας
 τα κατορθώματα,
 τ' ασύλληπτα στο νου,
 στις γενιές,
 για να μαθαίνουν,
 τη διδαχή,

που παίρνει ουσία
 απ' αυτή.
 Να ξέρουν πως,
 όσοι,
 τη λευτεριά,
 διαλέγουν
 και παίρνουν
 σαν πιο πολύτιμο φορτίο,
 θυσία κάνουν τη ζωή,
 που αυτή την ομορφαίνει,
 όπως την έκανες εσύ,
 κι ανέβηκες
 στο Θείο σύνθρονο,
 μοναδική στα ουράνια
 και στη γη
 «ΙΕΡΗ ΠΟΛΗ»
 αγαπημένο,
 Μεσολόγγι μου,
 γλωμό, τυραγνισμένο.

Αθήνα 20.5.1980

ΟΙ ΓΕΛΕΚΤΣΗΔΕΣ

Ιστορικές μαρτυρίες

«...Μια ομάδα από μικροπαιδιά, επηρεασμένα από τη μεγαλόπρεπη τελετή του όρκου του Λόρδου Βύρωνα, πάνω στον τάφο του Μάρκου Μπότσαρη,... ωρκίστηκαν όλα τους ζωσμένα ψεύτικα σπαθιά στη μέση, να υπερασπίσουν την Πατρίδα, μέχρι θανάτου!!!...»

Τα μεγαλύτερά τους, έχοντας αντίληψη και του κινδύνου και του καθήκοντος — είχαν λησμονήσει πως ήταν ακόμα παιδιά — μαζεύουν στις ντάπιες τα βόλια του εχθρού για να χρησιμοποιηθούν από τους δικούς μας, γεμίζουν κατά τις μάχες τα ντουφέκια των αγωνιστών, μένοντας δίπλα τους, εξουδετερώνουν με επιδεξιότητα και ψυχραιμία, αλλά και με άμεσο, πάντα, κίνδυνο της ζωής τους, τις μπόμπες των Αγαρηνών, βγάζοντας το φτίλι τους, και παίρνουν κι αυτά μέρος στα γιουρούσια, άλλοτε με αληθινά όπλα, κι άλλοτε με σφεντόνες. Αλλά και τακτική στρατιωτική δύναμη ακόμα είχε συγκροτηθεί από τους Μεσολογγίτες εφήβους. Ήταν το Ξακουστό Σώμα των Γελεκτσηδών (πήραν αυτή την ονομασία, γιατί μόνον γελέκο φορούσαν, για να μη τους θαραίνει η κάπα), από 90 ηρωικά παλληκάρια, που τα περισσότερα δεν ήταν παραπάνω από 16—18 χρονών και δεν ίσιναι λίγα τα ανδραγαθήματα που έκαναν».

(Κων. Π. Πετρόπουλου: Σκηνές Μεγαλείου, Β΄ έκδοση, σελ. 70).

«...όσες γυναίκες απόμειναν φροντίζουν, όπως πριν το σπιτικό τους... λαχταρούν με τα κουτσούβελά τους, που όλη μέρα θένε να βρίσκονται στις ντάπιες να βλέπουν τι κάνουν οι μεγάλοι. Κουκουλωμένες... πηγαίνουν και μαζεύουν τα βόλια του εχθρού και τα δίνουν στην επιτροπή να τα Ξαναχύσει. Κουβαλάνε Ξύλα και χώμα και παίρνουν και την τσάπα και το φτυάρι στο χέρι. Όσο για τα παιδιά... βλέπουν τα ντουφέκια, τις πάλες, τα γιαταγάνια, τις μπιστόλες και τα ρέγεται η ψυχή τους. Ξεκολλημό δεν έχουν από τις ντάπιες κι ας τρώνε κατραπακιές από τις μάνες τους. Τρέχουν και μαζεύουν κι αυτά τούρκικες μπάλες και μολύβια και τα δίνουν στην επιτροπή. Ξεσηκώνουν... τα κάμματα των μεγάλων και κάνουν παιγνίδι τους τον πόλεμο Φτιάνουν όχι μονάχα Ξύλινα σπαθιά και ντουφέκια, μα σηκώνουν στις πλατείες μικρές ντάπιες και ταμπούρια και χύνουν με μολύβι κανονάκια και μπάλες (Δ. ΦΩΤΙΑΔΗ: ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ, σελ. 85 - 86).

«Περίεργον είναι... να θεωρεί τις τους παίδας, οίτινες κατεσκεύασαν τώρα μικρά κανόνια και βόμβας από μόλυβδον, και από μόνην την έμφυτον ροπήν κινούμενοι παρατάττονται εις τας αγοράς και κάμνουσιν όλα τα κινήματα προς άμυναν και φύλαξιν. Θαυμασμού άξιον είναι πόσον επιτηδεύθησαν οι νέοι ούτοι μηχανικοί εις την αναλογίαν και ακρίβειαν των πυροβόλων των, και εις την τακτικήν των πολεμικών κινημάτων αρμονίαν». (Ίωάν. - Ιακ. ΜΑΓΕΡ: ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ, 24 Μαΐου 1825, σελ. 24).

ΕΤΣΙ ΔΕΝΟΤΑΝ ΤΟ ΑΤΣΑΛΙ

Κατά το συνήθιο μαζώχτηκαν τα παιδοπούλια της γειτονιάς όλα εκεί στ' απόσκιο του μισογκρεμισμένου σπιτιού του μπαρμπα - Λιά, του γεροκλέφτη. Αυτό γινόταν κάθε μέρα τον τελευταίο καιρό πρωί, μεσημέρι, βράδυ. Το καλούσε η ανάγκη. Το καλούσε ο πόλεμος, που σήκωνε το έρμο Μεσολόγγι. Πόλεμος ασταμάτητος και γιομάτος με πολύ πολύ αίμα και παλικαριά.

Το κανόνι, Ξερνοβολώντας καταστροφή, μουγκρίζει αδιάκοπα πέρα στα πλάγια του Ζυγού, χωμένο στα λογγομένα λιοστάσια. Ρήμαξαν κι αυτά. Ποιος νοιάζεται και ποιος μπορεί να τα περιποιηθεί! Τώρα ανοίξαμε δουλειές με τον Αράπη. Μα όσο κι αν μουγκρίζει ο δαίμονας της καταστροφής κανείς δεν του δίνει σημασία. Μόνο που καμιά φορά ο μπαρμπα - Λιάς πεισματωμένος σηκώνει τα χέρια του κατακεί, ανοίγει τις παλάμες του και λέει φτύνοντας:

— Φτούσου κιαρατά. Να, πάρτα. Σου τα χρωστάω, γ... το σόι σου, χαλντούπη!

Τα παιδιά γελούν και δίνουν κι αυτά την αμοιβή, που αξίζει στον Αράπη, για τον κόπο του, κατά το υπόδειγμα του μπαρμπα - Λιά. Ήταν κι αυτό ένα ξέσπασμα του μίσους, που κρύβονταν βαθιά φωλιασμένο στα στήθια τους.

Ύστερα πετούσε κάτω μια χιλιοκομματιασμένη ψάθα και καθόταν στην άκρη σταυροπόδι. Γύρω του στρώνονταν η μάζωξη κι άρχιζε τη δουλειά περιμένοντας ν' ανοίξει το στόμα του, ν' αρχίσει να μολογάει κάποια απ' τις ιστορίες τον καιρό που ήταν κλέφτης στα βουνά της Ρούμελης, πάνω στ' απάτητα Άγραφα, στα βουνά του Κατσαντώνη. Έτσι έλεγε, πως ήταν με τον Κατσαντώνη, το φοβερό πρωτοκλέφτη, που ρήμαξε τ' ασκέρια του Αλή. Ύστερα, σαν χάθηκε εκείνος, ήρθε στ' ασκέρια του καπετάν Μακρή, τ'

αρχικλέφτη του Ζυγού. Μ' αυτές τραβούσε τα παιδιά, εκεί που δούλευαν και δουλεύονταν μαγεμένα και γκαρδιώνονταν σε τούτο το εργαστήρι του γέρου Λιά.

Είχε κάμει με τον «Αντώνη», όπως έλεγε τον Κατσαντώνη, για να δείξει πως τον ήξερε καλά - καλά. Ο μπαρμπα - Λιάς είχε χορτάσει τη Ζωή της κλεφτουριάς και ήξερε να μολογάει πολλές και νόστιμες ιστορίες, που μάγευαν τα παιδιά και τα έκανε να κρέμονται από τα χείλια του. Τους έλεγε πράγματα από τα περασμένα, μόνο που τα παραγέμιζε συχνά, για να φαίνεται πιο τρανός ήρωας ο Κατσαντώνης κι αυτός μαζί και για ν' αρέσουν στα παιδιά. Ψέματα δεν έλεγε. Μόνο στις ιστορίες έβαζε αλατάκι και πιπεράκι, για νοστιμιά.

Όλα όσα έλεγε είχαν σχέση με τη λατρεία της λευτεριάς, που ακόμα δεν είχε σβήσει απ' τη γέρικη καρδιά του. Λαχταρούσε ο γερο - κλέφτης για τους παλιούς συντρόφους του, για τα βουνά, τις βρυσούλες, τις λαγκαδιές, για τ' άρματά του που τα στερήθηκε, γιατί τώρα δε μπορούσε άλλο. Είχε γεράσει. Πενήντα και παραπάνω χρόνια στο κλαρί είχαν περάσει από τότε που μ' ένα κοτρώني έσπασε το κεφάλι του αγά, που πείραζε τη μάνα του και λάκισε για το βουνό. Πόσο άλλο να κρατήσει! Το σαράκι του χρόνου κι η κακοπέραση του είχαν φάει την αντοχή. Μόνο η καρδιά του τόλεγε ακόμα γερά. Αυτή κρατούσε. Τα πόδια όμως... Τα πόδια τα «ρημάδια», δέν τόλεγαν πια. Αυτό τον πεισμάτωνε. Πάνω στη φούρκα του τους έκοβε καμιά γροθιά βρίζοντάς τα, σαν νάφτεγαν εκείνα από μόνα τους και μόνο.

— Ρημάδια, γιατί λυγάτε. Τι πάθατε και δε με κρατάτε. Τόλεγε κι αναστέναζε βαθιά. Ύστερα στεκόταν λίγο συλλογισμένος και φορτωμένος αναμνήσεις, καθώς ήταν, μουρμούριζε με ολοφάνερο το «αχ», που κρυβόταν μέσα του καίγοντάς τον κρυφά.

— Νιάτα και πάλε νιάτα! Και τα μάτια του γέμιζαν δά-

κρυσ, καθώς η καρδιά του φτεροκοπούσε ακόμα στο κοκαλιάρικο σαν του ταικνιά στήθος του.

Στενοχωριόταν ,γιατί, τώρα που χρειαζόταν πιο πολύ τα νιάτα, δεν τα είχε. Είχαν πετάξει, όπως έλεγε και Ξανάλεγε. Δε λογάριζε τα χρόνια, που του είχαν σκεβρώσει τη ράχη ούτε τα μάτια του, που είχαν κουφώσει κι έμειναν αδειανά, σαν κούπες από θελανίδι, γαλανοφέρνοντας και που μόλις αντιφέγγιζαν στο φως από τα γηρατειά. Όλα είχαν γεράσει εκτός απ' την καρδιά και τη διάθεση. Εκείνες τόλεγαν ακόμα και τον έκαναν να τα θέλει όλα. Μα πού. Γι' αυτό βαρυγκομούσε για τα πόδια. Αυτά μονάχα ήθελε να τόλεγαν. Τ' άλλα ας ήταν, όπως ήταν! Καμιά σημασία δεν έδινε στα σκαμμένα του μάγουλα και στο καρύδι του λαιμού του, που είχε πεταχτεί ίσαμε μια γροθιά έξω, ούτε στα λειριά, που κρέμονταν κάτω απ' το σαγόνι του. Ομορφιές δεν ήθελε αυτός. Πόλεμο ήθελε. Πολλές φορές τον είχαν ακούσει να καθγαδίζει με τον εαυτό του.

— Άκου, λέει — μονολογούσε— να πολεμάνε οι άλλοι κι εγώ να κάθουμαι χασομέρης. Το θέλει ο Θεός αυτό; Δεν πρέπει να το θέλει. Μα ούτε κι ο όξω από δω. Κι έφτυνε να φύγει ο Ξορκισμένος και σταυροκοπιόταν, για ασφάλειά του, ανοιγοκλείνοντας τη δεξιά του παλάμη ορθή πάνω στο στήθος και κουνούσε το κεφάλι του φαρμακωμένα.

Ο μπαρμπα - Λιάς πέρα από τον πόλεμο και την κλεφτουριά δε μιλούσε ποτέ για τίποτε άλλο. Κουβέντα άλλη καμιά δεν ξάνοιγε αν και ήταν ολοφάνερο πως έκρυβε βαθύ πόνο. Ήταν ένας γρίφος. Πολλές φορές άφηνε τόσο βαρύ αναστεναγμό, που έβαφε μαύρα τα γύρω του. Ήταν το μόνο σημάδι που φανέρωνε την τρικυμία του κατασκότεινου φλεγέθοντα Άδη, που ξεχείλιζε στο βάθος της ψυχής του. Ποιός ήταν ο λόγος κανένα παιδί δεν ήξερε, μα ούτε και κανείς άλλος. Είχε μείνει με τον πόνο του άγνωστο, άγνωστος ανάμεσα σ' άγνωστους γνωστούς, καθώς η μοίρα τον είχε ρίξει σε τούτο το ρημάδι. Ποτέ δε μιλούσε για το πού και πώς της ζωής του. Φαίνεται όμως πως πονού-

σε πολύ, μα καταχώνιαζε τον πόνο του. Τι κι αν τον έλεγε. Θα σκέπτονταν. Μήπως θα μπορούσε κανείς να τον γειάνει; Κανείς! Τον βούλωσε κι αυτός μέσα του και ζούσε μ' αυτόν. Ζούσε μόνος του και ποτέ δεν έλεγε γιατί. Προχτές, όμως, παράξενο πράμα, μίλησε. Μίλησε ξαφνικά κι απροσδόκητα σαν κεντρισμένος από το τσουχτερό φαρμάκι σφήκας μακρουλής κι άβρεχης! Ο μικρός Πετράκης, του καπετάν Θάνου, τον έκανε να μιλήσει. Ο μικρός, χωρίς να το καταλαβαίνει, χώθηκε στη σφαίρα του πόνου του μπαρμπα - Λιά, άγγιξε, φαίνεται, γερά στη ρίζα την πληγή την κατάλληλη ώρα, τη μάτωσε και μίλησε:

— Είχα, παιδί μου, του λέει κι εγώ γυναίκα και παιδιά. Ξεροκατάπие και συνέχισε με σπασμένη τη φωνή. Τώρα δεν έχω..... Τα χάρισα στην πατρίδα....

Τα τελευταία του λόγια τα είπε με πολύ κόπο, πόνο κι αναστεναγμό γκαρδιακό. Και σαν νόθελε και να βρήκε την ευκαιρία να ξαλαφρώσει βόγγησε πολύ - πολύ βαθιά και πρόσθεσε:

— Τη γυναίκα μου και τα τρία μου παιδιά, σαν κι εσάς, καλή ώρα, τα πήραν μέσα στην Τουρκιά, πολύ μακριά, εκεί που βγαίνει ο ήλιος στην Τουρκιά, για εκδίκηση, που βγήκα στα θουνά. Τι απόγιναν δεν ξέρω. Και ποιος να μου πει; Είπαν τα πούλησαν στην Αραπιά. Ποιός ξέρει; Από κει και πέρα χάθηκαν. Ζούνε δε ζούνε...

Πάλι αναστέναξε, η φωνή έσπασε πιο πολύ και μόλις που ακουόταν πρόσθεσε:

— Θα τους Ξαναϊδώ; Θα γυρίσουν προτού πεθάνω; Ο Θεός ξέρει! Κι έκανε το σταυρό του, αντί για δέηση.

Αυτό ήταν. Δεν άντεξε άλλο. Τώρα κλαίει και Ξεροκαταπίνει. Ένας κόμπος στέκεται στο λαρύγγι του σκληρός. Στέκεται σαν να θέλει να πνίξει τον γέρο. Σαν χαμένος κοιτάζει τα παιδιά. Κοιτάζει πέρα στο βάθος, σαν να περιμένει κάτι να φανεί. Δάκρυα χοντρά αναβλύζουν απ' τ' αδειανά γέρικα μάτια του, κυλούν στο πρόσωπό του, ξεπλένουν την κάτασπρη γενειάδα και καταβρέχουν την παλιό-

ψαθα. Η εικόνα αυτή είναι η εικόνα της μοίρας του μπαρμπα - Λιά. Κι αφού τίποτε άλλο δε μπορούσε να κάμει καθόταν τώρα με τα παιδοπούλια κι έφτιαχνε βόλια κι έφτιαχνε τις καρδιές τους γεμίζοντάς τες μ' αντρείσούνη. Τις αστάλωνε με τις ιστορίες του. Τις γέμιζε με μίσος κατά των τυράννων.

Τα παιδάκια ταραχτήκαν, καθώς τον είδαν έτσι να κλαίει. Φορτώθηκαν συγκίνηση. Τον έβλεπαν ασάλευτα. Είχαν μαρμαρώσει. Αμίλητα και με ολοφάνερη την απορία κοιτάζε το ένα τ' άλλο. Μα δεν τα άφησε για πολύ έτσι. Δεν του ήταν ευχάριστη η εικόνα αυτή. Μεγάλος παραμυθάς, καθώς ήταν, έφτιαχνε ιστορίες δικές του, μα ωραίες και τις έρχανε στα παιδιά. Μερικές ήταν πραγματικά γεγονότα. Μια στιγμή έκλεινε τα μάτια, τις σχεδίαζε κι άρχιζε.

Έτσι και τώρα. Κατάπιε το λυγμό και είπε, σπρώχνοντας με δυσκολία τον κόμπο στο λαρύγγι του βαθιά:

— Ήμασταν, που λέτε παιδιά, ψηλά εκεί κατά τη Βιλαώρα, από δω καταπού βασιλεύει ο ήλιος. Νόμιζε πως και τα παιδιά ήξεραν πού είναι η Βιλαώρα και το από δω και το από κει. Ο Αντώνης ήταν άρρωστος. Είχε πυρετό και είχε ξαπλώσει στην ακροποταμιά, στον Ασπροπόταμο, να δροσιστεί, όπως έκανε, όπου βρίσκαμε γάργαρο νερό και χοντρή σικιάδα. Δεν είχε περάσει πολλή ώρα και μας ήρθε το μαντάτο, που λέτε παιδιά, ψηλά απ' το καρσούλι. Γιατί το καρσούλι δεν έλειπε ποτέ. Όπου κι αν ήμασταν η πρώτη μας δουλειά ήταν να βγάλουμε καρσούλι. Ασφάλεια. Α, όλα κι όλα, ασφάλεια, γιατί ο Τούρκος ακολούθαγε το ντορό μας και στη χωσιά μάστορας, μάνα καημένη. Έρχεται, μας είπαν, το ασκέρι του Αλή. Έρχουνταν οι Αρβανιτάδες μαπαπάλε. Δε μας άφηναν τον τελευταίο καιρό σε χλωρό κλαρί. Ο καπετάνιος πετάχτηκε ολόρθος. Του πέρασε η αρρώστεια. Στο Ζόρισμά σου περνάνε όλα. Σφύριξε δυνατά, συνθηματικά, να συναχτεί ο ταϊφάς και Ξανάκατσε. Ένας ένας, γνοιασμένοι, φτάσαμε γλήγορα και κά-

ναμε ένα γυροβόλι ολόγυρά του. Περιμέναμε, κοιτάζοντάς τον στα μάτια, να μας πει τι θέλει. Τον αγαπούσαμε πολύ. Ήταν καπετάνιος μεγάλος. Ήξερε να φέρνεται. Τον σέβονταν και τον παραδέχονταν για πρώτο όλοι οι καπεταναίοι. Μας κρατούσε με την αντρείουσίνη του και τα χορατά του. Ήταν γεννημένος για μεγάλος αρχηγός. Παλικάρι στη φωτιά και χορατατζής όμορφος. Έκανε πολλά χορατά, καθώς δε φοβόταν τίποτε. Δε σκιάζονταν ο Κατσάντωνης κανέναν. Όλους τους έβανε κάτω.

— Παιδιά, μας λέει, και πέταξε ένα ακόνι, που κράταγε στα χέρια του, μέσα στο ποτάμι. Το βλέπετε αυτό το ακόνι; Αυτό, να πούμε, είναι οι τσουχαταραίοι. Μας πήραν από κοντά. Αμ, δεν το σκέφτηκαν καλά. Θα τους πνίξουμε στο αίμα, όπως τ' ακόν' στο νερό. Έρχονται κατά δώ. Σηκωθείτ' απάν. Τίναχτήκαμε όλοι μεμιάς και κοιτάζαμε μέσα σε ένα ξέφωτο, που πέρναγε ο δρόμος. Απ' αυτό το δρόμο θα περάσ' η καθαλαρία, μας λέει. Εμείς θα πιάσουμε εκεί που χώνεται ο δρόμος στη λαγκαδιά δεξά και ζερβά. Εγώ θα σταθώ εδώ μπροστά. Θέλω να περιποηθώ τον μπροστολάρη, όπως αξίζει στην αφεντιά του. Αφέντης είναι αυτός και να μην τον περιποηθούμε, τι διάολο. Αϊντεστε, τώρα, πιάστε θέσεις. Κι ακούτ' εδώ... Άχνα δε θα βγάλει κανείς, κι ούτε θα ρίξει κανείς από σας, αν δε ρίξω εγώ πρώτος. Τ' ακούτε; Εγώ θα ρίξω πρώτος!

Σκορπίσαμε, που λέτε παιδιά, όπως μας διάταξε ο καπετάνιος και πιάσαμε θέσεις εκεί που μας έδειξε. Αυτός ήξερε καλά από τέτοιες χωσιές. Ήτανε μάνα σ' αυτά. Έπιασε κι αυτός τη μεριά του, το μετερίζι του.

Τα κανόνια στο μεταξύ μούγκριζαν αράδα, και μια μπόμπα πήγε κι έπεσε λίγο πιο πέρα απ' την παρέα του μπαρμπα - Λιά. Τα παιδιά έπεσαν μπρούμυτα, όπως τα είχε «διάτάξει» εκείνος να κάνουν, μαθαίνοντάς τα να φυλάγονται. Αυτός, σαν να γιαιτρεύτηκαν μονομιάς τα πόδια του, τινάχτηκε ορθός, πήγε κοντά στη μπάλα και την έσπρωξε με δύναμη στο βούρκο του χαντακιού. Εκεί στη λάσπη χωμέ-

νη έσκασε και γέμισε ο τόπος καπνό και γλίτσα. Ύστερα άνοιξε τις παλάμες, όπως έκανε πάντα, κι ολόρθος γύρισε κατά το Ζυγό, μούτζωσε και ειπέ:

— Να, φάγε λάσπη κιαρατά, γ... τη φυλή σου, σκυλό-πιασμα.

Κατόπι ήρθε Ξανά κοντά στα παιδιά, που άρχισαν να σηκώνονται λιγάκι τρομαγμένα κι άρχισε:

— Περιμέναμε, που λέτε παιδιά...

Έκοψε την ιστορία, τα κοίταξε ένα ένα και νιώθοντας την ταραχή τους, πρόσθεσε:

— Δε φαντάζομαι να κίότεψε κανένα σας; Λέω, μα-θές, μην είναι κανείς κιοτής, δεν πάει, δε γίνεται. Αλλά; Κι έπιασε πάλι την κλωστή της ιστορίας.

— Περιμέναμε, λοιπόν, τους αρβανιτάδες με το δά-χτυλο στο λύκο, στο σκάνταλο, ντε! Δεν ακούγαμε ούτε την ανάσα μας. Σε λίγο είδαμε κουρνιαχτό. Ακούγαμε, τώ-ρα, τα πατήματα των αλόγων καθαρά. Ήταν σημάδι πως σε λίγο έφταναν και θ' άρχιζε το πανηγύρι.

— Ποιό πανηγύρι, μπαρμπα - Λιά; ειπέ ένα παιδάκι.

— Να, θα άρχιζε η μάχη, ο πόλεμος πιδι μ'. Κατάλαβες;

— Ναί, παπού! Κι ο γέροντας συνεχίζει.

— Ο αρχηγός τους έρχονταν μπροστά, καθάλα σε μια φεράδα μπάλια⁽¹⁾. Εμείς τον βλέπαμε και τον ζυγίζαμε καλά. Αυτός ανύποπος κι ευχαριστημένος σήκωσε το χέ-ρι του κι έστριβε το μουστάκι του. Είχε ωραίο, μαύρο, μου-στάκι, παχύ, που ταίριαζε με το κόκκινο φέσι του. Ήταν αληθινή Ζουγραφιά ο άτιμος, όμορφος. Δεν πρόλαβε όμως να το στρίψει καλά. Μπαμ... ακούστηκε από τη μεριά του καπετάνιου. Του την άναψε ο Αντώνης μέσ' στ' αστέρ, κατάμπαλα, εδώ, κι έδειξε το μέτωπό του. Τότε ρίξαμε κι εμείς στα ούλα απάνω στους άλλους. Έπεφταν απ' τ' άλο-γα σαν κοποπούλια. Τους είχαμε πετύχει για καλά. Τους ζεματίσαμε. Κοίταξαν να λακίσουν. Πηδούσαν απ' τ' άλογα

(1) Το άλογο που έχει σημάδι στο μέτωπό του.

και προσπαθούσαν να κρυφτούν στο λόγγο, και άντε να τους ξετρυνώσεις ύστερα. Απάνω τους φωνάζει ο καπετάνιος. Τραβήξαμε τις 'πάλες και ριχτήκαμε. Πιαστήκαμε στα χέρια. Δούλεψε λεπίδι και πιστόλα καπνός. Δεν έμεινε κανείς. Τους έφαγε το πελεκούδι. Αυτό δε ματάχε γένει. Δε ματάχε χαθεί τέτοιο γκισέμ' αρβανίτικο. Το έκλαψε το σόι του όλο. Λύσσαξε ο Αλής, όταν τόμαθε. Και πού να βρει, τώρα, άλλον τέτοιον να τον φοβάται η αρβανιτιά και να τον τρέμ' ο κόσμος όλος. Παράγγειλε φοβέρες τ' 'Αντών' πολλές. Τούλεγε, κióλας, αν θέλει, να τα φτιάξουν κι ας σκότωσε τον καλύτερο τζουχατάραγά του. Πού ν' ακούσει ετούτος όμως τέτοια, που ήτανε σκυλί μανιασμένο, να φάει ούλη την Τουρκιά. Φιλία ο Αντώνης με τον Αλή, έλεγε, ούτε στην άλλη ζωή. 'Ηξερε κióλας πόσο μπαμπέσης ήταν. 'Ηταν επιστήμονας στη μπαμπεσιά, ο Αλής, αλήθεια!

— 'Υστερα τι έγινε; ρώτησε, ανυπόμονα, ο πιο μικρός της συντροφιάς.

— 'Υστερα, πιδί μ', λέει ο μπαρμπα - Λιάς, ξαρματώσαμε τους σκοτωμένους και πιάσαμε το διάσελο και χορέψαμε. 'Ηταν να μη χορέψουμε; Πότε έσερνε το χορό ο Κατσαντώνης και πότε τ' άλλα παλικάρια. Κάναμε πανηγύρι απ' τη χαρά μας απάνω στο βράχο και περιμέναμε να ξανάρθ' η ώρα να ματαπολημήσουμε τον άτιμο τον Τούρκο, που πατάει τον τόπο μας και μας ρουφάει το αίμα.

Κατόπι ύψωνε τη φωνή του, στυλώνονταν και συνέχιζε τη διδαχή.

— Αυτό, πιδιά μ' είναι το χρέος μας, να πολεμάμε. Οι 'Ελληνες δεν κάθονται ποτέ. 'Όλο πολεμάνε, ώσπου νάρθει η λευτεριά μας. Γι αυτό πολεμάμε κι εμείς εδώ, τώρα, στο Μεσολόγγι. Τότε μονάχα θα Ξαπουστάσουμε. Τ' ακούτε; Τότε! Και δε θ' αργήσει, τώρα που πήραμε τα όπλα, που έγινε ο Ξεσηκωμός, νάρθει η λευτεριά. Δε θ' αργήσει. 'Όπου νάναι φτάνει. Και τότε, να ιδείτε, τι ωραία που θάναι.

Τα παιδιά τα άκουσαν όλα με κατάνυξη. 'Ηταν ευχαριστημένα. Γοητευμένα. 'Έβλεπαν τη λευτεριά νάρχεται κι

ο αέρας γιόμισε μοσχοβολιά, καταπώς το είπε ο μπαρμπα - Λιάς. Αυτός δα ήξερε. Στο μεταξύ γιόμισαν οι ποδιές τους φυσέκια. Οι καρδιές τους είχαν γεμίσει αντρεισούνη. Ανάπνεαν, μαζί με το γεροκλέφτη, την κλέφτικη δόξα, και τη μπαρούτη του Αράπη σήμερα. Η καρδιά τους χοροπηδούσε από τη λαχτάρα να πολεμήσουν κι αυτά την Τουρκιά. Γι' αυτό γυμνάζονταν και στα παιγνίδια τους ακόμα. Μάθαιναν ...πόλεμο! Πεθυμούσαν πόλεμο! Ρέγονταν τη φωτιά του.

— Έτσι, που λέτε, έκανε. Ξευτέλισε τους ντερβεναγάδες τον ένα ύστερ' απ' τον άλλον. Κατάστρεψε τον Ιλιάσπεγα. Εκεί, και έδειξε μέσα από τον γκρεμισμένο τοίχο, εκεί σ' εκείνο το βουνό, απέναντι, στο Ξηρόμερο, έφαγε τον Κουτζουμουσταφάμπεη, που έσερνε σκλάβους χριστιανούς και τους ελευθέρωσε, κι άλλα κι άλλα...

— Πές τα μας, παππού, είπαν τα παιδιά μ' ένα στόμα.

— Όχι άλλα τώρα, τους είπε με καλοσύνη, γελώντας αλαφριά. Τώρα να σκορπίσουμε και τ' απόγιομα, με το καλό, θα σας πω για το Βεληγκέκα. Πώς Ξεπάστρεψε το Βεληγκέκα και γλίτωσε απ' αυτόν η ρωμισούνη!

— Α, ωραία, είπαν τα παιδιά. Το απόγιομα. Και ένα ένα έφυγαν με την εγγραφή στο νου τους πως το απόγιομα θ' άκουαν τη μεγάλη ιστορία για το «σκυλι» το Βεληγκέκα, που είχαν ακουστά.

Η απογευματινή σύναξη ήταν η πιο μεγάλη, γιατί από στόμα σε στόμα μαθεύτηκε, πως ο μπαρμπα - Λιάς με τις ωραίες ιστορίες, το απόγιομα θα πει στα παιδιά για το Βεληγκέκα. Ο αυλόγυρος γιόμισε λιανόπαιδα. Στρώθηκαν όλα χάμω κι ο γέροντας χωρίς πολλά πολλά, νιώθοντας την αγωνία των παιδιών, άρχισε.

— Λοιπόν, παιδιά, ο Βεζύρης, μαθαίνοντας, όσα είπαμε το πρωί, έτρεμε από το κακό του. Θύμωσε πολύ. Λύσσαξε όμως, κυριολεκτικά φρύσαξε, όταν έμαθε πως ο Κατσαντώνης γυρίζει στα χωριά και Ξεσηκώνει τους ραγιάδες για πόλεμο, κι ακόμα κάτι παραπάνω' του χέζει τα γέ-

νεια. Αυτή ήταν πολύ μεγάλη προσβολή. Φωνάζει, τότε, το φοβερό Βεληγκέκα, πούχε σπείρει τη συμφορά Ξεπαστρέβοντας τόσους και τόσους αρματωλούς και κλέφτες, τόσον κοσμάκη, χωρίς έλεος.

— Ωρέ μπιρ, (γιέ μου), του λέει. Ένα μεράκι με τρώει ολημερίς. Κείνο το Κατσαντώνη, ωρέ, χέζει τα γένεια μου. Πιο βαριά θρисиά δε μπορεί να γένει, ωρέ, και τόχω άχτι, ωρέ Βεληγκέκα, γιατί κανείς δε μπορεί να μου τον κάνει ζάφτι.

— Άσετο απάνω μου, πασά μου, του απαντάει ο Ξιπασμένος τζουχαντάραγας. Σου τάζω το κεφάλι του χαϊνι(1) να το φέρω στο παλούκι να στολίσεις το σεράι σου!

Μεγάλος λόγος. Λόγος που έφρανε τον Αλή. Καταευχαριστήθηκε. Είχε και λόγο να μπιστευεται τον άντρακλα τούτον. Για να τον βάψει, να τον ενθουσιάσει και προπαντός να του δημιουργήσει την έξαψη του κίνητρου του έταξε να τον κάνει πασά της Ρούμελης. Μεγάλα πράματα δα. Ο Βεληγκέκας πασάς. Δύστυχη Ελλάδα!

— Πάρε, ωρέ, του λέει, τα καλύτερα σαΐνια(2) μου και τράβα.

Ο Βεληγκέκας, κατά την εντολή, κατάρτισε το σώμα του από διαλεχτούς σιλιχτάρηδες(3) και τζοχανταραίους. Ανάμεσά τους, σαν απαραίτητος, κι ο φοβερός Γιουσούφ Αράρης(α). Ένα ωμό σκυλί. Ωμό κρέας.

Με τον ερχομό της άνοιξης πάνοπλος ψυχικά, με όπλα και με θράσος και με ασκέρι διαλεχτό κατέβηκε στην Άρτα, πέρασε απ' το Βάλτο στου Ασπροπόταμου τα μέρη και

(1) χαϊνις: αγάριστος, προδότης.

(2) σαΐνι: ικανός.

(3) σιλιχτάρης: άντρας της φρουράς.

(α) Το τραγούδι «Γιουσούφ Αράρης πολεμάει με δεκαοχτώ χιλιάδες» είναι αφιερωμένο σ' αυτόν.

μπήκε στ' Ἄγραφα. Διαλαλούσε πως, έτσι μικρόσωμος καθώς ήταν ο Αντώνης, θα τον έχωνε στην τσέπη του καφτανιού⁽⁴⁾ του να τον πάει στα Γιάννενα. Το κακό ήταν πως δεν τον έβρισκε. Τα άλλα ήταν εύκολα αν τον συναντούσε!

Τα παιδιά γέλασαν. Τους φάνηκε τόσο αστείο το χώσιμο του Κατσαντώνη στο καφτάνι. Γέλασε κι ο αγέλαστος γέρος ακόμα και συνέχισε.

— Μη γελάτε... Τώρα να ιδείτε τι έγινε!

Τα παιδιά κοιτάχτηκαν. Νόμισαν πως κάτι έπαθε ο Κατσαντώνης.

— Ἄμα τάμαθε αυτά ο καπετάνιος πιάνει και του γράφει: Βεληγκέκα, έμαθα πως με γυρεύεις. Για να μη ψάχνεις άδικα, σου λέω πως βρίσκομαι στου Αλαμάνου και σε καρτερώ.

— Μόλις πήρε τη γραφή ο Βεληγκέκας έμπηξε φωνάρες να συναχτεί το ασκέρι αμέσως. Φοβόταν, έλεγε, μη μετανιώσει ο Κατσαντώνης και φύγει, πράγμα που σε καμιά περίπτωση δε μπορούσε να γίνει. Μαζώχτηκαν και ξεκίνησαν. Αυτός, που λέτε παιδιά, είχε γλήγορο ποδάρι και πήγαινε μπροστά με όσους μπορούσαν να τον προφτάσουν. Τον έτρωγε η μύτη του, που λέμε. Χοντροκέφαλος κι εγωιστής, καθώς ήταν, φαντάζονταν πως πήγαινε για κανέναν κατσιοκλέφτη κι όχι για τον αϊτό των βουνών της Ρούμελης, που τον είχαν παραδεχτεί όλοι οι καπεταναίοι σαν τον πρώτο. Κι ακόμα κάτι παραπάνω, αφού ήταν μαζί μας κι ο άλλος μεγάλος, ο Καραϊσκάκης.

— Το καρσούλι στημένο στην κατάλληλη θέση έδωσε την είδηση, πως φάνηκε ασκέρι. Ο Κατσαντώνης, ατάραχος, λέει στον Καραϊσκάκη. «Για πάρε το γυαλί, ωρέ Καραϊσκο, κι αγνάντεψε να ιδείς τι τρέχει». Κοίταξε ο Καραϊσκάκης με τα κυάλια και βεβαιώθηκαν πως ήταν ο Βεληγκέκας. Πιάστε θέσεις και φτιάξτε ταμπούρια, πρόσταξε. Εδώ θα γίνει ο τάφος του σήμερα. Οι κλέφτες στα γλήγο-

(4) καφτάνι: πανωφόρι.

ρα έπιασαν τα μετερίζια. Διάταξε, ακόμα, να μη ρίξει κανείς, αν δε ρίξει αυτός πρώτος. Από μακριά ακούονταν αχός. Οι οχτροί κοντοζύγωναν. Οι άντρες περιμένουν παραμονεύοντας. Ασάλευτοι πίσω απ' τα βράχια και τους κορμούς, χωμένοι μέσ' στις τούφες, με κρατημένη την ανάσα σημαδεύουν απάνω στ' ασκέρι. Τώρα ακούεται καθαρά η φωνή του παλικαρά, που δίνει οδηγίες και γκαρδιώνει τους τζοχανταραίους του.

— 'Αιντεστε, ωρέ, ογλήγορα και το πιάκαμε το Κατσαντώνη. Τον φτάκαμε. Πού θα πάει... Θα το πιάκουμι!

— Απάνω στην ώρα τον έκοψε ο Κατσαντώνης: «Πού πας, ωρέ Βεληγκέκα;» τον ρωτάει.

— Να πιάκω εσένα έρχομαι, ωρέ! Και με γληγοράδα ξεκρέμασε το όπλο του. 'Ηταν πολύ σβέλτος.

— Δεν πρόφτασε, όμως, ν' αποπεί το λόγο του ούτε να ρίξει και θρόνησε ο πρώτος σισανές⁽¹⁾. Με μιας άδειασε απάνω τους η μπαταριά των άλλων, που περίμεναν έτοιμοι. Το άγριο ασλάνι⁽²⁾ λύγισε σαν δέντρο αστραποκαμένο και σωριάστηκε στο μονοπάτι. Βογγώντας και τρίζοντας τα δόντια φώναζε:

— Ωπωπω, με φάγανε οι γκισούρηδες. Απάνω τους, ωρέ, βαράτε εσείς.

Η φωτιά συνεχίζεται. Όλοι βαράμε στο ψαχνό. Βιαζόμασταν να γιομίζουμε και να ρίχνουμε. Δίπλα του πέφτουν οι διαλεχτοί τζοχανταραίοι, που έτρεξαν κοντά του να τον βοηθήσουν. Άλλοι τόβαλαν στα πόδια κι όπου φύγει φύγει. Όσοι δεν είχαν προφτάσει να μπουν στη φωτιά, μαθαίνουν από κείνους που έφευγαν τί έγινε και παίρνουν δρόμο. Πού να ξεγναντίσουν μπροστά μας...

— Και για να ξέρ'τι. Είπαν πως πρώτος έριξε, για να προλάβει το Βεληγκέκα, ο αδερφός του Κατσαντώνη, ο Χασιώτης, μόλις κατέβασε το όπλο του ο Βεληγκέκας, γιατί

(1) σισανές: όπλο καλύτερο απ' το καρσιφίλι με ραβδώσεις.

(2) ασλάνι: λιοντάρι.

φοβήθηκε μη δεν προλάβει ο Αντώνης και τον χτυπήσει. Αυτό μπορεί να είναι αλήθεια. Μα δεν πειράζει.

Τα παιδιά ακούοντας το τέλος του θεριού, όπως τον φαντάζονταν, μ' ένα στόμα ξεφώνησαν καταευχαριστημένα.

— 'Αι, ωραία, έτσ' καλά να πάθ'!...

Περίμεναν στη συνέχεια ν' ακούσουν τι έγινε. Ο μπαρμπα - Λιάς μαντεύοντας τη διάθεσή τους συνέχισε:

— Προσέξτε να ιδείτε τι ανώτερος άνθρωπος ήταν ο καπετάνιος. 'Ηξερε να χτιμάει, πιδιά. 'Ηξερε να φέρνεται. Μόλις καταλάγιασε ο αχός της μάχης και σκόρπισαν οι τζοχανταραίοι, πήγε στο Βεληγκέκα, τον σκούπισε στο πρόσωπο και τον φίλησε. Μ' αυτό μας έδειξε πόσο καλός φίλος ήταν, γιατί ήταν φίλοι, και πόσο εκτιμούσε την παλικαριά, γιατί ο Αρβανίτης ήταν αληθινό παλικάρι, ζωντανός άνθρωπος. Δεν ήταν όμως σαν τον Αντώνη. Α! όλα κι όλα!

— Τι έγινε ύστερ' απ' αυτά δε μολογιέται. Τους πήραμε τ' άρματα και το στήσαμε στο γλέντι, όπως γινόταν κάθε φορά που είχαμε τέτοιο γιορτάσι. Πότε έσερνε το χορό ο Κατσαντώνης, πότε το θεριό ο Λεπενιώτης⁽¹⁾, πότε ο Χασιώτης, ο Τσόγκας κι ο «Γύφτος», όπως έλεγαν τον Καραϊσκάκη, γιατί ήταν μαύρος σαν γύφτος. Του άρεσαν κι αυτουνού τα χορατά. Μεγάλος χορατατζής, αλήθεια, και μεγάλος καπετάνιος κι ο Καραϊσκάκης. Μμμ... παλικάρι μεγάλο!

Μ' αυτά και μ' αυτά άρχισε να βραδιάζει. Πότε πέρασε η ώρα κανείς δεν το κατάλαβε. Έτσι γίνεται ο χρόνος όταν είναι γιομάτος νόημα... Τώρα πρέπει ν' αφήσουν μονάχο του το γεροκλέφτη. Είχε, αλήθεια, ο καημένος, κουραστεί, για να ευχαριστήσει τα παιδιά. Ένα ένα σηκώθηκαν. Γοητεμένα απ' τη διήγηση και με ξαναμμένο το πατριωτικό τους φρόνημα τον κοίταζαν στα μάτια. Στάθηκαν για λίγο μπροστά του, σαν νάθελαν να δείξουν το μπόι τους κι ότι κι αυτά ήταν ικανά να κάνουν τα ίδια, να γίνουν μια μέρα Κατσαντωναίοι.

---

(1) Λεπενιώτης: αδερφός του Κατσαντώνη· δολοφονήθηκε την ημέρα του Πάσχα, το 1815.

Αυτός κατάλαβε τι ήθελαν κι άπλωσε τα κοκαλιάρικα χέρια του χαιδευτικά στα κεφαλάκια τους.

— Ναι, έτσι, τους λέει, λεβέντες όπως είστε, καμαρωτοί, με γενναία καρδιά, εσείς θα φάτε τώρα ετούτον, τον Αράπη τον άτιμο.

Συγκινημένος άνοιξε ακόμα πιο πολύ την αγκαλιά του να τ' αγκαλιάσει όλα, αν ήταν δυνατό, συνεχίζοντας να τα ικανοποιεί Ξανάβοντας την επιθυμία τους για το αύριο.

— Ναι, έτσι, λεβέντες όπως είστε, μοιάζετε του Αντών(ι). Άιστε στο καλό κι αύριο να ματαρθείτι!

Αύριο... ε; Μπορείς να είσαι βέβαιος για το «αύριο», όταν είσαι στο Μεσολόγγι, αυτόν τον καιρό, Ζωσμένος από στεριά κι από θάλασσα; Κι όμως ήταν' όσο είχαν ψωμί και βόλια.

Κι ο πόλεμος κρατούσε... Οι μπόμπες έσκαβαν τη νοτιομένη γη. Το χώμα περπατούσε... Και τα παραμύθια του μπαρμπα - Λιά, τρυπάνια αθόρυβα άνοιγαν εθνικές πολεμικές στοές, έδιναν κι έπαιρναν. Κι ούτε που σκοτιζόταν, ο γέρος, για την αλήθεια. Ακολουθάγε κι αυτός την τακτική, που είχαν χαράξει σαν έθνος, τόσους αιώνες, χρόνια πολλά... Φύτευε στις ψυχές των παιδιών το μίσος κατά των τυράννων, την αντρειοσύνη, και την πίστη, τη βεβαιότητα, στην Εθνική Ανάσταση. Βάθαινε το χάσμα... Με τον τρόπο του πάσκιζε να φτιάξει «καλά ελληνόπουλα», αδούλωτα ψυχικά. Έτσι τα χρόνια εκείνα τα μεγάλα και δύσκολα, με ψευτιές και μ' αλήθειες, «δενότανε τ' ασάλι». Το ψυχικό ασάλι, που κατάπληξε την ανθρωπότητα, κι έκανε το Μεσολόγγι ιερό προσκυνητάρι του Έθνους και κάθε ελεύθερου ανθρώπου, που έχει επίγνωση της θυσίας του!

Ιστορικές μαρτυρίες

Άκρα του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει
λαλεί πουλί, παίρνει σπειρί, κι η μάνα το Ζηλεύει.
τα μάτια η πείνα εμαύρισε· στα μάτια η μάνα μνέει·
στέκει ο Σουλιώτης ο καλός παράμερα, και κλαίει·

(Δ. Σολωμού: ΑΠΑΝΤΑ: Οι Ελεύθεροι Πολιορκη-
μένοι - Σχεδιάσμα Δεύτερο, σελ. 285 έκδ. Ο.Ε.Δ.Β.
1957)

••

«Από τα μέσα Φεβρουαρίου πολλές φαμελιές δεν είχαν πια ψωμί. Βρήκα δυο φαμελιές Μεσολογγίτισσες που έτρωγαν· τρόμαξε η ψυχή μου όταν άκουσα ότι ήταν σκύλος και τον έτρωγαν κρυφά, για να μην τον πάρουν άλλοι. Ο Τυπογράφος Μεσθανεύς έβρασε μια γάτα και την έφαγε. Κατόπιν έβαλε τον ψυχογιό του Στουρνάρη να σκοτώσει κι άλλη. Αυτό τ' ώμαθαν και σε λίγες μέρες γάτα δεν έμεινε»!

«Ήτον ευτυχής όποιος σκότωνε ποντικό ή βάτραχο».
(Κασσομούλης)

••

«Καταντήσαμεν εις τοιαύτην ανάγκην, ώστε τρεφώμεθα από τα πλέον ακάθαρτα ζώα και να πάσχωμεν όλα τα φρικτά αποτελέσματα της πείνης και της δίψης».

(Από επιστολή του Ιακ. Μάγερ στο συν)ρχη Στάνχοπ.
Εφημ. GALIGNANI 'S MESSENGER αρ. φ. 8496).

ΧΩΡΙΣ . . . «ΣΩΜΑ»

Η μέρα είναι λουσάτη. Μια μέρα τ' Απρίλη παιγνιδιά- ρικη, προκλητικά ερωτιάρα, που μαστιγώνει την όρεξη για ζωή. Κοπέλα ολόδροση, γιομάτη νιάτα, χυμώδικη, γιομάτη ζωηράδες, γιομάτη ζούρλιες. Ο ουρανός στα γαλάζια του, χωρίς μουτζούρες. Μοναδική παραφωνία κάποιο συννεφά- κι στις Ξηρομερίτικες βουνοκορφές. Η θάλασσα στα σκού- ρα γαλάζια. Τα νερά της, μόλις αναριγούν στο αλαφρό Μαϊ- στραλάκι, μοιάζουν σωστό καθρέφτη, που καθρεφτίζονται οι ψαροκαλύβες καθώς τήν καβαλάνε περιπαιχτικά. Καθρέ- φτης και για την πεταλούδα, που, γελασμένη απ' το ίδιο της το είδωλο, χυμάει καταπάνω του να το φιλήσει, κατευ- διασμένη μεθυστικά, γιομάτη ίμερο απ' τον άγριο κρίνο, που είχε για κρεβάτι. Όλα ελκυστικά' όλα μαγεμένα, όλα κα- ταρράχτης οργίου. Η άνοιξη πλαταγίζει με τα μάγια της τη φύση. Το γρασιδί βδοσκή και πρόκληση να κυλιστείς στη δροσιά του, να ερωτευτείς στη μαλακωσιά του.

Το κάθε λουλουδάκι σήμερα μιλάει και μοιάζει να κα- λεί στο μεγάλο πανηγύρι Ξεσηκώνοντας σύννεφο τους πό- θους. Ο κάμπος, πέρα, γιομάτος τέτοια λουλουδάκια, είναι στην καλή του ώρα. Η πλάση Ξελογιάστρα φοράει τ' ανοι- ξιάτικά της. Κι όλα τούτα, που μαγεύουν, στέκονται μεγά- λος πειρασμός. Είναι μεγάλος πειρασμός τα μάγια της ζωής, για να τα ζεις. Κι όταν η μαγεία σε κυκλώνει και υπο- φέρεις, η δοκιμασία γίνεται αβάσταχτη. Πάιρνει την πιο τραγική της μορφή, όταν κάθε μέρα βυθίζεσαι στη στέρη- ση της ζωής, όταν λαχταράς το ψίχουλο και φτονάς το πουλάκι, που άρπαξε ένα σπειρί από του σπλόιμου την κορ- φή, και πετάει λεύτερο στου κόσμου το πλάτος. Να φεύ- γουν οι μέρες σου μέσα στη χειμωνιάτικη καταχνιά είναι άλλο πράμα. Μα όταν ξεοδεύονται μέσα σε μια τέτοια φύ-

ση, που σε μαστιγώνει με τον οργασμό της, ποιός αντέχει τον πειρασμό; Ούτε ο πετρίνιος Διάκος. Κακό νά Ζηλεύεις την πεταλούδα, που καθρεφτίζεται στα νερά της λιμνοθάλασσας, Ξέροντας πως ζει τις τελευταίες της ώρες, μα είναι όμως λεύτερη να πετάξει δω, να σταθεί εκεί, να παίξει με τις ηλιαχτίδες, να κυλιστεί στ' αρώματα των λουλουδιών, να ερωτευτεί και να παραδοθεί στην ανυπαρξία ευτυχισμένη.

Αυτή την ώρα, τη γιομάτη ομορφιά και μυστήριο, το Μεσολόγγι δεν αντιπαλεύει μόνο με τους τυράννους. Πολεμάει και μ' ένα ύπουλο και γι' αυτό επικίνδυνο εχθρό, τη ζωή, που με τα δολώματά της θαλμένα μέσα στα μάγια της φύσης κάνει την επίθεσή της και προσπαθεί να καταβάλει την ψυχή του. Θάλασσα, γη, κι ουρανός κι ένας γλυκός - γλυκός πόθος συμμαχήσαν και μάχονται την πεινασμένη του φρουρά να την αλώσουν στο βάθος της. Ματαιοπονούν' δε θα μπορέσουν. Αυτή Ξέρει ν' αντιστέκεται και θα νικήσει κι αυτόν τον πειρασμό. Τούτα δε θα τ' αφήσει να συμμαχήσουν με τον εχθρό χύνοντας στίς φλέβες της τη νάρκωσή τους. Ξεπερνάει τα πλανέματα ατενίζοντας μονάχα το «χρέος», που είναι πέρα και πάνω από κάθε εφήμερο. Που είναι σκοπός.

Έτσι οι αντρείοι τούτοι, ελεύθεροι πολιορκημένοι, φαντάζουν ακόμα πιο τρανοί, πιο ωραίοι, ημίθεοι, στη σκέψη πως ούτε αυτή η μεγάλη μουδιάστρα ομορφιά της ζωής, δεν κατορθώνει να τους καταβάλει. Αυξάνει ο πόνος τους. Δε θέλουν να τη χάσουν. Όμως πάνω από όλα στέκει η τιμή τους και κλείνουν τα μάτια και τ' αυτιά στην πρόκληση της σειρήνας τούτης της φοβερής. Θα κάνουν ως το τέλος το φοβερό καθήκον μη δειλιάζοντας από τίποτε. Θα πολεμήσουν. Δε θα παραδοθούν. Το αποφάσισαν και σε λίγο θα το δείξουν. Θα μείνουν μοναδικό, άφταστο, παράδειγμα.

Δεν παραλείπουν καμιά οφειλή αξεπλήρωτη. Κι αυτό είναι που σαρακώνει τον αλαζόνα Αράπη. Όλα γίνονται κάτω από μια περιφρόνηση σκληρή, γιομάτη ειρωνεία και

προσβολή, που ενοχλεί βαθιά το θράσος του Ξιπασμένου πολιορκητή, και ζητάει αίμα.

Οι ώρες δρασκέλιζαν τον ορίζοντα. Ήρθε η ώρα του δειλινού, που όλα χρωματίζονται παράξενα και η ψυχή πέφτει σε έκσταση από τη μαγεία, καθώς το φως παιγνιδίζει αμίγοντας με το σκοτάδι. Ένα κενό πλανιέται στον αέρα, που στην κατάλληλη στιγμή σαν απ' το βάθος του απείρου, έρχεται να το γεμίσει απαλό απαλό το χτύπημα της καμπάνας, ένα χτύπημα, ένας ήχος, μια σήμανση ζωής... ένα παρόν. Ο παπα - Πάνος, ένας και μόνος πρωταγωνιστής και κομπάρσος του σκηνικού, σαν έφτασε το απόβραδο, χτύπησε το καμπανάκι της αγια - Παρασκευής στα «Μνήματα». Μοιάζει τούτη η φωνή της καμπάνας με μήνυμα χαράς' είναι ελπίδα. Μορφοποιεί τα ουράνια και τα φέρνει κοντά στους ταλαιπωρημένους τούτους πιστούς, τονώνοντας την πίστη τους στη θεία συμπαράσταση. Μεγάλη δωρεά και χάρη. Την προσφέρει ο παπάς 'σαν λειτουργός της ζεστής πίστης και πρόμαχος της λευτεριάς. Το ζει ο παπάς αυτό και το προσέχει. Είναι κι αυτό μια προσφορά τούτη τη δύσκολη ώρα. Η πρόσκληση της καμπάνας είναι μια πρόκληση ζωηρή κι ένα κεντρί φαρμακόσταγο στην καρδιά των τυράννων. Είναι το αξεπέραστο χώρισμα ανάμεσα στους πιστούς και στους άπιστους, που δε μπόρεσαν να γκρεμίσουν τόσους αιώνες σκλαβιάς. Σημαίνει όχι μόνο ότι ζουν, αλλά κάτι παραπάνω, δρουν. Ότι μένει καιρός και διάθεση για όλα και για τον πόλεμο δε δίνουν σημασία. Τούτη η καμπάνα προσβάλλει τον Αράπη και λυσσάει και ρίχνει, ρίχνει αράδα μπόμπες.

Ο παπάς κάνει απaráβατα τον εσπερινό κάθε μέρα τέτοια ώρα. Μετά φέρνει βόλτα στις τάπιες. Είναι κάτι που τον ευχαριστεί και δεν τον κουράζει. Δίνει το παρόν κάθε μέρα. Αυτό ευχαριστεί και τη φρουρά, που τον καλοδέχεται. Εκφράζει τούτος ο ιερωμένος τη στέρια πίστη που παίρνει τις διαστάσεις υπερσινικού τείχους και που μαζί με τό-

σα άλλα ζωτικά χωρίζει τα στρατόπεδα με βαθύ μίσος και πάθος. Αν η ώρα το καλούσε, ο παπάς, έπαιρνε τη θέση οποιανού είχε ανάγκη να ξεποστάσει, ν' απομακρυνθεί από τη θέση του. Με το σταυρό και το δικοποτήριο στο ένα χέρι και στ' άλλο το καριοφίλι, ο άξιος παπάς, δίνει την εικόνα της αρματωμένης θρησκείας. Στο πρόσωπό του αχώριστα μάχονται θρησκεία και Πατρίδα, ενάντια στο σκοτάδι.

Είχε σουρουπώσει, όταν τέλειωσε ο εσπερινός. Το φως χλώμιασε κι έρεψε λίγο λίγο. Το έσβησε η νύχτα, που σιγά σιγά αγκάλιασε τον κόσμο. Τώρα μόλις διακρίνονταν τα πράγματα. Ο παπάς βγαίνοντας τράβηξε την πόρτα και γύρισε να φύγει. Για μια στιγμή στάθηκε. Η παγάδα τ' απόβραδου, φορτωμένη μύρα, έφερε τ' Απρίλη το ευώδιασμα από τον κάμπο πέρα. Ο ιλαρός ουρανός, ο χαδιάρης, πράος αέρας, τ' αρώματα, οι καλλονές της φύσης, τον έφεραν για μια στιγμή σε έκσταση. Πόσες σκέψεις δεν τρέχουν μέσα στον ιερωμένο αυτή την ώρα. Η μαγνητισμένη από το πάθος ατμόσφαιρα πόσα δε σωριάζει στην ψυχή του. Τι δε θάδινε ο καημένος ν' απαλλάξει το Μεσολόγγι και την τρομερή φρουρά του από το βάρος που σηκώνει και προπαντός το ασήκωτο βάρος του φοβερού στοιχείου της πείνας.

Ανάσανε, ο παπάς, βαθιά την ομορφιά και την υγρασία του απόσπερου, και σήκωσε το κεφάλι σαν σε απόλαφή της, που στερούνταν κι αναστέναξε. Θυμήθηκε τη ζωή στις καλές της και συνεπαρμένος από τις σκέψεις του και τα μάγια τούτης της ώρας της όμορφης, κινήθηκε σηκώνοντας το πόδι να δρασκελίσει. Μισσοκόνταψε' δε μπόρεσε, εμποδίστηκε. Στα πόδια του βρισκόταν εμπόδιο. Ναι! Ήταν ένα παιδί πεσμένο στο χώμα και κάτι ψέλλιζε, που δεν καταλάβαινε τόσο άτονο που ήταν. Έσκυψε, τ' ανασήκωσε με όση δύναμη του είχε απομείνει και το στήριξε στον τοίχο. Το γνώρισε. Τα γνώριζε όλα τα παιδιά ο παπάς, αφού όλα είχαν περάσει απ' τα χέρια του βαφτίζοντάς τα. Ήταν ο Σταύρος, το ορφανό του Αντώνη της Λεμονιάς.

Χτές, προχτές, ακόμα, είχε πατέρα. Σήμερα δεν έχει. Είναι ορφανό. Ο Αντώνης χάθηκε στο λαγούμι, που ανατινάχτηκε προχτές. Συνηθισμένο πράμα. Η ζωή κι ο θάνατος σε τούτο τον τόπο, ετούτο τον καιρό, περπατάνε όχι απλώς κοντά - κοντά, αλλά αγκαλιά. Ο πόλεμος κρατάει γερά και ροκανίζει κορμιά. Τρώει νιούς και παιδοπούλια, βρέφη στο βυζί. Κρύβεται στο βόλι, στην πείνα, στην αρρώστια και θερίζει... θερίζει...

— Τι θέλεις εδώ, παιδί μου Σταύρο, τέτοια ώρα; ρωτάει ο γέροντας, γιομάτος καλοσύνη κι έσκυψε πάνω στο κούφιο κορμάκι...

— Πεινάω, παπούλη, πεινάω... είπε Ξέψυχα το αδύναμο πλάσμα. Μισοάνοιξε τα ματάκια του, τα στήλωσε θολά, όπως ήταν, πάνω στον παπά κι απόμεινε ασάλευτο, σαν νά 'σβησε. Τα γόνατά του λύγισαν και σωριάστηκε σε μάζα από πέτσες, που φέγγιζαν τυλιγμένα μέσα τους τα κόκαλα, που μόλις ανάπνεε.

Η σκηνή είναι τραγική. Το θέαμα προκαλεί φρίκη, μ' ανάμιχτα τρομάρα, θλίψη. Τα λόγια του παιδιού, καφτερά και κοφτερά σαν το μαχαίρι Ξέσκισαν τα σπλάχνα του παπά. Ίδρωτας κρύος έλουσε το κορμί του κι έτρεξε ως τα ιπόδια. Μέσα του ένιωσε μιαν αχάμνια, μια λιγοψυχιά, ένα, κάτι, σαν ρούφηγμα, που ποτέ δεν είχε νιώσει ως τώρα. Ποτέ του δεν είχε νιώσει έτσι αδύναμος. Τόσο σύγκρυστο μέσα του δεν είχε νιώσει ούτε μπροστά στο θάνατο, που τόσες φορές τον αντίκρυσσε κατάματα και κοιταχτήκανε βαθιά με πείσμα και σιχτίρισμα. Τούτο το παιδί και η κατάσταση του τον σύντριψε. Αναλογίστηκε τον ωραίο αγωνιστή, τον πατέρα του, που χάθηκε. Ήρθε στο νου του κι η δική του ανάγκη. Κι αυτός πεινούσε... Όλοι πεινούσαν. Μα ο Σταύρος ήταν μικρός κι αδύνατος. Ήταν κι ορφανό. Εκείνος, που θα φρόντιζε γι' αυτόν και για τ' άλλα τα μικρούλια κείτονταν λίγο πιο πέρα. Χάθηκε πολεμώντας για τον εαυτό του, για το Σταύρο, για το Μεσολόγγι... Άφησε το βάρος της φροντίδας σ' αυτούς, που έμειναν πίσω. Ο Σταύ-

ρος, τώρα, ήταν στα χέρια του πεινασμένου παπά πεινασμένου. Έμεινε στα χέρια των άλλων πεινασμένων... Εκείνη ιδιαίτερα τη στιγμή θρίσκονταν απόλυτα στα χέρια του ιερέα, που ο νούς του παράδερνε, τι να κάμει να στυλώσει το διαλυμένο απ' την πείνα κορμί του παιδιού. Σε ποιόν να μιλήσει για το Σταύρο, που όλοι πεινούσαν, όπως κι αυτός; Τι να κάμει; Τι θα κάμει; Ένας Θεός ξέρει.

Ο παπάς, αφού συνήλθε κάπως απ' την κατάπληξη της πρώτης στιγμής, στάθηκε φορτωμένος αμηχανία. Ένιωθε το κορμί του να ταλαντεύεται. Κοίτα, θα πέσω, σκέφτηκε... Μια πάλη γινόταν μέσα του. Τι ήταν όμως αυτό; Με τι πάλευε; Ξαφνικά άλλαξε στάση και όψη, σαν κάτι να του ήρθε στο νου μια λύση. Στυλώθηκε. Χαμογέλασε σαν εκείνον που παλεύει στο σκοτάδι και ξαφνικά του έρχεται η ακτίνα, που τον θγάζει από τη δυσκολία. Έβαλε το χέρι του στο μάγουλό του, δάγκωσε την άκρη του δεξιού δείχτη κι έτριψε το μέτωπό του ζωηρά, σαν νάθελε να ξεκολλήσει κάτι. Ψιθύρισε λόγια ακατάληπτα και κινήθηκε κατά την πόρτα. Έπιασε το τσεμπερέκι, μα, ξανά, στάθηκε αναποφάσιτος, αμήχανος, σκεφτικός...

— Όχι, όχι... είπε μονολογώντας. Ήταν φανερό πως είχε αγωνία. Πάλευε να κάνει τον ίδιο να παραδεχτεί, πως, αυτό, που πήγαινε να κάνει, ήταν σωστό, μα κάτι τον συγκρατούσε, του έφερνε δίλημμα. Τον πάγωνε, γιατί δεν τόχε ξανακάνει. Το φοβόταν. Προσκολλημένος στο ιερατικό του καθήκον ένιωθε ανάποδα, σαν ανόσια, την πρώτη του σκέψη. Θα γινόταν, λοιπόν, ιερόσυλος; σκεφτόταν. Φοβερό!

— Πεινάω, παπούλη... είπε ξανά το παιδί με αγνή φωνή...

Άλλο δεν ήταν πια να κάνει ο παπάς. Δε χωρούσε πια άλλη σκέψη και δισταγμός. Η τρεμάμενη, εκείνη, φωνή, σαν σίφουνας τον έσπρωξε ξανά μέσα στην εκκλησία. Τι μεγάλη στιγμή για έναν προσηλωμένο στα καθήκοντά του ιερέα! Προχώρησε χωρίς δειλίασμα, αποφασιστικά, σαν κάποιος, πολύ δυνατός, να τον έσπρωχνε στο βάθος. Με τη λογική

του έβρισκε πως η δύναμη αυτή ήταν... ο Θεός, γιατί αυτό ήταν το θέλημά του. Έφτασε στην Προσκομιδή. Τα πόδια του έτρεμαν. Γονάτισε, έβγαλε το καλυμμαύχι, σήκωσε ψηλά τα χέρια κι άρχισε να προσεύχεται συγκλονισμένος. Τούτη στάθηκε η πιο βαθιά προσευχή που είχε κάνει ως τώρα. Ήταν αλλόκοτη αυτή τη φορά. Δεν έμοιαζε με τις άλλες. Ήταν αυτοσχέδια της στιγμής εκείνης, μα πολύ θερμή, γιατί κάθε λογής πήγαζε από το βάθος της ψυχής του, που φλέγονταν από στοργή, για το πεινασμένο ορφανό και βαθύ σεβασμό στο θρησκευτικό του καθήκον. Ούτε λέξη δεν είπε από κείνα που γράφουν τα βιβλία της εκκλησίας. Ούτε λέξη από κείνες τις προσευχές, που ίσως δεν καταλάβαινε και δεν καταλάβαινε οπωσδήποτε. Τώρα, ήξερε τι έλεγε, γιατί τα λόγια ήταν δικά του, της ώρας εκείνης, για κείνη ειδικά την ώρα, τη στιγμή, την περίπτωση και υπόθεση.

— Κύριε, έλεγε, συχώρεσέ με τον αμαρτωλό. Φώτισέ με τούτη τη στιγμή, να πράξω το σωστό. Ευλόγησε, Κύριε, ό,τι θα πράξω. Η λειτουργία σου πρέπει να γένει. Οι δούλοι σου, στρατιώτες της πίστης σε Σένα, πρέπει να μεταλάβουν το αγίο Σου Σώμα, να δυναμώσουν στην πίστη μας, για να πολεμήσουν Ξαγνισμένοι τον Αράπη, τον άπιστο. Κύριε, βοήθησέ με να κάνω το σωστό, ό,τι είναι πιο καλό. Ξέρω πως η λογική του Θείου δε χωράει στη λογική του ανθρώπου, όπως και η λογική του ανθρώπου δε χωράει στη λογική του Θείου, αλλά ευλόγησε και αγίασε την πράξη μου. Κάμε τη λογική μου, λογική Σου και συχώρεσέ με τον αμαρτωλό. Εδώ, ο παπάς ένιωσε ανατριχίλα, θεωρώντας ό,τι αυτό που είπε ήταν μια βαριά βλαστήμια. Γι' αυτό με πολλή ζέση και ζωηρότερη φωνή από πριν, σχεδόν σαν με αναστεναγμό και δέηση μαζί επανέλαβε τρεις φορές Ζωηρά: Κύριε ελέησον ... Κύριε ελέησον... Κύριε ελέησον...!

Αυτά προσευχήθηκε ο παπάς στο σκοτάδι, αφού καντήλι δεν υπήρχε να το αντικόψει, αφού σταγόνα λάδι δεν υπήρχε σ' όλη την πόλη. Λάδι; Πού να βρεθεί! Ο ιδρώτας έτρεχε κρύος στ' αυλάκι της ραχιάς του, καθώς κυριολε-

κτικά ανάβλυζε όλο του το σώμα ιδρώτα, καθώς άχνιζε ιδρώτα, από την αγωνία που τον έπνιγε. Στο σκοτάδι περίμενε το φως και ήρθε. Ήρθε η θεία φώτιση, για την οποία εναγώνια παρακαλούσε τόση ώρα. Βρήκε το σωστό που αναζητούσε, πάσχοντας. Με τρεμάμενο χέρι άπλωσε στα σκοτεινά στην Πρόθεση κι έπιασε με σεβασμό το πρόσφορο, ένα πρόσφορο τόσο δα. Το σήκωσε ψηλά, το φίλησε δυνατά, το ευλόγησε σταυρωτά τρεις φορές και με το χέρι του έκοψε ένα κομμάτι. Ξέσκισε το πρόσφορο. Πού να σκεφτεί για μαχαίρι τέτοια ώρα, αν και δεν του έλειπε απ' την αρματωσιά του. Αλλοίμονο, χωρίς μαχαίρι; Κρατώντας τώρα το κομμάτι, όλος χαρά, έτρεξε στο παιδί.

— Να, πάρε' έλα, σήκω, πάμε, λέει γλήγορα ο παπάς, τρισχαρούμενος όπως ήταν!

Το παιδί με τρεμάμενο χέρι, αργά, πήρε το κομμάτι, και το έβαλε στον κόρφο του. Στηρίχτηκε στο ράσο του παπά και στον τοίχο, ανασηκώθηκε, ισορρόπησε και κινήθηκε να φύγει.

— Στάσου, που πας... του είπε ο παπάς. Δε θα το φας; Θα πέσεις, Σταύρο. Κάτσε, πρώτα, να φας, να στυλωθείς λιγάκι και φεύγεις.

— Όχι... του είπε αδύναμα το παιδί. Θα πάω στη μάνα μου. Πεινάνε και τ' άλλα τα παιδιά, πεινάει κι η μάνα μου, παπούλη.

— Πεινάνε και τ' άλλα τα παιδιά... μουρμούρισε, σαν κεραυνοβολημένος, ο ιερέας, που του είχε διαφύγει απάνω στη σύγχυση της στιγμής το πλάτος της τραγωδίας, που απλωνόταν σ' όλης της πόλης την έκταση. Και τι θα τους κάμει ένα τόσο δα κομμάτι πρόσφορο, που δε φτάνει ούτε για ένα μωρό, διερωτήθηκε, κι ο νους του φλογίστηκε. Τραντάχτηκε σαν από ρεύμα. Η καρδιά του ράγισε. Το ένιωσε. Δεν άντεξε άλλο. Πήγαινε να σωριαστεί. Άδειασε όλος.

— Θεέ μου, ψιθύρισε, κάμε να λήξει το μαρτύριό μας αυτό και σήκωσε τα μάτια στα ουράνια παρακλητικά, μα πάλι, σαν να φοβήθηκε, πως δε έπρεπε να πει τέτοιο λόγο, πως βλαστήμησε, πρόσθεσε.

— Ας γένει το θέλημά σου, Κύριε, ας γένει το θέλημά σου... και σταυροκοπήθηκε τρεις φορές προσκυνώντας βαθιά - βαθιά...

Ύστερα, χωρίς χασομέρι, σαν να μην του έμενε τίποτε άλλο να κάνει, όρμησε στο Άγιο Βήμα, πήρε το Ξιφάρι, που είχε αφήσει από το πρόσφορο, τόβαλε κάτω από το ράσο, έπιασε το παιδί από το χέρι προσεκτικά, όπως πιάνουμε κάτι που φοβόμαστε πως θα διαλυθεί, 'και προχώρησε. Όλα πρόδιναν πως βιαζόταν να προλάβει. Όμως είχε ηρεμήσει. Η ψυχή του είχε γαληνέψει. Είχε ξεπεράσει το φοβερό δίλημμα. Κι όλα αυτά γιατί πια πίστευε πως αυτό που έκανε ήταν σύμφωνο με το Θείο ρήμα. Αλήθεια, πόσο μεγάλη δύναμη στέκει η καλή πράξη...

— Πάμε... είπε ξερά, στηρίζοντας το Σταύρο. Η ευχαρίστηση για την πράξη του, σκεφτόταν, είναι σημάδι πως έπραξε σωστά, πως αύριο, στη Μέλλουσα Ζωή, δε θα κατακριθεί, γι' αυτή. Χαιρόταν' κι η χαρά του τον έκανε να βρει, κι αυτός, ο Ξέπνοος, δύναμη, να κρατάει κι άλλον Ξέπνοο, το Σταυρί και ν' ανοίξει το θήμα του σε σημείο που το παιδί, ανήμπορο να τον φτάσει, του ψέλλισε.

— Σιγά, παπούλη, θα πέσω, δε μπορώ άλλο...

Ο παπάς κατάλαβε το λάθος του. Χαϊδέψε το κεφάλι του παιδιού απαλά και τούπε.

— Καλά, Σταύρο μου, έχεις δίκιο, θα πάμε σιγά... κι από τα βουρκωμένα μάτια του κύλησε καυτό στη γενειάδα ένα δάκρυ κι έπεσε στο δρόμο. Ήταν ένα αληθινό αγίασμα, που ξεχειλίζει από μια αγνή ψυχή. Πόσα μαρτυρούσε το δάκρυ εκείνο. Μ' αυτό θα μπορούσε ο Ύψιστος να κάψει την Τουρκιά...

Ο παπάς άφησε το παιδί στο κατώφλι και χωρίς άλλο τι χάθηκε στο σκοτάδι.

Την άλλη μέρα, όσοι μετάλαβαν, κοινώνησαν μόνο «Αίμα». Με το «ΣΩΜΑ» είχαν ζήσει μια μέρα ακόμα τα ορφανά του γίγαντα, που χάθηκε γελαστός, 'ορθός, πολεμώντας για το άξιο, το αλύγιστο, Μεσολόγγι. Καλύτερο μνημόσυνο δε στάθηκε ποτέ!

Ιστορικές μαρτυρίες

«Τα παιδιά του Μεσολογγίου, που άμα άκουσαν πως έσκασε λαγούμι τρέξαν και παραφύλαγαν να ιδούν τι θ' απογίνει, βλέπουν πώς άρχισε πετροπόλεμος στη Μεγάλη Ντάπια, μπήγουν τις φωνές κι ορμάνε. Ε, αυτά κι αν είναι μαστόροι σε τέτοιον πόλεμο. Βροχή πέφτουν τα κοτρώνια στα τούρκικα κεφάλια κι οι μεγάλοι τα καμαρώνουν βλέποντας με πόση διαβολιά και σβελτάδα άλλα κουβαλάνε πέτρες κι άλλα τις ρίχνουν ψηλοκρεμαστά να ζυαστούν και να πέσουν μ' ορμή μέσα στο ταμπούρι του εχθρού. Δυο ώρες βάσταξε τούτη η μάχη και κείνη τη μέρα το βραβείο της αξιοσύνης το πήραν τα παιδιά». (Δ. Φωτιάδη: Μεσολόγγι, σ. 111)

Όπως ο τόπος είναι στενός και πολλοί δεν προφταίνουν να πάρουν σειρά να τουφεκίσουν, αρπάνε μέσα στη λύσσα τους πέτρες και τις πετάνε στους εχθρούς. Βλέπουν τα παιδιά πως άρχισε πετροπόλεμος στη Μεγάλη Ντάπια, τρέχουν κι αμολάνε βροχή τα κοτρώνια στα τούρκικα κεφάλια». (ό.π., σελ. 129).

«Μετά την παύσιν του τουφεκισμού ηνώθησαν οι παίδες μας μετά των στρατιωτών, και ήρχισαν τον πετροπόλεμον με τους τούρκους: εις το είδος τούτο της μάχης έδειξαν τα πλέον ηρωικά σημεία οι παίδες μας, μη λογαριάζοντας ποσώς τον κίνδυνον. Εις εξ αυτών όμως επληγώθη επι-

κινδύνως εις το μέτωπον». (Ημερολόγιον της Πολιορκίας του Μεσολογγίου, σελ. 58).

*
**

«Τα μη δυνάμενα να φέρουν όπλα Μεσολογγιτόπουλα... εθριάμβευσαν εις τους περιφήμους κατά του εχθρού πετροπόλεμους. «Αρχίσαμε, λέγει ο Σπυρομήλιος, και τον πετροπόλεμον... και εις αυτήν την περίστασιν εδιακρίθησαν κατ' εξοχήν οι παίδες, οίτινες ενθουσιασμένοι ήλθαν να λάβουν μέρος εις τον πόλεμον, όπου ηδύναντο, δηλ. εις τον πετροπόλεμον» «Μετά τον αμοιβαίον τουφεκισμόν, προσθέτει ο Αρτέμιος Μίχος, ηνώθησαν και οι παίδες της πόλεως μετά των στρατιωτών, και ήρχισε τότε σφοδρός πετροπόλεμος, κατά τόν οποίον ηρίστευσαν οι παίδες, και εις εξ αυτών επληγώθη εις το μέτωπον επικινδύνως». Τα δε «Ελληνικά Χρονικά» γράφουν: «Αλλά θέλει πιστεύσει τάχα ο κόσμος, ότι και τα δεκαπενταετή παιδιά μας, ώρμησαν κατά των απίστων Τούρκων και τους επολέμησαν με ανέκφραστον θάρρος πετροβολούντα;» (Κ.Α. Στασινόπουλου: Οι Μεσολογγίται, σελ. 70).

Ο ΜΠΟΥΛΛΑΣ

Ο ήλιος πήρε μπόι πάνω απ' τη Βαράσσοβα. Κοντεύει για καλά κολατσιό. Η πολιτεία, που δεν ησυχάζει νύχτα μέρα, άρχισε να ζωηρεύει. Στην Απάνω Αγορά η κίνηση πήρε το δρόμο της, όπως κάθε μέρα αυτή την ώρα. Παρέες παρέες ο κόσμος συζητάει το μοναδικό θέμα, τον πόλεμο. Τι άλλο να πούνε; Όλα τα άλλα έχουν ξεχαστεί. Οι άντρες λένε αδιάκοπα τα καμώματα ανάμεσα στα στρατόπεδα. Πότε μιλάνε για τα γιουρούσια, πότε για τα λαγούμια και πότε για τις κουβέντες και τα πειράγματα εχθρικά, σκληρά, ερεθιστικά και ασυνήθιστα προσβλητικά, που ανταλλάζουν οι αντίπαλοι. Η ομηρική εποχή του αλληλοερεθισμού Ξαναζει. Βγάζουν τα άχτι τους βρίζοντας ο ένας τον άλλον με λόγια βαριά. Η μεγαλύτερη προσβολή, που Ξανάβει το φιλότιμο και φουντώνει το πάθος είναι η πρόσκληση να παραδόσει η φρουρά τα όπλα της. «Να Ξαρματωθεί σαν τις γυναίκες», πράγμα που δε θα γίνει δεκτό σε καμιά περίπτωση. Τ' άρματα; Την ψυχή τους; Τη ζωή τους τη δίνουν. Τ' άρματα όχι! Αυτά είναι η τιμή τους. Τιμή, που δεν είχε τιμή γι' ανταλλαγή. «Άρματα, γυναίκα, άλογο», δε δίνονται, λένε και τα σφίγγουν στην αγκαλιά τους, όσο κι αν τόχουν. Τα κοιτάζουν κι αντρείεύνται. Ο Τούρκος μικραίνει, όταν τα κρατούν στα χέρια τους. Και τολμάει τώρα να τα ζητήσει! Λιώνει κάθε μέρα και γνώση δε βάνει, ο ανόητος! Θα βάλει, αρκεί νάρθει ο Ζαϊρές, που περιμένουν... Αχ, αυτός ο Ζαϊρές!

Σε μια γωνιά είναι μαζεμένοι πολλοί σε κύκλο γύρω από κάποιον, που μολογάει κάτι. Οι άλλοι ακούνε κι άλλοτε γιουχαίζουν κι άλλοτε κοροϊδεύουν. Η διήγηση είναι μια προχτεσινή κουβέντα (α).

— — — — —

— Βγήκε που λέτε, ο σκύλος, απάνω στο χώμα και φώναξε: Βάγια, ωρέ Βάγια, πού είσαι ωρέ; Ο Βάγιας σηκώθηκε ορθός και του λέει.

— Νάμαι, τι θέλεις;

— Έχω κουβέντα να σου πω. Η υψηλότητά του, ο σερασκέρης Μπραϊμπασας, βλέποντας να χύνεται τόσο αίμα άδικα και δίχως κανένα νόημα σπλαχνίστηκε και θέλει να πάψει η ματοχυσία... Βρισκόσαστε τόσο στενά μπλοκαρισμένοι, που δε μπορείτε να ξεφύγετε. Βοήθεια καμιά μην ελπίζετε. Επειδής από συμπόνοια (μόλις άκουσαν τη λέξη οι άλλοι έσκασαν στα γέλια) σας κάνει ο ίδιος τούτο το χατήρι, μη χασομερήσετε, μα να κερδίσετε την περίπτωση μη τυχόν κι αργότερα το μετανιώσετε.

— Τί λογής προσκύνημα, ωρέ, ζητά; του αποκρίνεται ο Βάγιας. Γιατί, τούτο δω τ' ασκέρι δεν είναι σαν τ' άλλα. Είδατε στο Ντολμά τι πάθατε, μόλο οπού είταν τρακόσοι μονάχα νοματαίοι. Είδατε πως κι εδώ κανέναν δε λογαριάζει το θάνατο, μα μονάχα την τιμή. Πέστε μας, λοιπόν πως το θέλετε να γίνει;

— Αλλιώςτικα απ' ό,τι έγινε στ' άλλα κάστρα, λέει ο Τούρκος, δε μπορεί να γίνει! Να δώσετε τ' αρμάτά σας.

Έπεσε αστραπή! Τι ήταν να πει τέτοιο λόγο; Η κουβέντα αμέσως άλλαξε τόνο και συνέχεια, καθώς ο Βάγιας κώρωσε απ' το θυμό του, μόλις άκουσε για παράδοση αρμάτων. Οι μουστάκες του τινάχτηκαν μπροστά και γιόμισαν αφρές. Τα μάτια του πρόβαλαν απ' τις κόγχες κόκκινα φωτιά. Τα ρουθούνια του μοιάζουν καμινάδες, που ανοιγοκλείνουν σφυρίζοντας σαν της δεντρογαλιάς ξεχύνοντας δηλητήριο, ενώ το στήθος ανεβοκατεβαίνει γλήγορα, σαν να προσβλήθηκε ξαφνικά από στηθάγχη. Ζύγισε τον Τούρκο στα πεταχτά κι αν δεν ήταν η μπέσα στη μέση θα τον έκοβε στα δύο.

Είχε γίνει μαρούτη. Έκαιγε όλος, όπως η λάβα. Γρυλίζοντας, καθώς έσφιγγε τα δόντια του δυνατά και χτυπώντας όσο μπορούσε με τη γροθιά του το φορτωμένο τιμημέ-

να άρματα σελάχι του, έδωσε την απάντησή του, κόβοντας το βήχα του Τούρκου μια και καλή.

— Τι; του λέει. Άρματα; Ζητάς να ξεζωθώ εγώ τούτα δω να τα πάρεις εσύ, μωρέ, χωρίς αίμα κι εγώ να είμαι ζωντανός; Δάγκωσε το δείκτη του δεξιού χεριού και πρόσθεσε. Έχε χάρη, που είσαι συ. Μα άλλη φορά να μην ξεστομίσεις τέτοιο λόγο... Πώς το σκέφτηκες, μωρέ; Ακούς άρματα; Πες ό,τι άλλο θες, εξόν από άρματα!

— Άμα τ' άρματά σας δεν τα δίνετε, δε μπορώ να πέσω σ' άλλη κουβέντα. Το λέω στο Βεζύρη μου κι όποια απόκριση πάρω, Ξανάρχουμαι να σας την πω. Ο Στουρνάρης, όταν έμαθε την κουβέντα αγρίεψε. Κι άιντε να κρατήσεις το Στουρνάρη.

— Κιότρησε ο κερατάς, να γυρέψει άρματα! Κάλλιο εδώ να θαφτούμε. Δεν Ξέρει πως τ' άρματα τάχουμε, όλοι όσσι είμαστε εδώ, τρακόσα χρόνια στο ζωνάρι μας; Εννοούσε το μάκρος της σκλαβιάς και του αδιάκοπου αγώνα για λευτεριά από τα πρώτα χρόνια κιόλας της δουλείας.

Αυτά κι άλλα με αισχρολόγες θρисиές, λένε οι άντρες. Τα παιδιά παρακολουθάνε κι άλλοτε γελάνε κι αυτά κι άλλοτε γιουχαίζουν. Είναι όμορφες αυτές οι ώρες για τα παιδιά. Πόση ικανοποίηση νιώθουν δε λέγεται, όταν ακούνε τέτοια. Σήμερα τα νέα, όπως τ' άκουσαν, ήταν πολύ ευχάριστα. Η παρέα ευχαριστημένη άρχισε να σκορπάει. Κι εκεί που κανείς δεν το περίμενε, τάραξε την Αγορά η φωνή του Μπούλαλα. Έτσι έλεγαν το ορφανό του Θύμιου της Πλιάγκαινας, που «κοιμάται» στα «Μνήματα», εδώ και κάμποσο καιρό.

Ήταν ένα Ξύπνιο παιδί. Τα μάτια του αστραποβόλαγαν. Τα αγουρά του μαλλιά τόκαναν σωστό άγγελο στη γη. Ήταν όλο νεύρο, αεικίνητο, χωρίς αποσταμό. Πολύ καλόβολο παιδί, σαν τον συχωρεμένο τον πατέρα του. Η φρουρά είχε να κάνει με δαυτό. Όπου χρειαζόταν θέλημα, ο Μπούλαλας πρώτος και καλύτερος. Δεν έλειπε δε ποτέ απ' το τειχί. Είχε γίνει το παραπούλι της φρουράς.

Τ' όνομά του ήταν Γιώργος. Είχε τ' όνομα του παππού του, που σκοτώθηκε στην «Καζάρμα», στην πλαγιά της Βαράσοδας, όταν πρωτάρχισε ο Ξεσηκωμός, τις πρώτες - πρώτες μέρες του Μάρτη, κι ο καπετάν Μακρής με τους κλέφτες του Ζυγού άρπαζε το μουρσαλαέ, που μετάφερναν οι Τούρκοι. Τον έλεγαν όμως Μπούλαλα, γιατί έτσι τον βάφτισε μια μέρα κάποιος αγωνιστής, καθώς τον είδε να μη συμμαζώνεται «σαν παιδί» και να γυρίζει ανάμεσα στο στρατόπεδο. Καλόβολο και καλόκαρδο καθώς ήταν αυτό το Ξυπόλητο και Ξέστηθο πλάσμα με τη λερωμένη φουστανέλα, γελούσε κι αυτό με το καινούργιο του όνομα. Γιατί, το παρτσούκλι κόλλησε αμέσως σα χερούλι, όπως όλα τα παρτσούκλια και δε φαινότανε να τον πειράζει. Με τον καιρό δεν τον έβρισκες αλλιώς. Ούτε κι άκουε με το όνομά του. Κι ο ίδιος, ο Γιώργος, το είχε ξεχάσει. Δεν απολογιόταν αν δεν τον φώναζες Μπούλαλα. Ήταν ένας «τύπος».

Μ' αυτά και μ' αυτά πέρασε η ώρα για καλά. Ο ήλιος δρασκέλισε κι άφησε πίσω του πριν από πολλή ώρα τη Βαράσοδα. Πάμε για γιόμα. Η πολιτεία έχει στρώσει πια στην καθημερινή της ζωή, όταν έκοψε το ρυθμό της με τη φωνή του ο Μπούλαλας, που έλεγε:

— Ούλα τα πιδιά να μαζωχτούμι στου παζάρ το απόγιομα...

Έβαλε Ξανά το χέρι του πλάι στο στόμα του και Ξανάπε πολλές φορές, βάζοντας όση δύναμη μπορούσε να έχει για να τον ακούσουν καλά, στραβώνοντας το στόμα του.

— Ούλα τα πιδιά να μαζωχτούμι στου παζάρ το απόγιομα...

Ο κόσμος Ξαφνιάστηκε. Τι θέλει άραγε ο Μπούλαλας και καλεί τα παιδιά; Η πρόσκληση πάρθηκε κι απ' τον ένα στον άλλο έφτασε ως την τελευταία πελάδα(*). Τι πάει να σκαρώσει αυτό το κοκαλιάρικο παιδί με τα κούφια μάτια, τ' αυτιά που φέγγουν και τα καλαμένια ποδαράκια; Κα-

(*) πελάδα = παραλασστήριγη αγύρινη καλύβα στη λιμνοθάλασσα.

νείς δεν ήξερε. Κάποιοι που τον ρώτησαν δεν πήραν εξήγηση. Τους κοίταξε μόνο και τους είπε:

— Θα ιδείτι... Έτσι έμεναν με την απορία και την πείνα, που τους θέριζε, περιμένοντας τον καπετάν Αντρέα να τους φέρει ζαϊρέδες και φουσέκια.

Τα παιδιά κεντρισμένα απ' την περιέργεια άρχισαν να τρέχουν νωρίς νωρίς απ' τις γειτονιές στην Απάνω Αγορά, εκεί που είχε το στρατηγείο του ο καπετάν Μπούλαλας. Μάτσο τα παιδοπούλια γύρω απ' τον καπετάνιο, που τα κάλεσε. Άλλο που δεν ήθελαν. Όσπου νά μαζωχτούνε όμως όλα τα παιδιά, εκείνα που πρωτόρθαν άρχισαν να παίζουν. Τι; Τι άλλο; Πόλεμο. Ποιό άλλο παιγνίδι ταίριαζε αυτή την εποχή; Πολεμάνε Έλληνες και Τούρκοι. Και χάνουν, φυσικά, οι εχθροί μας. Αυτό δα χρειαζόταν να μη νικάμε τους Τούρκους.

✓ Όταν το μάτι του Μπούλαλα χόρτασε παιδοπούλια, έβαλε φωνή:

— Πιδιά να κάστ'τι ούλα κάτ'!

Ο παιδόλαος υπάκουσε. Στρώθηκαν όλα κατάχαμα κι εκείνα που ήταν ξεβράκωτα. Πού να βρεθεί νανί για τέτοιες πολυτέλειες, για βρακιά... Ο Μπούλαλας άρχισε.

— Πιδιά έχου μια ιδέα. Να πάμι να πολεμήσουμι στο Κάστρο με τ'ς μεγάλ'ς.

— Με τι ντουφέκια, είπε η συγκέντρωση.

✓ Με πέτρες, είπε ο αρχηγός. Θα μαζώξουμι πέτρες στα σακούλια και θα πάμε. Θα πετάμε ούλα μαζύ πέτρες. Να, βροχή θα πέφτουν ...τα βόλια μας. Όπως όταν κάνουμι πετροπόλεμο, αλλά με πολλές πέτρες τώρα. Τι λέτε;

Τα παιδιά άλλο που δεν ήθελαν. Τώρα είναι που κανείς δε μπορεί να τα κρατήσει. Ένιωθαν μέσα τους και μια βαθιά ικανοποίηση. Θα πολέμαγαν κι αυτά. Αλλά, τι! Έτσι θα κάθονταν να φτιάχνουν κανονάκια και να πολεμάνε με-

ταξύ τους; 'Όχι, θα πάρουν μέρος, το μερίδιο τους, απ' τον πόλεμο. Τώρα θάδειχναν τι αξίζουν. Τόβρισκαν και αρκετά ΐδιασκεδαστικό. Ακούς να λένε για πετροπόλεμο και θάκαναν πίσω! Τι Ζημιά θα έκαναν στον εχθρό και τι ωφέλεια θα έφερναν δε μπορούσαν να την εκτιμήσουν. Η πράξη θα τόδειχνε. Και τόδειξε πως ήταν μεγάλη η επιτυχία. Είχε σκεφτεί σωστά ο Γιώργος.

— Λοιπόν πέτρες, λέει Ξανά ο αρχηγός και γρήγορα εδώ με τα σακούλια γιομάτα πέτρες.

Τα παιδιά έγιναν καπνός, κι η πόλη μάθαινε το μεγάλο σχέδιο του παιδοαρχηγού. Αμ' έπος, αμ' έργον! Η συμφωνία εκτελέστηκε στο πι και φι, κατά γράμμα. Σε λίγο τα παιδιά άρχισαν να καταφτάνουν απ' όλες τις μεριές φορτωμένα πέτρες. Γέμισε πάλι η Απάνω Αγορά. Μελισσολόι τριγουρίζει τον αρχηγό, που κορδώνεται για την επιτυχία της επιστράτευσής του. Μπαίνει μπροστά και λέει:

— Τώρα, πάμι...

Ξεκίνησαν κοπαδιαστά κι έφτασαν στο Κάστρο. Πόσα ήταν; 'Άγνωστο! 'Ήταν πάντως πολλά. Η συμμετοχή ήταν καθολική. Και δε μπορούσε να μην είναι. Τέτοιους στρατούς κανείς δεν τους μετράει. Δεν έχουν στρατολογικά μητρώα και στρατολογίες. Υπάρχει ομοθυμία προσέλευσης και προσφοράς υπηρεσιών. Είναι όλοι και όλες εθελοντές αφοσιωμένοι στο χρέος της κάθε στιγμής και στις διαταγές των καπετάνιων.

Η εμφάνισή τους Ξάφνιασε τη φρουρά. Δε μπορούσαν να φανταστούν τι σόι σύναξη ήταν εκείνη και το είδος της προσφοράς.

— Τι θέλετε σεις εδώ, μωρέ μικρούλια, ρωτάνε οι καπετάνιοι.

— 'Ηρθαμι να σας βοηθήσουμε, είπε πρώτος και καλύτερος ο επικεφαλής της στρατιάς.

— Με τι, ωρέ Μπούλαλα, θα μας βοηθήσετε;

— Να, θα ιδειτί, είπε το παιδί. Ελάτε, πιδιά, θγάλτε τ'ς πέτρες κι βαράτε!

Όλοι Ξαφνιάστηκαν με το νέο όπλο, που ερχόταν σε βοήθεια. Ήταν ένα όπλο πρωτότυπο και πρωτόφαντο. Μια βοήθεια που ήταν ανεκμετάλλευτη ως τώρα. Ήταν και ανέξοδη. Δε χρειαζόταν μπαρούτη και θόλια και τσακμακόπετρες.

Τα παιδιά άφησαν τα σκούλια κάτω, για να μην εμποδίζονται, γέμισαν τις χούφτες τους πέτρες κι άρχισαν να ρίχνουν στο σωρό, ψηλοκρεμαστά, ώστε να πέφτουν κατακόρυφα, ακριβώς, πίσω απ' το χώμα, που είχε φτάσει κοντά στο τειχί περπατώντας.

Οι τουρκαραπάδες Ξαφνιάστηκαν. Δε μπορούσαν να σηκώσουν κεφάλι. Ριζωσαν πάνω στο χώμα και δεν κουνιόνταν καθόλου. Πού να ξεμυτίσουν! Ο κίνδυνος απ' τα κοτρώνια αιωρούνταν πάνω απ' τα κεφάλια τους. Πετούσε πάνω απ' το χαντάκι με τη μορφή του νέου όπλου του Μπούλαλα. Το κόλπο είχε πετύχει. Από απέναντι ακούονταν αράδα κραυγές πόνου.

— Ωχι, κερατά γκισούρ, με σκότωσης, κι άλλα παρόμοια.

Όσες πέτρες επέστρεφαν ήταν ματωμένες. Αλάθευτο σημάδι της πετυχημένης αποστολής των παιδιών.

Τα παιδιά Ξετρελλάθηκαν. Χοροπηδούσαν, γελούσαν, όσο έβλεπαν να γυρίζουν οι πέτρες ματωμένες. Ξεφώνιζαν από χαρά.

— Αυτού, κιαρατάδες, να ιδείτε, έλεγαν και δόσ' του πετριές.

Μα κι οι μεγάλοι δεν πήγαιναν πίσω. Η επευφημία πήγαινε σύννεφο!

— Γειά σου, Μπούλαλα, ακούονταν αράδα.

Ο εφευρέτης του κόλπου ήταν ενθουσιασμένος. Αυτή του η ανακάλυψη τον μεθούσε. Τον έκανε πιο ζωηρό, τον έφερνε σε άγνοια κινδύνου και προχωρούσε. Απ' την κορφή μιας ντάπιας έριχνε βροχή τις πέτρες.

— Πάρτην κι αυτήν κερατά! Πάρε και τούτη χαλντούπη, έλεγε σθησμένος στα γέλια και πετούσε αγκομαχώντας

απ' το πετροβολητό. Η φρουρά, μπασμένη στους κινδύνους, του φώναζε:

— Κάτσε κάτω, σκύψε, πρόσεχε, θα σε βαρέσουν...

Πού ν' ακούσει όμως ο Γιώργος.

— Δε με βαράνε, είναι κιοτήδες και λούφαξαν, έλεγε και πετροβολούσε.

Σε λίγο ακούστηκε:

— Μπαμ!...

Απέναντι, πίσω απ' το ανάχωμα κάποιος σημάδευε αρκετή ώρα, κι έριξε. Μαύρη στιγμή. Ο Μπούλαλας τινάχτηκε ψηλά και σωριάστηκε στη νοτιομένη γη. Ο πρωτεργάτης του πετροπόλεμου πλήρωσε την αποκοτιά του. Πληγώθηκε θανάσιμα. Στον τελευταίο του ανασασμό ακούστηκε να λέει...

— Τη μάνα μου... το Μεσολόγγι...--

Κοίταξε για ύστερη φορά γύρω του, χαμογέλασε, σαν σε χαιρετισμό κι αναστέναξε βαθιά. Τα μάτια του γέμισαν σκοτάδι. Μια πέτρα κύλησε απ' το παραλυμένο του χέρι. Τώρα ήταν πια ξέπνοος. Είχε παραδοθεί στην αιωνιότητα, καθαγιαζοντας το χώμα της Ιερής Πόλης με το άλικο νεανικό του αίμα. Τα παιδιά σταμάτησαν και έτρεξαν γύρω του καταλυπημένα, αμίλητα.

Οι αρβανιτάδες μολογούσαν στους καστριτζήδες το κακό που τους βρήκε απ' τον πετροπόλεμο. Κεφάλι για κεφάλι, έλεγαν, δεν έμεινε γερό.

Η καρδιά μιας μάνας για δεύτερη φορά σκίστηκε βαθιά, πολύ βαθιά, καθώς δεν είχε τίποτε άλλο στον κόσμο.

Το Μεσολόγγι για μέρες μιλούσε για το ηρωικό παιδί και για την καλή και ηρωική καρδιά, που κρύβονταν στο ξέσαρκο κορμάκι του. Από πολλούς ακούονταν, συχνά, να λένε...

— Καημένη Μπούλαλα...

Τα παιδιά συνέχισαν τον πετροπόλεμο κι άλλες φορές, πολλές φορές. Έτσι τιμούσαν τη μνήμη του αρχηγού τους, ενός συνομήλικου παιδιού, που είχε πέσει στον αγώνα για το Μεσολόγγι και που τώρα κείτονταν με τ' άλλα παλικάρια κοντά στον πατέρα του στα «Μνήματα», περνώντας κι αυτό στην ιστορία μικρό μικρό...

Ιστορικές μαρτυρίες

«Στις 25 του Ιούλη γυρνάνε όλα τα καράβια μας, αφού κυνήγησαν την αρμάδα πέρα από την Κεφαλλονιά. Αράζουν μ' ωραίες μανούβρες μπροστά στο Βασιλάδι. Τα καμαρώνουν οι δικοί μας κι οι Τούρκοι κρεμάνε τα μούτρα τους και μιλιά δε βγάζουν. Μα οι θαλασσινοί μας δεν έχουν ακόμα καιρό για τα «καλώς ήρθατε» και για τις χαιρετούρες, γιατί θιάζονται να κλείσουν τον ανοιχτό λογαριασμό με το Μαχμούτη. Προτού ακόμα καλοσυγυρίσουν τα πανιά τους, κατεβάζουν βάρκες, τις αρματώνουν κι ορμάνε, μαζί με τις Μεσολογγίτισσες πάσαρες, στην τούρκικια αρμάδα της λίμνης. Μέσα σε δέκα λεπτά της ώρας τη συμπαραλιάζουν και πιάνουν τα πιο μεγάλα, όσα δε μπόρεσαν οι εχθροί να τραβήξουν στην Ξηρά. Ο Μαχμούτης γίνηκε έτσι καπουτάνος στη στεριά. Σε τούτη την περίπτωση λαβώθηκαν τέσσερις και σκοτώθηκαν πέντε θαλασσινοί μας κι ένας απ' αυτούς είταν κι ο Μάνθος Τρικούπης, δεκαοχτώ χρονών παλικάρι, αδερφός του ιστορικού Σπ. Τρικούπη».

(Δ. Φωτιάδη: ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ, σελ. 144 - 145).

*

**

«Ο Ελληνικός στόλος εισήγαγεν εις την λιμνοθάλασσαν 20 λέμβους. Επιτίθενται με τις Μεσολογγίτικες πάσαρες κατά του αραγμένου εχθρικού στολίσκου, και μετά συμπλοκήν 15 λεπτών, εκυρίευσαν 7 εχθρικά πλοίαρια, μεταξύ των οποίων ήσαν δύο μύστικα και ένας μπόβος, εκ των μεγαλύτερων. Εις την επίθεσιν ταύτην επληγώθησαν πέντε Έλληνες και εφονεύθησαν επτά. Μεταξύ των πληγωθέντων ήτο και ο δεκαοκταετής Μάνθος Τρικούπης, αδελφός του μοιράρχου (σ.σ. Κ. Τρικούπης, ναυτικός, γνωστός σαν «Ναύρχος Τούμπας». Έλαβε μέρος στη μάχη της Κλεί-

σοςας, όπου πληγώθηκε επικίνδυνα) αποθανών την επιούσαν».

(Κ. Στασινόπουλου: ΤΟ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ, σελ. 184).

Δημοτικό

«Τι είν' το κακό, που γίνηκε
στο Πέρα Βασιλάδι;
Τι είν' τα καράβια πούρθανε;
—Μην είν' η τράτα του ψαρά;
—Μην είν' ο Μιαούλης;
—Για στείλτε μου την πάσαρα
του Κώστα του Τρικούπη
να πά' να ιδώ τι γίνεται...

Π α ρ α τ ή ρ η σ η σ υ γ γ ρ α φ έ α: Το δημοτικό αυτό τραγούδι, όπως είναι φανερό, έχει σχέση με τα γεγονότα της πολιορκίας του Μεσολογγίου και ειδικά με το σημαδιακό γεγονός της πτώσης της νησίδας Βασιλάδι, όπου εμπλέκεται και το όνομα του ναυμάχου Κώστα Τρικούπη, του αποκαλούμενου «Ναύαρχος Τούμπας». Μπορεί να θεωρηθεί απόσπασμα, αλλά και παραλλαγή του μεγάλου δημοτικού τραγουδιού της ΕΞΟΔΟΥ που κάπου λέει:

«Τί 'ν' το κακό που γίνεται έξω στο Βασιλάδι...

Να στείλουμε μια πάσαρα χαμπέρι να μας φέρει,

.....

Με την ευκαιρία τούτη λέμε, ότι την πιο πάνω παραλλαγή την τραγουδούσε, κατ' εξαίρεση, ο γλυκόφωνος και τεχνίτης τραγουδιστής δημοτικών τραγουδιών πατέρας μου Σπύρος Στράτου Καπώνης και την απόδωσε σε Βυζαντινή μουσική ο πρωτοψάλτης Γουριάς, δάσκαλος της Βυζαντινής μουσικής Γιάννης Κώστα Καππές, μετά το θάνατο του οποίου ο γιός του το κατέθεσε, με πολλά άλλα μελωποιημένα δημοτικά, στα αρχεία της Ακαδημίας.

ΜΑΝΘΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Το Μεσολόγγι πλαταγίζει από χαρά. Είναι λίγες οι στιγμές που το δόλιο νιώθει έτσι, καθώς τόσο καιρό τώρα φτεροκοπάει ασταμάτητα στις φλόγες του πολέμου μέσα. Το Μεσολόγγι δε χαίρεται, παρά μονάχα όταν αντιβγαίνει, παλικαριά καθώς στέκει, στον τύραννο, που τόχει ζώσει από στεριά κι από θάλασσα.

Αυτή τη φορά κήκε το πελεκουδι. Και δικαιολογημένα. Η βουνησία αρματωσιά με τη λερωμένη φουστανέλα, αδερφωμένη με τη νησιώτικη βράκα, το θρόνηξαν για καλά. Ζευρνάδες, λαούτα, βιολιά, τουμπλέκια και δόστου μπαταρίες στον αέρα σημάδευαν τη χτεσινή βραδιά, δείχνοντας έτσι την ταυτότητά τους στον εχθρό. Η ηρωική πολιτεία ούτε λογάριζε πως είν' ζωσμένη από την Τουρκιά, που παραμόνευε απόξω. Τούτοι οι αντρειωμένοι έχουν γεμάτη την ψυχή τους μεγαλείο, παλικαριά και περιφρόνηση στο θάνατο και στον εχθρό. Καθώς έχουν δώσει το είναι τους στην πολύπαθη πόλη δε σκέπτονται παρά μονάχα το «χρέος» απέναντι της πατρίδας, που αυτή την ώρα έχει γυρισμένα τα μάτια απάνω της και περιμένει απ' αυτή. Τάμα έκαναν στην Παναγιά τη νίκη, τη λευτεριά της.

Ο Αλωναριάτικος ήλιος ακοντίζει με μανία στεριές και θάλασσες. Βέλη πύρινα, οι ακτίνες, φτάνουν απ' τα ουράνια στη γη. Δεν τον αντέχεις εύκολα, καθώς σου φένει το πετσί και σε τυφλώνει. Κι όμως χτες, για ώρες πολλές, οι Μεσολογγίτες, στάθηκαν αντίκρυ του αδιαφορώντας για το ξαφρούλιασμά του. Μαζεύτηκαν στην παραλία κι αγνάντευαν τα πέλαγα, που μούγκριζαν καθώς είχαν πάρει φωτιά κι αντιβοούσαν εκρηκτικά. Γιατί;

Η μεγάλη αρμάδα του Τοπάλ πασά ξεμύτισε απ' την Κεφαλλονιά με τάξη. Στη μέση η καπουτάνα και δίπλα της

οκτώ φρεγάτες και κάμποσες γολέτες. Δεξιά δώδεκα κορβέτες και αριστερά τα δικάρτα. Μεγάλη δύναμη, μα την αλήθεια. Το Μισούλη όμως δεν τον τρομάζει τίποτε. Γίνεται στοιχειό, όταν η ώρα το καλέσει και καταπίνει τον εχθρό. Ο φόβος τού είναι άγνωστος. Ξέρει πως έχει ναύτες με καρδιά, αφοσιωμένους σ' αυτόν και στον αγώνα. Δε ντροπιάζουν τον καπετάνιο τους κι ούτε αφήνουν γαυματιές ντροπής στο κούτελό τους, όσο κι αν στοιχίζουν τούτα.

Ο δεξιότηχνης ναυμάχος δε βιάστηκε. Άφησε τον Τοπάλ ν' ανοιχτεί καλά και μόλις νόμισε πως ήρθε η κατάλληλη ώρα, σηκώνει με μιάς στο κατάρτι της ναυαρχίδας του το σινιάλο να τραθήξουν άγκυρα για πόλεμο. Δεν αφήνει να χαθεί καιρός. Κάνουν μανούβρα τα καράβια μας να κερδίσουν τον αέρα κι αφού δεν πέτυχαν να ξεενερίσουν τον Τούρκο, χωρίς χασομέρι, ορδινιάζονται, ζυγώνουν και το κανόνι παίρνει πια το λόγο.

Η καρδιά του Μεσολογγιού λαχταράει, χτυπάει, σφίγγεται από αγωνία. Ξέρει πως από τούτον τον αγώνα του στόλου εξαρτιέται η παραπέρα αντίστασή του. Περίμενε τον ερχομό του στόλου με δίψα ακράτητη. Από τη θάλασσα περιμένει Ζαϊρέδες, βόλια, να πολεμήσει. Γι' αυτό ξεροψήνεται στον ήλιο κι άφησε το άγχος, άγνωστο σε άλλες περιπτώσεις, να κατακαθήσει στην ψυχή του σαν κατακάθι του καφέ και να την κάνει μαύρη. Μια καταθλιπτική πίεση, που έκανε τα στήθια βαριά, κι άκουες τις κραυγές αγωνίας και μάντευες την ψυχική δόνηση.

— Αχ, πάει, χάθηκε... έλεγαν, καθώς χανόταν κάποιο καράβι πίσω απ' τον καπνό ή τα θεόρατα καράβια της αρμάδας.

— Ο Μισούλης να χαθεί; Ποιός τόπε! Γίνεται αυτό; Απαντούσαν οι άλλοι.

— Βάρα, καπετάνιο! Δόστου, Μισούλη, να τους φάνε τα ψάρια, άκουες.

Κι όταν καμιά φορά διακόπτονταν για λίγο το κανόνι, έκανε διακοπή κι η ανάσα της πόλης. Η αγωνία γίνονταν βράχος, όγκος, που πλάκωνε τα πεινασμένα, αντρειωμένα, στήθια. Κι όλα τούτα, γιατί, στο βάθος, ήταν απίστευτο να βλέπεις τα Ισταροκάραβα, που χάνονταν μπροστά στα θεόρατα τούρκικα πολεμικά, να ορμάνε πάνω τους, πάνω στις τεράστιες φρεγάδες και να γλιστρούν σαν χέλια, για να γυρίσουν Ξανά πιο ορμητικά, πιο αποφασισμένα.

Οι ώρες κυλάνε κι η μπατάλια συνεχίζεται με πείσμα. Το πέλαγο αστράφτει, σείεται, μπουμπουνίζει, βογγάει. Οι αντίπαλοι χάνονται στον καπνό και στην καταχνιά. Τα καράβια μας, κάνοντας κάθε αναγκαίο ελιγμό, ετοιμάζουν τα κανόνια, κι όταν καθένα πάρει τη θέση που πρέπει, μονοφυτιλιά στέλνει τις μπόμπες στο στόχο του με μια μπαταριά. Φωτιά πεισματωμένα φλογίζει τα νερά. Ο μαέστρος του πολέμου παρακολουθεί τον αγώνα ψύχραιμος και σχεδιάζει. Κάτι έχει στο νού του, κάτι φυλάει και περιμένει την κατάλληλη ώρα, να το βάλει σε ενέργεια. Μια βόλτα ακόμα και να. Η στιγμή που περίμενε ήρθε. Ο Μισούλης κινάει τα μπουρλότα! Η διαταγή του είναι να πέσουν στην καπουτάνα. Σημάδεψε την καρδιά της αρμάδας. Εκείνη μετράει και το ξέρει αυτός. Μα ο Τούρκος ναύαρχος δεν έχει καρδιά για τέτοιες δοκιμασίες. Ο Τοπάλ, μόλις αντίκρουσε τα μπουρλότα να ορμούν καταπάνω του, σαστίζει. Τα φοβάται πολύ. Κάτι ξέρει από τούτο του δαιμόνου τ' ασκέρι. Η πείρα τού είναι κακός σύμβουλος, γιατί του λέει, πως αν προλάβουν και κολήσουν δε λένε να ξεκολλήσουν. Και τότε... Γι' αυτό, πριν προλάβουν να πλησιάσουν, οπότε ποιός εγγυάται για τα παραπέρα, γυρίζει πλώρη και φεύγει, για καλό και για κακό. Κάλλιο γαϊδουρόδενο... Κάνει, έτσι, πολυτέλεια τη ντροπή. Την αφήνει γι' άλλους. Τα άλλα καράβια του, μια κι έδωσε το σύνθημα με το παράδειγμά του, χωρίς άλλη διαταγή, τον ακολουθούν.

Ήταν για γέλια και για κλάματα να βλέπεις τα ποντίκια να κυνηγάνε τους ελέφαντες, κι όποτε τους ζυγώνουν

να τους δαγκώνουν κι εκείνοι να φεύγουν, τρέμοντας, για τον αγύριστο.

Αυτές είναι οι χαρές του Μεσολογγιού, που γιορτάζει με βιολιά και μπαταριές. Η ιστορία κάνει επανάληψη. Η Σαλαμίνα Ξαναζει την ένδοξη σελίδα της. Μόνο, που τώρα, αντί για Θεμιστοκλή και Αμεινία, έχουμε το Μιαούλη, το Σαχτούρη, τον Κανάρη, το Ματρόζο, τον Πιπίνο... Κόπιες δοξασμένων προτύπων, που άφησαν ρίγη μεγαλείων ηρωικής αλλοφροσύνης. Ταυτότητες δισχιλιόχρονες, παλιές, πολύ παλιές, φωτοαντιγραμμένες ψυχικά με νέα ονόματα παλιών γενιών.

Μα το Μεσολόγγι δε χαιρέται μονάχα και τόσο γι' αυτό που έγινε στα κοντινά νερά του. Χαιρέται τα πέντε καράβια μας, που γυρνάνε για να ξεφορτώσουν πολεμοφόδια και Ζαϊρέδες, που έφεραν για τους αποκλεισμένους. Όλοι ζεστάθηκαν. Τώρα δε σκιάζονται. Έχουν ό,τι θέλουν. Ο αγώνας θα συνεχιστεί. Θα παραγγείλουν στον Κιουταχή, που με ξεγελάσματα και φοβέρες προσπαθεί να πάρει την πόλη, πως τα κλειδιά τα κρέμασαν στις μπούκες των κανονιών κι αν του βαστάει μπορεί ν' απλώσει να τα πάρει.

Έτσι στην Ξηρά η ιστορία κάνει επανάληψη. Μα, αντί για το Λεωνίδα, το φοβερό «μολών λαβέ» το λέει η τρομερή φρουρά της Ιερής Πόλης. Με μια καρδιά άντρες, γυναίκες και παιδιά επαναλαβαίνουν τη μεγαλειώδη απάντηση του Παλαιολόγου στον Μωάμεθ: ούτ' εγώ, ούτε άλλος κανείς έχει το δικαίωμα να σου παραδώσει την Πόλη. Κοινή είναι η απόφασή μας να πεθάνουμε όλοι». Αλήθεια τι σύμπτωση! Ο ίδιος λαός να δίνει τις ίδιες απαντήσεις στον ίδιο απελάτη! «Ο χρόνος φεύγει, ο κακός γείτονας μένει...» λέει η παροιμία. Κι εμείς αποχτήσαμε κακό γείτονα!

Όμως δεν είναι καιρός για χαιρετούρες. Έχουμε κι άλλες δουλειές. Έχουμε κι άλλον προορισμό. Πρέπει να καθαρίσει η λιμνοθάλασσα απ' την τούρκικια αρμάδα. Ήρθε η ώρα να κλείσει ο λογαριασμός με τον Μαχμούτη, που πήρε αέρα. Μυρμήγκι πούκαμε φτερά.

Προτού, λοιπόν, καλοσυγυρίσουν τα καράβια κι ενώ δεν είχαν μαϊνάρει, ακόμα, τα πανιά, κατεβάζουν είκοσι βάρκες αρματωμένες και χύνονται μαζί με τους ντόπιους πάνω στα τούρκικα πλεούμενα, που μπόδιζαν την κίνηση στη λιμνοθάλασσα κι έφερναν δυσκολία στη φρουρά. Η ορμή τους είναι σίφουνας. Είναι κάτι που φέρνει τρόμο, τούτη η φωτιά που πάει καταπάνω στο Μαχμούτη σαν Ζουρλή. Είναι ασύλληπτη στο νου και γι αυτό ανέκφραστη. Εκεί, πού, λίγη ώρα πρωύτερα, στ' ατάραχα νερά, καθρεφτίζονταν η φύση με τον ήλιο της, τα βουνά και τις ψαροκαλύβες και νόμιζες πως η Ζέστη έκανε τούτο τον κόσμο να ναρκωθεί αχτιδοβολημένος και να μείνει ασάλευτος, αποκαμωμένος, απ' το Αλωναριάτικο λιοπύρι, Ξαφνικά τινάζεται ηφαίστειο, λάβα. Η θάλασσα πήρε φωτιά. Ο πόλεμος μπήκε στα νερά της με όρεξη. Δαγκώνει. Ως τώρα εκείνη τάιζε τους ανθρώπους με τα καλά της. Τώρα οι άνθρωποι θα την ταΐσουν με τα κορμιά τους. Η πολεμική όρεξη, που δείχνουν και οι δυο μεριές, φανερώνει πως η θάλασσα, αυτή τη φορά, θα πήξει από κορμιά. Πολεμάνε σκληρά, με πυρωμένο πείσμα. Ο Μαχμούτης, γιατί ξέρει τί τον περιμένει, αν νικηθεί, κι οι δικοί μας, γιατί πλήρωσαν ακριβά, ως τώρα, το κλείσιμο του πελάγου. Κανένας υπολογισμός στο μέγεθος της θυσίας. Τούτος ο βούρκος γίνεται θυσιαστήρι, βωμός, στον αγώνα για λευτεριά. Ανοίγει το λασιάρικο στόμα του και καταπίνει ζωές και πλεούμενα. Παλιοί, Ξερωπημένοι, αρμυροί απ' την αρμύρα και τον ιδρώτα, παλαιμαχοί, θαλασσόλυκοι ναυτικοί, ανταμωμένοι με τους Μεσολογγίτες φάραδες με τις πατούσες αργασμένες απ' την Ξυπολυσιά, μ' αφρούς στο στόμα και στο κορμί, τούτη την ώρα μοιάζουν καταποτήρες, που θα ρουφήξουν το άτιμο μελέτι... Κανείς δεν ξέρει, αν θα βγει ζωντανός μέσα από τη θύελλα της μανίας και της μπαρούτης.

Ώρες ώρες ο βούρκος σαν ανεμοστροβιλισμένος σηκώνεται σε στήλες ουρανόφαστες, από τις μπόμπες και πέφτει με πλατάγισμα πάνω στα πλεούμενα, πάνω στους

ανθρώπους, που κινούνται χωρίς αποσταμό. Ο ιδρώτας κι ο βούρκος άλλαξαν το χρώμα τους, καθώς πετιέται απάνω τους ή έρχεται ουρανοκατέβατος. Ποιός σκοτίζεται όμως γι' αυτό.

Ο αλαλαγμός, από τις δυο μεριές, δίνει και παίρνει. Βαριές βρисиές γεμίζουν την ατμόσφαιρα και βογγητά θανάτου συμπληρώνουν την εικόνα της καταστροφής. Το πείσμα, ηλεκτρισμένο και ταϊσμένο χορταστικά απ' το βαθύ μίσος, έκανε το Χάρο οργωτόμο, που χάσκει ευχαριστημένος. Μάχονται να πάρουν τον αέρα ο ένας τ' άλλου. Να του σπάσει το ηθικό.

Σκηνές αλλοφροσύνης, σκηνές τραγικότητας κι απονιάς διαδέχονται η μια την άλλη, καθώς σκοπός του στέκεται η ολοκληρωτική εξόντωση του αντίπαλου. Σημαδεύουν από μακριά ο ένας τον άλλο. Ξεσκίζονται, σαν θεριά, γίνονται ρετάλια, όταν ζυγώσουν. Όσο κυλούν τα λεπτά γίνεται φανερό πως η νίκη αγκαλιάζει τις ελληνικές δυνάμεις. Είναι και καλύτερες. Είναι ολοφάνερη η ορμή και η επιδεξιότητά τους. Και δε μπορεί να είναι αλλοιώτικοι αυτοί, που αντί για αίμα έχουν αρμύρα στις φλέβες τους. Αρμύρα και πείρα μιας ζωής στη θάλασσα. Οι αλτζερίνοι πετσοκόφτηκαν. Λίγα λεπτά, μόλις δέκα, θα κρατήσει τούτο το μακέλεμα. Μυρίζει και θυμίζει Σαλαμίνα, τότε που οι Αθηναίοι, μαζί με τους άλλους Έλληνες, ψέλνοντας το νικητήριο άσμα, σύντριψαν τον εχθρό και γιόμισαν τη θάλασσα θλιβερά ναυάγια και τουμπανιασμένα σαρικοφόρα κορμιά.

Παλιοί θαλασσόλυκοι τα παιδιά του Σαχτούρη, μαζί με τους άξιους ψαράδες στέκονται ολόρθοι και πολεμάνε το βιαστή της λευτεριάς μας, με απόφαση το: ταν ή επί τας. Χτυπάνε επιδέξια, καθώς είναι ασκημένοι να κατευθύνουν σωστά τα πρυάρια τους και τ' άλλα πλεύμενα. Και η θάλασσα μοιάζει να τους χαμογελάει παιγνιδιάρικα, έτσι καθώς τη γνωρίζουν πιθαμή με πιθαμή και δρασκελιά με δρασκελιά. Είναι τούτο το υγρό στοιχείο δικό τους. Ξαπλώ-

νεται ναζιάρικα κι αυτή τη στιγμή γι' αυτούς, σαν να τους έχει εμπιστοσύνη, αφού 'τους είδε και χτες και κάθε μέρα αιώνες κι αιώνες. Θα τους αγκαλιάσει κι αύριο.

Το χτύπημα δε γίνεται μόνο απ' τις πάσαρες. 'Όταν η ανάγκη το καλέσει οι Μεσολογγίτες, που ξέρουν τα νερά, ρίχνονται στην αγκαλιά της θάλασσας και πολεμάνε πίσω απ' τα πρυάρια ζυγώνοντας τα ξένα πλεύμενα καλυμμένοι.

Κανένας δεν υστερεί. Μα κείνο το παλικάρι εκεί, πέρα, στη μέση της παράταξης, έχει ξεπεράσει κάθε 'προηγούμενο. Είναι ο Μάνθος Τρικούπης. Ορθός στο πρυάρι, όταν χρειάζεται και βουτηγμένος στη θάλασσα, όταν η ώρα το καλεί γιομάτος θράσος και σεμνότητα παρθενική, πολεμάει στα γιομάτα. Οι συντρόφοι του τον καμαρώνουν. Οι εχθροί τον σημαδεύουν. Γι' αυτό ακούει με αγάπη το όνομά του να τον καλούν για προφύλαξη, να τον παινεύουν.

- Γειά σου, Μάνθο, ντελίνοι...
- Το νου σου, Μάνθο, από δεξιά...
- Πρόσεχε, Μάνθο, αριστερά....
- Έλα, τώρα μαζί...

Κι ο λεβέντης λαβαίνει τα μέτρα του. Τέτοια παλικάρια είναι αζετίμωτα. Και είναι ακόμα παιδί. Τώρα ξανοίχτηκε στα δεκαοχτώ του. Το αίμα χοχλάζει στο κοζάνι της νειότης και του θυμού. Έχει ανάψει. Καίει σύγκορμος. Τα ολόμαυρα σαν ελιά μάτια του, που, στα καλά καθούμενα, θα έλαμπαν, τώρα πετάνε σπίθες οργής. Ακοντίζουν τον εχθρό. Προκαλούν τρόμο. Ανεμίζουν στην ορμή του και στον άνεμο τα ολόσγουρα μαλλιά του. Μουστάκι ακόμα δε σχηματίστηκε. Λίγες κοντές, μαλακές, τρίχες κάνουν μια ξεθωριασμένη γραμμή στο απάνω χέιλι του. Στην άκρη του σαγονιού υπάρχουν τα χαρακτηριστικά μιας ασχημάτιστης γενειάδας. Οι γραμμές του όλες συγκροτούν ζωγραφιστό άγγελο στη μορφή, πυρφόρο άγγελο εκδίκησης στην ψυχή. Τούτη τη μεγάλη στιγμή το Μεσολόγγι, με το χέρι του Μάνθου, εκδικιέται φαρμάκια, ταπεινώσεις και ατιμώσεις και αίματα γενιών και γενιών. Έρθε η ώρα της πληρωμής. Το

ανθρωπόμορφο αυτό λιοντάρι ξεφλάει λογαριασμούς παλιούς και νέους, τωρινούς καθημερινούς.

Από την παραλία αγναντεύουν την τιτανομαχία. Το Μεσολόγγι αγαλιάζει, καθώς βλέπει τη νίκη να το αγκαλιάζει, φτάνοντας από τη θάλασσα με το σμπαράλιασμα της αρμάδας του Μαχμούτη. Τη βλέπει που, από λεπτό σε λεπτό, φτάνει και θα πατήσει τα χώματά του και την καλωσορίζει.

Ο Μάνθος ρίχνεται τώρα καταπάνω σ' ένα αλτζερίνικο που τους κόλλησε τόση ώρα. Παριστάνουν τα μανιασμένα σκυλιά, μα δεν είναι Μάνθοι. Τους καμάκισε με τη ματιά του και φωνάζει.

— Καπετάνιε, κράτα τιμόνι. ΄Ισιωσέ το απάνω τους κι αγνάντευε τι έχει να γίνει. Εμπρός, φωνάζει στους άλλους, να τους πάρουμε.

Το πρυάρι γλίστρησε στη γραμμή, που έδειξε ο Μάνθος και το νερό άφρισε και σκίστηκε. Το πλεούμενο πλησιάζει ορμητικό, ακράτητο, απειλητικό, φοβερό... Οι άλλοι σμύνονται απογνωσμένα. Ο Μάνθος ορθός, μαζί με τους συντρόφους του χτυπάει. Οι μπούκες και από τις δύο μεριές ξερνάνε φαρμάκι φωτιά. Φωτιά τριγουρίζει το Μάνθο. Τα βόλια τους σφυρίζουν απειλητικά. Γύρα του κοσμοχλασιά. Βόλια, σφήκες φαρμακερές, τον απειλούν πολύ από πολύ κοντά. Κι εκείνος, εκεί, επιμένει. ΄Όταν ζύγωσαν πολύ και το κακό παράγινε, πήδησε στη θάλασσα. ΄Εβαλε προκάλυψη το πρυάρι και προχωρεί κολλημένος πίσω του. ΄Εφτασαν δίπλα στο Ξένο. Οι άλλοι μάχονται στήθος με στήθος. ΄Ερχονται στα χέρια. Φωνές, βλαστήμιες κακό, πολύ κακό. Ο Μάνθος βρίσκει την ευκαιρία και σκυφτός φτάνει στην άλλη μεριά του εχθρικού. Δεν έχει καιρό για χάσιμο. Κρατώντας την πάλα γατζώθηκε στην κουπαστή και μ' ένα σάλτο βρέθηκε μέσα. Δείχνοντας άγνοια στον κίνδυνο, σα λυσσασμένος ρίχνεται πάνω στους θρακοφόρεμένους εχθρούς και χτυπάει. Μερικοί, έντρομοι, βρίσκουν σωτηρία

στα νερά. Οι άλλοι Ξαφνιασμένοι και κατατρομαγμένοι, ανίκανοι ν' αντισταθούν απ' τη λαχτάρα τους, σκύβουν στο κύτος. Τρέμουν και χάνουν το μπόι τους. Το φάσμα του θανάτου πλανιέται στα μάτια τους και τους παγώνει δείχνοντάς τους τ' απαίσια δόντια του. Δεν ελπίζουν παρά στον οίγκτο του δεκαοχτάχρονου παλικαριού και τον επικαλούνται.

— Τεσλίμ ολούγιουρμ, καπτάν. Μπενί ολντούρμε(α).

Η παράκληση τούτη δεν ήταν παράκληση. Ήταν ικεσία γοερή από ανθρώπους, που σηκώνουν τώρα αδειανά τρεμουλιαστά χέρια κατά το Μάνθο. Μήπως έφταιγαν κι αυτοί για το κακό, που γινόταν; Όμως εκείνη την ώρα ήταν εχθροί επικίνδυνοι, που συντριμμένοι, αυτή τη στιγμή, έχουν ρίξει τ' άρματά τους στα πόδια του αγοριού και τα κλωτσάει απάνω τους με μανία. Δεν έχουν δάχτυλα πια να τα κρατήσουν. Ο τρόμος του θανάτου τα πάγωσε και υψώνονται ικετευτικά. Η κομμένη ανάσα και η φωνή, που σβήνει μέσα στα δόντια, μαζί με τα δακρύβρεχτα πρόσωπα, προδίνουν το ψυχικό τους κουρέλιασμα. Η παραπέρα τύχη τους βρίσκεται στα χέρια ενός δεκαοχτάχρονου ψυχωμένου παλικαριού.

Ο Μάνθος δεν τους πειράζει. Γίνεται ανώτερος άνθρωπος. Αρπάζει τα όπλα τους και τα πετάει στο πρυάρι. Με την πιστόλα πυροβολεί στα σκαριά το εχθρικό ιπλεούμενο, που κυρίεψε και το νερό σφρημτικό πηδάει μέσα και πλημμυρίζει το κύτος. Οι μπόμπες, έστω κι ανάρεις, δίνουν και παίρνουν. Η θάλασσα σβήνει το φλογισμένο σίδηρο και το καταχωνιάζει στο βούρκο της. Το παιδί, έτσι που φέρθηκε επιθετικά, έγινε στόχος. Αυτό δεν το τρομάζει όμως. Ούτε λογιάζει τίποτε. Στέκεται στην κουπαστή Ξαναμμένο, ενώ το σκαρί βουλιάζει. Τα νιάτα του αγνοούν τον κίνδυνο. Δε μετράνε κίνδυνο. Ούτε τον εχθρό. Ρίχνονται απάνω του. Κακό η

— — — —

(α) παραβλίνομαι, καπετάνιε. Μη με σκοτώνεις.

απειρία. Και ο Μάνθος είναι γιομάτος νιάτα. Νιάτα στο τέλειό τους ανθοβόλημα. Νιάτα μοσχοβολημένα από το άρωμα της λατρείας της λευτεριάς. Δεκαοχτάχρονος λεβέντης, παιδαρος, οπλισμένος με ζωή, όπλα και μίσος ασίγαστο θα φάει την αδικήτρα τουρκιά ολόκληρη. Και μοναχός του φτάνει. Σήμερα έκανε την αρχή. Και τι αρχή! Αρχή θριαμβική! Αύριο η τουρκία θα πεθάνει!...

Η φωτιά πάει να σιγανέψει. Έχει ξεθυμάνει. Ο Μαχμούτης έγινε στεριανός. Λάκησε. Πάει να βρει τον άλλο συφοριασμένο της Ξηράς. Το παιδί χαίρεται τη νίκη ανύποπτο, όταν, ξαφνικά, ένα βόλι πυρωμένο το τράνταξε και το ζέστανε. Ο Μάνθος ένιωσε το ρούχο το να σκίζεται και το αίμα ζεστό να μουσκέβει τη λερωμένη φορεσιά του.

— Με χτύπησαν, είπε. Έβαλε το χέρι του απάνω στη λαβωματιά κι ανυποψίαστος, χωρίς λογισμό κινδύνου, πήδησε κοντά στους συντρόφους του.

Εκείνοι, χωρίς χασομέριο, τον άρπαξαν στην αγκαλιά τους, τον ακούμπησαν στην πλώρη, κοντά στην εικόνα τ' Αι-Νικόλα κι έδεσαν σφιχτά την πληγή με μια λουρίδα πανί.

— Χτυπάτε, είπε με αδύνατη φωνή. Αφήστε με δεν έχω τίποτε.. Θα περάσει...

Ο αγώνας, που κράτησε μόνο ένα τέταρτο, είχε τελειώσει. Το Μεσολόγγι τώρα αναπνέει λεύτερα από τη θάλασσα. Εκείνη δοξάστηκε. Με την αρμύρα της ξέπλυσε το αίμα του άπιστου, που τη μαγάριζε τόσο καιρό. Στον αφρό της κρατάει ανάλαφρο το αίμα, που χύθηκε γι' αυτή. Εκεί είναι και το αίμα του Μάνθου. Μπήκε κι αυτό στο μέλανα ζωμό, που έγινε με το αρμυρό νερό και το ανθρώπινο, τούτη τη φορά, αίμα του μέρους της φρουράς, που υπερασπίζεται τη θάλασσα.

Η γαλήνη ξαναγυρίζει στα ξέβαθα νερά και μόνο απ' το Ζυγό, που ποτέ δε γαληνεύει, ακούεται βαριά - βαριά η μοχθηρή πύρινη ανάσα του κανονιού, καθώς μουγκρίζει το ξέφραγό του στόμα νύχτα μέρα ασταμάτητα.

Το θλιβερό μαντάτο έτρεξε, σαν αστραπή, στην πόλη. Όλοι δαγκώθηκαν. Ήταν απ' τ' αγαπητά παιδιά ο Μάνθος. Κι όλο άκουγες «τέτοιο παλικάρι...». Ελπίζουν όμως στο γιατρεμό του. Τη λαχτάρα τους να γίνει καλά τη θρέφει η γλυκειά ελπίδα, που μας συντροφεύει πάντα και στις πιο δύσκολες περιστάσεις. Παρακαλούν την Παναγιά, τάζουν τάματα αξίας στον Άγιο Σπυρίδωνα να γίνει καλά και να Ξαναπάρει τη θέση του. Δε θέλουν να «φύγει» ο Μάνθος...

Η Τρικούπαινα ανοίγει την πόρτα, κατακεί που βασιλεύει ο ήλιος, κάνοντας τα νερά ν' αστράφτουν καθρεφτίζοντας τις απέναντι απαλές λοφοσειρές. Παίρνει αδάκρυτη στην αγκαλιά της το λαβωμένο της παιδί. Συνηθισμένη τούτη η σκληράδα για το Μεσολόγγι ετούτο τον καιρό. Συνηθισμένα τα τέτοια επεισόδια. Συνηθισμένο κι οι μάνες αδάκρυτες μπροστά στη μεγάλη θυσία των παιδιών τους, που προκαλεί το «χρέος»... Οι Σπαρτιάτισσες ασφαλώς θα ζήλευαν, αν δεν ένιωθαν κακία, γιατί έχασαν την ως τότε μοναδικότητα.

Ο Μιαούλης πηγαίνοντας στο τείχωμα, για να λάβει γνώση της κατάστασής του, στάθηκε ευλαβικά ξεσκούφωτος μπροστά σε πέντε νιόσκαφτους τάφους. Σε μια σανίδα πρόχειρα γραμμένα, διάβασε:

ΜΑΝΘΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ
ΕΤΩΝ 18
ΕΠΕΣΕ ΤΗΝ 25 ΙΟΥΛΙΟΥ 1825

Στο πρόσωπο του θαλασσόλυκου κύλησε ένα δάκρυ, σαν αγιασμού ρανίδα. Κάτι ψιθύρισε, λύγισε προσκυνητικά τα γόνατα και προχώρησε. Δεν ήταν καιρός για τίποτε άλλο!

Ιστορικές μαρτυρίες

«Εις πεντακοσίους υπελογίσθησαν οι νεκροί των Τούρκων. Οι εκ τούτων τραυματίαι, μεταξύ των οποίων ήσαν ο Σέβρανς και ο Ασλάμπεης, ήσαν πολλοί. Εκ των Ελλήνων εφονεύθησαν δεκαπέντε και τριάντα πέντε ετραυματίσθησαν. Μεταξύ των τελευταίων τούτων ήσαν ο Κωνσταντής Τζαβέλλας, ο Θανάσης Ζέρβας, και ο ηρωικός, μόλις δεκαέξ χρόνων, Αντώνης Μπάκας». (Δ. Κόκκινου: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ, τ. 5, σελ. 220).

«Πεντακόσιοι και επέκεινα εθανατώθησαν εκείνην την ημέραν, εν οίς και πολλοί αξιωματικοί... εθανατώθησαν και εκ της φρουράς 15 και επληρώθησαν 35, εν οίς... και ο δεκαεξαετής ανδρόπαις Αντώνης Μπάκας, αριστεύσας κατά την έφοδον της 21 Ιουλίου, καθ' ην αφήρησσε δύο τουφέκια εκ των χειρών των εχθρών». (Σπ. Τρικούπη: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ, τ. Γ', κεφ. ΝΖ', σελ. 302).

Τάπια Φραγκλίνου. Μπροστά ήταν η Ένωση όπου λαδώθηκε
ο Αντώνης Μπάκας.

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΠΑΚΑΣ

Πάει καιρός, που η Μπάκαινα παρακολουθεί με περηφάνια, αλλά και κάποια ανησυχία το γιο της, το μονάκριβό της, τον Αντώνη της, που όλο και κάτι καινούριο σκαλίζει τώρα, όσο μαντεύει η καημένη πού το πάει, πού τελικά θα το πάει το παιδί της. Ακόμα στο πρόσωπό του είναι στρωμένο το χνούδι και το μουστάκι του μόλις τώρα που «ιδρώνει», τώρα ισκιώνει. Κι όμως δε θέλει να πάει με τ' άλλα τα παιδιά, σαν να μην είναι κι αυτός παιδί συνομήλικό τους. Κι ούτε που τον ικανοποίησε του Μπούλαλα ο πετροπόλεμος. Θέλει κάτι άλλο, μα δεν το λέει. Το νιώθει πως πάει ψηλά αυτό που θέλει, πως δεν είναι της ηλικίας του και γι' αυτό μουδιάζει. Γι' αυτό όλο πάει κι έρχεται στο σπίτι και κατά την Απάνω Αγορά, κι όλο δεν ξεκολλάει από τους προμαχώνες... Τον τραβάει ο πόλεμος. Του έγινε μαγνήτης. Πόλος έλξης. Αρωματίζεται με τον καπνό της μαρουτιάς. Τον καταπίνει και παίρνει δύναμη, αντρείβεται. Κι όποτε ανεβαίνει στο ρημασμένο σπιτικό τους δε λέει να αφήσει ήσυχη στη θέση της την ορφανεμένη αρματωσιά, που έμεινε άγγιχτη απ' τον καιρό που χάθηκε «εκείνος» που τη ζώνονταν πολεμώντας για τ' αγγύκαντο το Μεσολόγγι.

Του Ξανάβουν το νου η εκδίκηση για την ερήμωση του σπιτιού τους και η ντροπή, που ένωθε, όσο πίστευε πως είναι σε θέση να γιομίσει το κενό, που κάποτε ένα βόλι προκάλεσε με το χαμό, που έφερε.

Μπαίνει, βγαίνει κι όλο και σκανταλεύει το σελάχι, χαϊδεύει την πάλα και αγκαλιάζει το ντουφέκι, σαν κάτι το πολυαγαπημένο, το ζωντανό. Κι όλο λέει λόγια, ακατάληπτα, στ' άρματα, που ορφάνεψαν μια μέρα. Τα ρέγεται η ψυχή του όσο τίποτε άλλο. Ύστερα κάθεται και τα φοράει

και κοιτάζεται να ιδεί πώς του πάνε. Θέλει να βεβαιωθεί πως δεν είναι βαριά κι ότι μπορεί να κρατήσει γερά στη χούφτα του το καριοφίλι και να ρίξει.

Φορές φορές πάει στο παράθυρο, γονατίζει και σημαδεύει τα τσόνια, που λεύτερα πάνε κι έρχονται απ' τον κάμπο στα κεραμίδια κι ερωτεύονται αδιάκοπα κάτω απ' τη στέγη, τιπιβίζοντας από χαρά για τη ζωή. Πόσο ευτυχισμένα είναι! Για τα πουλιά και τ' αγρίμια δεν υπάρχουν συνοριακά εμπόδια και πόλεμος. Χωράνε παντού στη γη. Ο άνθρωπος δε χωράει. Γιατί; Σκέπτεται κι αναρωτιέται, καμιά φορά, το παιδί. Κι όσο βλέπει πως δε δυσκολεύεται, τόσο αντρειεύεται και ξεθαρρεύει και πάει να πει αυτό που θέλει και το καταπίνει, γιατί, σαν παιδί, ντρέπεται και σέβεται τη μάνα του. Σέβεται τον πόνο, που της τρώει τα σπλάχνα και τη λαχτάρα που νιώθει γι αυτόν.

Κάποτε κάνει να προχωρήσει πιο πολύ, μα διστάζει, όσο εκείνη δεν του δίνει «αέρα», όσο καμώνεται πως δεν καταλαβαίνει πού το πάει ο Αντώνης, κι όσο τον κοιτάζει, τάχατες, άγρια, σαν να του λέει «κάτσε φρόνιμα», ενώ μέσα της καμαρώνει το νιο πολεμιστή, το κλωσσοπούλι, που αν και μόλις τώρα σκάει απ' τ' αυγό του, έχει μέσα του την αντρεία. Δεν τον αφήνει, λοιπόν, «να πάρει αέρα το μυαλό του», όπως λέει. Του τσιτώνει το χαλινάρι. Παιδί είναι, σκέπτεται. Δεν ξέρει ακόμα να φυλαχτεί απ' το βόλι του πολύπαθου και πολύξερου αρβανίτη και τον καλογυμνασμένο Αράπη. Κι έχει δίκιο η χαροκαμένη Μπάκαινα, γιατί το βόλι την έκαψε. Όταν έρθει η ώρα κανείς δε μπορεί να τ' αρνηθεί να πάρει εκδίκηση για το χαμό του «αφέντη» της. Να γίνει ένας αγωνιστής για τη λευτεριά, ένας από τη φρουρά την τιμημένη. Να Ξανακουστεί το Μπακαίικο.

Έτσι περνάνε οι μέρες κι ο Αντώνης, λαθραία, όλο και προχωρεί στο σκοπό του. Όλο και κάνει εξάσκηση. Βιάζεται πολύ. Φοβάται μη τον βρει το τέλος άπραγο. Και προσπαθεί να παραβιάσει την, τάχατες, κλειστή πόρτα της ψυχής της μάνας με κάθε τρόπο. Κι από καιρό σε καιρό όλο

και σκάει το παραμύθι στη μάνα του από πλάγια, πιστεύοντας πως έτσι θα την κάνει νάρθει στα νερά του.

— Να ιδούμε, μάνα, της λέει, θα τον πετύχω τον τσόνο στα κεραμίδια της κυρα - Γιάννας... Να πούμε, μάνα, πως αυτός είναι ένας οχτρός... Ναι, μάνα; Ναι...

Και χωρίς χασομέριο αρπάζει το καριοφίλι το γεμίζει στο πι και φι και πριν καλά καλά προφτάσει η έρμη του μάνα να τον εμποδίσει εκείνος «μπαμ» και κάτω ο τσόνος, ο.. οχτρός!

Κι εκείνη έτσι το ήθελε, να τον πετύχει. Στο σκοτωμό του κάθε τσόνου βλέπει έναν εχθρό νεκρό. Αυτό δε είναι που μετράει πιο πολύ τη σημερινή εποχή. Να εξολοθρέψουν τον εχθρό, που τους απειλεί, τους ματώνει κάθε μέρα, τους γκρεμίζει τα σπίτια και τους βρίζει την πίστη και τη γενιά. Μα κείνοι στέκονται αθάνατοι, αλύγιστοι, «ΕΛΕΥΘΕΡΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΗΜΕΝΟΙ».

Πετάει το όπλο, ο Αντώνης και τρέχει να φέρει το σκοτωμένο... οχτρό - πουλί και νιώθει ικανοποίηση για την επιτυχία, όσο πιστεύει πως αυτή θα του εξασφαλίσει την άδεια της μάνας του ν' αρματωθεί και ξεθαρρεύει πιο πολύ, γιατί πιστεύει πως είναι η ώρα να σταματήσει το κρυφτούλι, που παίζει.

— Μάνα, είδες πώς τα καταφέρνω; Έτσι θα κάνω και τον αρθανίτη: μπαμ... και κάτω. Αλλά; Τι..! Θα κάθουμαι με σταυρωμένα χέρια ή θα μ' έχεις να κουβαλώ στρώματα και μαξιλάρια με τα κουτσούβελα και τις γυναίκες να φράζουμε τις τρύπες στο τειχί, που ανοίγει το κανόνι του μουχαμέτη! Μάνα, θα τους φάει το μαύρο μου βόλι. Να το ξέρεις, θα τους πελεκήσουμε. Θα φάω Αραπάδες!

Αυτά έλεγε ο Αντώνης στη χαροκαμένη Μπάκαινα θέλοντας να την κάνει να παραδεχτεί πως ήταν πια ώριμος για τη μεγάλη θυσία. Μα εκείνη πού...

— Όχι, παιδί μου... τ' αποκρίνονταν. Κάτσε λίγο ακόμα και θάρθει η ώρα η ευλογημένη να ζώσεις το σπαθί, να βγεις κι εσύ στο κάστρο πλάι στους άλλους, τους μεγά-

λους, της φρουράς. Κάτσε, παιδί μου, φρόνιμα. Μη βιάζεσαι. Έχουμε καιρό. Ο πόλεμος κρατάει γερά ακόμα. Και ποιός ξέρει πόσο θα πάει πέρα. Ξέρω τι σου λέω. Εγώ θα σε γιομίσω με τ' άρματα, όταν έρθει η στιγμή. Εγώ θα σ' αρματώσω και θα σε στείλω με την ευχή μου. Κάτσε τώρα.

— Μάνα, καλά, θα πομονέψω λίγο. Μα, στο λέω, όχι για πολύ. Πώς το λένε, ρε μάνα, δεν αντέχω να γυρίζω στους δρόμους και να με κυνηγάνε οι μπόμπες του Κιουταχή. Θέλω να μπορώ να εκδικηθώ, κι ας... ναι, ρε μάνα, θα στο πω, κι ας... πεθάνω. Αλλά να πεθάνω, όπως πρέπει, αγωνιστής, για τη Λευτεριά μας, για το Μεσολόγγι μας. Να πεθάνω, όπως και οι άλλοι άντρες... Να πούμε σαν... Μα δε συνέχισε. Σταμάτησε απότομα σαν να του κόπηκε η γλώσσα, νάχασε τη μιλιά του. Κάποιον σκέφτηκε να πει απ' τον οικογενειακό τους κύκλο, που έκαιγε, αλλά το έκοψε απότομα. Δεν ήταν μόνο ο κόμπος που του έπνιξε τη φωνή, αλλά κι η σκέψη πόση ταραχή θάφερνε στη λαχταρισμένη χήρα Μπάκαινα.

Έντρας δα κι αυτός...

Τι άλλο να πει και τι να κάνει η χαροδαρμένη χήρα. Μήπως κι αυτή δεν ήθελε τη Λευτεριά; Μήπως κι αυτή δεν αγαπούσε το Μεσολόγγι, που κρατούσε τον πόλεμο στα δόντια; Για χάρη του δεν είχε μείνει έρμη, χωρίς άντρα; Κι αυτή ήθελε το γιό της εκδικητή τόσων δικών της σκοτωμένων από το βόλι των άπιστων. Όμως δεν έβλεπε πώς ένα πεταρουίδι, σαν τον Αντώνη, θα μπορούσε να πάρει το ντουφέκι και να τα βγάλει πέρα στις τόσες δυσκολίες του πολέμου. Και τι πολέμου! Πολέμου που τον θαύμασε ο μεγάλος Καραϊσκάκης, όταν είδε από πόσο κοντά μάχονταν οι αντίπαλοι και κάτω από ποιες συνθήκες. Γι αυτό έφερνε αντιρρήσεις πολλές. Όμως μέσα της, στο βάθος, η φωνή του Γένους, οι ψυχές των σκοτωμένων, των «χαμένων», της μηνούσαν άλλα. Το ένιωθε αυτό, αλλά δεν το φανέρωνε: Αλίμονο αν αυτή, μια βέρα από γενιά κλεφτογέννα και γυναί-

κα κλέφτη, δεν ένιωθε έτσι. Έτσι το ένιωθε, μα τι να κάμει. Να δώσει στο παιδαρέλι αέρα, να χυμήξει, άπειρο, καθώς ήταν, μέσα στην Τουρκιά να το σακατέψει, να το φάνε άδικα;

Δε λέω, έλεγε με το νου της, είναι γερός κι ανάστημα έχει και ψυχή έχει. Μοιάζει του συχωρεμένου. Φτυστός είναι. Και σημάδι ξέρει. Μα... Αχ, αυτό το «μα», πόσα έκρυσβε, πόσα έσερνε μαζί του.

Αυτά κι άλλα πολλά σκέπτονταν η μπαρουτοταϊσμένη Μεσολογγίτισσα. Μια πάλη γινόταν μέσα της. Πάλευε το «χρέος» με τη φρόνηση και τη λαχτάρα της μάνας για το παιδί της, το μονάκριβο στήριγμά της, τ' αποκούμπι της.

Οι ώρες που περνούσε το Μεσολόγγι, το αστείρευτο σε ανδρεία, ήταν κρίσιμες. Οι επιθέσεις πλήθαιναν. Τα έργα αύξαιναν και γίνονταν απειλητικά από μέρα σε μέρα, από ώρα σε ώρα. Όλα τα βόλεψαν ως τώρα. Μα κείνος ο νέος σατανάς που ξεφύτρωσε, εδώ και κάμποσες μέρες και περπατάει, ο προμαχώνας της Ένωσης, όπως τον λένε, που στέκεται μπροστά στην τάπια μας, τον προμαχώνα του Φραγκλίνου, ήταν άλλο πράγμα. Στεκόταν κίνδυνος μεγάλος για το Μεσολόγγι, καθώς είχε κάνει μπόι πιο ψηλό απ' το δικό μας τειχί. Έτσι, σαν κίνδυνο, το εκτίμησαν όλοι. Και δεν ξέφυγε και απ' του Αντώνη το μάτι. Κι όχι μονάχα του Αντώνη, αλλά και των άλλων παιδιών. Τόσο ήταν φανερό. Γι' αυτό, τώρα, δεν παίζουν πια στις γειτονιές τους κλέφτες και τ' άλλα παιχνίδια της παλικαριάς. Δε φτιάχνουν κανονάκια και βόλια. Κάθονται και συζητάνε, όσα ακούνε από τους μεγάλους και σχεδιάζουν πώς να βοηθήσουν. Είναι στενοχωρημένα κι αποφασισμένα να κάνουν όσα μπορούν και να πεθάνουν ακόμα. Πάνω από όλα το Μεσολόγγι κι ο αγώνας. Ξέρουν πως αυτή τη φορά οι ραγιάδες τα παίζουν όλα για όλα.

Ο Αντώνης, όταν δεν είναι στο τειχί κάνει παρέα με παιδιά κι ακούει. Άλλοτε χώνεται στις αντρίκιες παρέες και αρπάζει ό,τι λένε. Τούτες τις ώρες λένε πράγματα που

ενδιαφέρουν πολύ, γι' αυτό έρχεται κοντά τους. Εκείνος δε μιλάει. Σχεδιάζει. Και, όπως λέει μέσα του, θα ιδούν μια μέρα και μάλιστα σύντομα, τι θάνει 'με το νου του. Τι αποφάσισε. Θα το ιδούν. Τότε θα μάθουν τι θα πει Αντώνης Μπάκας.

Στο σπίτι η μάνα του ανήσυχη κι αυτή. Η γειτονιά το ίδιο. Κι εκεί στο κάστρο ήσυχη δεν είναι η φρουρά. Άλλοι στέκονται ορθοί περιμένοντας γιουρούσι, άλλοι σκάβουν ένα χαντάκι βαθύ, που πάει να βγει κάτω απ' το ανάχωμα της Ένωσης, άλλοι κουβαλάνε πέτρες, λάσπη και πολλά απ' τα παιδιά χτυπάνε τούμπανα και τενεκέδες, για να μην ακούεται το σκάψιμο. Και οι γυναίκες σκάβουν κι αυτές. Να, εκεί παρέκει είναι η μάνα του Αντώνη. Αυτή την ώρα φτυαρίζει το χώμα, που έβγαλαν άλλες γυναίκες. Κανείς δεν κάθεται. Όλοι δουλεύουν με πίστη, αποφασιστικότητα και όρεξη να γίνει έργο, να ετοιμαστεί το λαγούμι, όπως το λένε.

Στα παλιά τα χρόνια γκρέμιζαν τα τείχη των πόλεων, για να μπουν οι Ολυμπιονίκες. Τα γκρέμιζαν, γιατί έλεγαν, πως σαν η πόλη έχει τέτοια παλικάρια, δεν της χρειάζονται τα τείχη. Τείχη ήταν τα στήθια των 'παλικαριών της. Και τώρα, αν έβλεπε κάποιος αυτό το μυρμηγκιό να δουλεύει και να πολεμάει, θάλεγε στα σίγουρα, πως όταν η πόλη έχει τέτοιους υπερασπιστές και τέτοιους πολιορκημένους, ασφαλώς δε θα πέσει ποτέ. Και θάλεγε σωστά. Το Μεσολόγγι το ράγισε η πείνα. Το πάτησε η πείνα πρώτα και πάνω στα γκρεμίσματα, που άφησε αυτή, πάτησε ο Αράρης. Εκείνος, που είχε πικρή γεύση απ' το «μικρό φράχτη» όπως είχε ειρωνευτεί το Μεσολόγγι. Ας είχε κάνει ο Μεγαλοδύναμος τον άνθρωπο να μην πεινάει! Ας τον είχε κάνει, ντε, χωρίς στομάχι. Και τότε θα γινόταν εκείνο που είπε ο Μπραϊμης στο Γάλλο ναύαρχο Ντερικγύ μετά το πέσιμο του Μεσολογγιού.

— Βλέπεις πώς λειώνει εκείνο το χιόνι στα βουνά;

Ε, έτσι θα λειώναμε κι εμείς αν είχε το Μεσολόγγι τροφές για τρεις βδομάδες ακόμα(΄).

Οι μέρες περνούν και το Μεσολόγγι ανησυχεί. Τώρα τελευταία όλο και αυξάνει η αγωνία. Ο Αντώνης τα βλέπει και ύπνος δεν τον κολλάει. Το ψωμί λιγοστεύει. Αλεύρι δεν υπάρχει να χορτάσουν ψωμάκι. Η αρρώστια θερίζει κι ο Τούρκος δε σταματάει τα γιουρούσια και το κανόνι. Λιγόστεψαν και τα παλικάρια. Κι αυτός, ένα παλικάρι... Ξενυχτάει με την αγωνία. Όμως, σκέπτεται, τώρα όλα τέλειωσαν. Όλα τέλειωσαν, μουρμουρίζει στον ύπνο του, σαν να μαλώνει με κάποιον. Η μάνα του αλαφιάζεται.

— Τι είν' αυτό που τέλειωσε, παιδί μου; ρωτάει τον Αντώνη, Ξαφνιασμένη μέσα στον ύπνο της.

Εκείνος, σαν παραξενεμένος από τη στάση της, σηκώθηκε κι ανακάθησε. Έτριψε τα μάτια του, την κοίταξε κατάματα στο θαμπό φως της αυγής και της είπε:

— Να, μάνα, τέλειωσε το καθιστό μου. Μη μ' αρνηθείς άλλο την αρματωσιά. Πάρ' το κι εσύ απόφαση. Το πρωί θα πάω να πολεμήσω κι εγώ μαζί με τους άλλους. Μάνα, πώς να σ' το πω... Θα πάω να πολεμήσω. Είμαι άντρας πια... Μια μέρα το Μεσολόγγι θαμιλάει για μένα... Προφητικός λόγος!

Ο Αντώνης είχε αλλάξει πια γλώσσα. Τώρα μιλούσε με την απόφαση παρμένη. Ήταν αποφασισμένος να κάνει αυτό που νόμιζε πως πρέπει. Θα πήγαινε να πολεμήσει στο κάστρο. Μέσα του ένιωθε μίσος, οργή, δύναμη και θέληση. Ήθελε να έχει κι αυτός μερίδιο από τη δόξα τούτης της Ιερής Πολιτείας, από τη δόξα τούτης της ακατάβλητης φρουράς, που θα την καταξιώσει αυτού του μεγάλου τίτλου, του τίτλου της Ιερής Πόλης του Μεσολογγίου.

Αυτά είπε κι έτσι φέρθηκε στη βασανισμένη τούτη μάνα το παιδί της. Τα βέλη των ματιών της δεν κατόρθωσαν ν' ανακόψουν την ορμή του, αν και είχαν πάρει μια αλλόκο-

— — — — —

(*) Δ. Φωτιάδη: Μεσολόγγι, σ. 149.

τη αγριάδα. Ούτε και τα παρακάλια της πέρασαν. Και τα λόγια έγιναν έργο. Ο Αντώνης, με το σκάσιμο της μέρας και πριν ο ήλιος καβαλλήσει την κορφή της Βαράσσοβας, πήρε το δρόμο για το τειχί. Προχωρεί και κοιτάζεται. Η μάνα του καμαρώνει απ' το παράθυρο και τον σταυρώνει. Φοβάται. Να πει, πως δε φοβάται; Τόσοι και τόσοι κάθε μέρα...

— Ο Θεός να σε φυλάει, παιδί μου, παλικάρι μου, ψιθυρίζει, πίσω του. Η Παναγιά μαζύ σου κι η χάρη της Αγια-Παρασκευής κοντά σου. Κι όταν λευτερωθούμε...

Μ' ολάνοιχτη την ψυχή της προς τα ουράνια γονατίζει μπροστά στις 'χάρες τους και σταυροκοπιέται. Κάνει τάμα τ' ασημοπίστολο να το κρεμάσει στη χάρη τους, σαν τελειώσει ο πόλεμος, με το καλό.

Καθώς τον βλέπει να προχωρεί θυμάται τους άλλους, που φόρεσαν αυτή την αρματωσιά, την ίδια στολή και βρίσκει σουσουμια στο ανάστημα, στο περπάτημα, στη λεβεντιά, πράγματα που δεν τα είχε προσέξει ως τώρα. Βρίσκει πως μοιάζει του συχωρεμένου. Στη σκέψη αυτή ένα ρίγος της διαπερνάει το σώμα. Κάνει ξανά το σταυρό της και ψελλίζει:

— Θεέ μου, μόνο την ίδια τύχη να μην έχει. Φύλαξέ μου το, Παναγία μου, Χρυσή.

Ο Αντώνης, καθώς ήταν αρματωμένος με τα βαριά όπλα, νιώθοντας πολύ θράσος, δύναμη, ορμή και το φτερούγισμα της νιότης, χάθηκε στη στροφή του δρόμου, μέσα στον πρωινό δροσόπαγο της λιμνοθάλασσας, που υγραίνει το χώμα. Τίποτε δεν άκουσε απ' της μανούλας του τις προσευχές και τα σταυροκοπήματα.

Μέσα στις αυγής το γιάτσο, ο Αντώνης, ήταν μια έκπληξη για τη φρουρά. Η παρουσία του υπογράμμισε πως το Μπακαϊκό δεν είχε χαθεί για πάντα. Αυτό τους άρεσε. Όλοι τον καμάρωσαν. Πολλοί βρήκαν κι αυτοί, ότι μοιάζει με κάποιους δικούς του. Αυτό τους έφερε πολλές αναμνήσεις, αναμνήσεις μιας ζωής ολόκληρης στον αγώνα. Του ευχήθηκαν τις συνηθισμένες ευχές του καιρού εκείνου κι εκεί-

νος τους ευχαριστούσε χαμογελαστός, χωρίς να στέκεται. Βιαζόταν να παρουσιαστεί στους αρχηγούς, που τον υποδέχτηκαν με φωνές χαράς. Χαιρετούσαν το καινούργιο αίμα.

— Μπράβο, Αντώνη, μπράβο Αντώνη... και καθένας ήθελε το παιδί δίπλα του.

— Αντώνη, έλα έλα εδώ, Αντώνη... ακούονταν από παντού.

Το παλικάρι, ντροπαλά, ντροπαλά πήγε κοντά σε κάποιο γείτονα. Αυτός τον χάιδεψε στα μαλλιά, τον χτύπησε στις πλάτες κι άρχισε να τον «διατάζει». Ήθελε να του μεταδώσει την πείρα του πολέμου.

— Να, έτσι θα κάνεις για να γεμίζεις γρήγορα. Γιατί σαν αργείς, σου πήρε το κεφάλι ο Αρβανίτης, Έτσι, μετά, θα σημαδεύεις... έτσι τούτο, έτσι το άλλο.

Ο Αντώνης ευχαριστήθηκε απ' την υποδοχή, μα δεν εντυπωσιάστηκε. Είχε συναίσθηση της θέσης του εκείνη τη στιγμή. Κι ενώ εξακολουθούσαν τα έτσι, τούτο, έτσι το άλλο, ο Αντώνης αγνάντευε κλεφτά πέρα απ' το κάστρο. Το μάτι του έκοψε κάποιον Αρβανίτη, που παραμόνευε πίσω απ' την αντικρυνή βουρλιά. Χωρίς χασομέριο σήκωσε το όπλο τό 'φερε στα πεταχτά στον ώμο και... μπαμ!

— Να, μπάρμπα Δήμο, έτσι δεν κάνουν τον Αρβανίτη και τον τρώνε, όταν βγάνει κεφάλι; είπε.

Τ' αμούστακο παιδί, είχε, πράγματι, χτυπήσει κάποιον, που πρόβαλε κεφάλι. Το Ζηρό του μάτι τον είδε και πήρε του αγώνα το βάφτισμα. Έδειξε την ικανότητά του. Απόδειξε με έργο, πως ήταν κι αυτός ένας άξιος άντρας της άξιας φρουράς. Στο μέλλον θα έδειχνε πόσο άξιζε, πόσο δυνατή ήταν η ψυχή που έκρυβε μέσα του.

Όλοι έμειναν σύξυλοι, μ' ανοιχτό το στόμα. Η παρέα σαν να δόθηκε σύνθημα φώναξε.

— Γειά σου καπλάνι του Μπάκα! Γειά σου καπλάνι του Μεσολογγιού!

Καπλάνι, ε; Μεγάλος ο τίτλος για τον Αντώνη και για την πρώτη μέρα. Ένιωθε χορταστική ικανοποίηση, όσο αισθανόταν πως, πάει πια, ανήκε στο σώμα της φρουράς. Ήταν κι αυτός πλέον ένας πολεμιστής αναγνωρισμένος, που κρατούσε όπλο και αρματωσιά και που από την πρώτη στιγμή έδειξε την αξία του. Έφαγε έναν οχτρό γιγαντωμένο και θρασύ.

Η φήμη, για την πράξη του, Ξέφυγε τα όρια του κάστρου, γύρισε το Μεσολόγγι κι έφτασε στο σπιτικό του. Η χειτονιά έχει να λείει. Και δε χρειάστηκε να χτυπήσει την πόρτα, να τα προφτάσει στη Μπάκαινα να καμαρώσει το γιό της, γιατί πόρτα δεν υπήρχε. Τη γκρέμισε η μπόμπα, που έσκασε μια μέρα πάνω στο σπίτι κι έφαγε κι ένα αγκωνάρι απ' τον τοίχο. Τέτοια σημάδια του χαλασμού έβλεπες αμέτρητα στην πόλη. Η πολιτεία δοκιμάστηκε σκληρά τον καιρό που πέρασε. Κι όσο δεν παραδίνονταν, τόσο πλήρωνε με χαλασμό και θανατικό την αποκοτιά της ν' αντιστέκεται στη θύελλα τ' Αράπη και τ' Αρβανίτη. Πέντε ψαροκάλυβες σήκωσαν ανάστημα στη Μεγάλη Πύλη κι έφεραν γεράματα στους οσμανλήδες! Πόση καρδιά, αλήθεια, φώλιαζε σε κείνους τους άντρες! Μόνο την πείνα φοβούνται. Περιμένοντας βοήθεια αντιστέκονται αλύγιστοι. Δαγκώνουν τις σάρκες τους για να πονέσουν και ν' αντισταθούν στη φωτιά, που τους καίει τα σωθικά. Νύχτα και μέρα μπόμπες και τουφέκι ασταμάτητο. Μια χούφτα σκελετοί απόμειναν ορθοί και πολεμάνε με μιλιούνια ασκέρι. Και δεν είναι μόνο ο ασύγκριτος αριθμός, τα μυρμήγκια, είναι και τα έργα τα πολεμικά, που ορθώνει απειλητικά ο εχθρός με τις οδηγίες και την παγερή αδιαφορία των ευρωπαϊών χριστιανών, που πάλεψαν για την επαύξηση της δικής τους λιμπερτή. Πόσο διαφέρει και πόσο μακριά μπορεί να οδηγήσει ο τυχοδιωκτισμός απ' την καθάρια ιδεολογία και την πίστη στα μεγάλα ιδανικά, όταν λείπει το μεγάλο γνώρισμα, που λέγεται χαρακτήρας. Τέτοιο έργο, φοβερό, στέκεται, τώρα, ο χωματένιος σωρός,

που σηκώθηκε πιο ψηλός απ' το κάστρο και περπατάει συνεχώς κι όλο ζυγώνει και είναι κίνδυνος να βάλει από κάτω τον προμαχώνα του Φραγκλίνου. Αυτός πρέπει να χαλάσει. Γι' αυτό σκάβουν τόσες μέρες και φτιάχνουν το λαγούμι το μεγάλο και τ' άλλα τα παρακλάδια του τα μικρά. Θα τα πυροδοτήσουν στην κατάλληλη ώρα.

.....

Ο Κιουταχής, καθώς μαθαίνουν, προκήρυξε τη σύσταση «σώματος αποφασισμένων». Έταξε λαγούς με πετραχήλια. Μόνο που δε βρήκε πολλούς πρόθυμους παρά μονάχα δυο χιλιάδες αρβανίτες. Ποιος τολμούσε να τα βάλει με τη φοβερή φρουρά να παίξει τη ζωή του με τη φωτιά της, για να πάρει κάτι παραπάνω μισθό. Αυτοί οι «αποφασισμένοι» θα έκαναν το γιουρούσι από την Ένωση. Θα πηδούσαν, κατά το σχέδιο από το ψηλό ανάχωμα στον προμαχώνα και θά 'μπαιναν στην πόλη. Έτσι, κατά τη γνώμη τους, θα τελείωναν όλα. Αμ, δέ! Τούτος κι αν ήταν λογαριασμός χωρίς τον ταβερνιάρη. Τώρα στους ταβερνιάρηδες ανήκει κι ο Αντώνης! Αλλά;!

Αυτά τα πληροφορήθηκαν οι πολιορκημένοι και τους περιμένουν με κατάλληλη υποδοχή. Έκαμαν το αντισχέδιό τους. Άναψαν πρώτα τη μικρή υπόνομο και άρχισαν κανονίδι. Οι Τούρκοι απάντησαν με κανόνια πολλά και απρόθυμα τα πλήθη των «αποφασισμένων», που τα ανάγκαζαν οι αξιωματικοί να προχωρήσουν απ' το Ζυγό κατά την πόλη, ρίχτηκαν στο κάστρο.

Η έφοδος πνίγηκε στο αίμα. Οι Τούρκοι υποχώρησαν. Τότε τα κανόνια των πολιορκημένων σταμάτησαν σ' όλο το οχυρό, εκτός απ' την τάπια, που ήταν μπροστά στον προμαχώνα της Ένωσης. Αυτό ήταν κόλπο, δόλωμα. Ήθελαν να ξεγελάσουν τους Τούρκους, πως μόνο στον προμαχώνα του Φραγκλίνου υπήρχε δύναμη, που πράγματι και φαινόταν κι ότι από κει θα γινόταν «οπωσδήποτε» η εξόρ-

μηση της φρουράς. Το άλλο οχυρό ήταν τάχα αφρούρητο. Ευκαιρία, λοιπόν, να το πατήσουμε, αφού είναι τόσο χαζοί και το άφησαν αφρούρητο, σκέφτηκε ο Κιουταχής και διέταξε ναβάλουν σκάλες και να πατήσουν την τάπια του Μακρή, το κανονοστάσι του Ρήγα και το προτείχισμα του Μουνταλεμπέρ. Μα την πάτησε! Την έπαθαν. Από μέσα ήταν λουφασμένοι οι φρουροί, που πετάχτηκαν σαν νεκραναστημένοι, φοβεροί, μόλις ζύγωσαν οι Τούρκοι και τους ξάφνιασαν. Ρίχτηκαν απάνω τους και τους έκαναν μεγάλη ζημιά. Φεύγουν άτακτα τον άφευκτο θάνατο του γραικικού σπαθιού. Τώρα απόμεινε, κατά το σχέδιο, να μάχεται μόνο το οχυρό του Φραγκλίνου με τις ισχυρές τουρκικές δυνάμεις, που χρησιμοποιούσαν για κάλυψη την Ένωση.

Όλα πήγαν, όπως τα είχαν σχεδιάσει. Οι Τούρκοι έπεσαν στην παγίδα. Σαν τα μυρμηγκία συγκεντρώθηκαν στην Ένωση κι ακόμα έρχονται. Η φρουρά περιμένει την ώρα. Δε βιάζεται. Δεν την κατέχει νευρικότητα. Μάχεται ψύχραιμα κι αυτό μετράει πολύ. Συγκρατεί τις επιθέσεις και χαίρεται όσο βλέπει πως οι επερχόμενοι αυξάνουν, σαν τις ακρίδες

Ο λαγουμιτζής στέκεται μπροστά στο φοβερό του έργο με τη φλόγα της πυροδότησης ζωντανή. Σε λίγο θα γίνει ο τρομερός καταλύτης και καταλήκτης των τρομερών επιθέσεων των μυρμηγκιών των τουρκαραπάδων που πιέζουν τη φρουρά.

Ήρθε η στιγμή. Η συγκέντρωσή τους έφτασε στο κατακόρυφο. Δε χωράνε άλλοι. Το σύνθημα της φωτιάς δίνεται... ένα... δύο.. τρία... πυρ!

Η γη μουγκρίζει. Τα έγκατά της ορύνονται. Βρυχιέται στο βάθος κι ο υποχθόνιος βρυχηθμός, που έρχεται από τη βάση της Ένωσης, συνοδεύεται από τρομερό σεισμό όλου του κάστρου. Τρίζει το κάστρο, η πόλη, τα σπίτια. Τούτο είναι άλλο πράμα. Είναι η λαχτάρα ζωντανή, που περπατάει

και φοβίζει και τη φρουρά την ίδια. Ξαπλώνουν όλοι κάτω περιμένοντας την συντέλεια. Πού να σταθείς ορθός πάνω σε μια γη που φεύγει πέρα δώθε.

Το φοβερό σεισμό τον έκοψε το τράνταγμα της ανατίναξης, που ο απόηχός της έφτασε ως πέρα στις Πάτρας τα μέρη και τα Ιόνια νησιά. Τα σωθικά μάτωσαν. Δε βλέπεις παρά τεράστιους πίδακες από χώμα, πέτρες που ξερριζώθηκαν απ' τη γη και γυρίζουν απ' τον ουρανό, ανθρώπινες σάρκες κομματιασμένες, στρατιωτικά είδη και ένα σύννεφο σκόνης να σκεπάζει τους αντίπαλους. Κι εκεί που νομίζεις πως τέλειωσε η καταστροφική μανία αρχίζουν αλυσιδωτές οι μικρότερες εκρήξεις από τις μικροστοές του κεντρικού υπονόμου, που συμπληρώνουν την καταστροφή και τον ανθρώπινο όλεθρο βαθαίνοντας το χάσμα του σεισμού..... Έτσι στον ουρανό εξακολουθούν, ύστερα από κάθε έκρηξη, να πετιούνται τούρκικα κορμιά μέσα σε γλιτσερό καπνό. Σκέλη, ποδάρια, μισά κουφάρια, κεφάλια, μπούτια, μυαλά, χέρια, εντόσθια γέμισε ο τόπος. Επικρατεί ο πανικός, πού φέρνει τη συμφορά. Οι Τούρκοι λαχταρισμένοι προσπαθούν να σωθούν. Έφτασε η ώρα, που η φρουρά περίμενε, που είχαν προετοιμάσει και προμελετήσει και δεν έπρεπε να την αφήσει να χαθεί. Ρίχτηκαν με τα σπαθιά στα χέρια και τα μαχαίρια στο στόμα πάνω στο καταστρεμμένο ανάχωμα να χαλάσουν όσους είχαν απομείνει έντρομοι από το σεισμό της έκρηξης. Εκείνοι διαισθάνονται το μακάβριο τέλος, που τους περιμένει και με κατάδηλο τον τρόπο αμύνονται απελπισμένα. Έτσι η μάχη άναψε όλες τις λάμπες. Όλα τα λαμπάκια καίνε. Οι ψυχές κόρωσαν. Τώρα χτυπιούνται σώμα με σώμα. Πρώτος και καλύτερος ανάμεσά τους ο νεαρός Μπάκας. Δίνει το μέτρο της ψυχικής του δομής κι ορμής, που είναι ανέκφραστη. Προκαλεί επιβολή, εμπιστοσύνη και κατάπληξη. Είναι φοβερός.

Το παλικάρι, καταμεσίς στη φρουρά, πολεμούσε σαν θεορίο, που ρίχνεται ασυλλόγιστα, απελπισμένο, πάνω στον κυνηγό. Ήταν ένας μικρός Έκτορας στο κάστρο του Με-

σολογγιού. Προσπαθεί νάναι πρώτος. Παιδί αυτό, καθώς ήταν, μέθυσε απ' την επιτυχία. Η ψυχή του στόμωσε απ' το αίμα. Δε λυπάται. Πέταξε η λύπη απ' αυτόν. Τα νιάτα τού δίνουν φτερά και θράσος. Καμιά σκέψη για κίνδυνο. Άλλοτε μπροστά κι άλλοτε δίπλα στους άλλους μάχεται σταθερά, γενναία, σαν παλιός ψημένος αγωνιστής στη φωτιά της μάχης. Του φαινόταν πως με το γιαταγάκι του θα εξαφάνιζε την Τουρκία. Χτυπούσε και χτυπιόταν και πάντα μπρος. Ο χαμός του πατέρα του του είχε ξανάψει τη δίψα της εκδίκησης όσο πίστευε πως εκείνος τον βλέπει και τον χαιρείται για την αξιάδα του. Διψούσε για αίμα τυραννικό και προχωρούσε χύνοντάς το. Άρπαξε ένα μπαϊράκι παλεύοντας με τον θεόρατο Τούρκο, που το κρατούσε και προχωρούσε χτυπώντας και μ' αυτό!

Στην πάλη τούτη ζωντανεύει και γίνεται καταπληκτικός, καθώς ηλεκτροδοτείται από το καταπληκτικό κατόρθωμά του στις 21 του Ιούλη. Είχε κάμει καλή αρχή. Τότε πήρε όπλα. Τώρα κρατεί το αρπαγμένο μπαϊράκι, που τιμάει αυτόν και προσβάλλει την Τουρκία! Αυτό δεν είναι λίγο, για να μην είναι ενθουσιασμένος. Έχει κι αυτός το μερίδιο του απ' τον αγώνα, τώρα. Πατάει εκδικητικά και με φανερή μανία πάνω στα πεντακόσια κορμιά, που βρήκαν το θάνατο απ' το υποχθόνιο θεριό και το γιαταγάκι της φρουράς. Τόσους Τούρκους σκοτωμένους κάτω απ' τα πόδια του δεν τους φανταζόταν ποτέ! Τρελάθηκε απ' τη χαρά του. Τον ξετρέλαινε η σκέψη πως ήταν κι αυτός ένας από κείνους που έκαμαν το μακελειό. Θα πήγαινε στη μάνα του να μολογάει και να μη τελειώνει τ' ατέλειωτα κατορθώματά του, για να ιδεί ποιος ήταν ο γιός της με τα χνούδια στα μάγουλα και το μουστάκι, που τώρα ίδρωνε, που δε τον άφηνε να πάρει τ' άρματα! Αυτά περνούν απ' το μυαλό του, ενώ μάχεται!

Κάποια στιγμή μπροστά του έχει δυο φοβερούς Γκέγκηδες. Είναι ογκώδεις με απαίσια μορφή και ψυχή αδυσώπητη. Η θωριά τους μεταποιημένη και από το πείσμα της μάχης και του θράσους προκαλεί τρόμο. Μα για τον Αντώνη είναι άγνωστο αυτό το ψυχικό είδος. Δεν ξέρει τι θα πει τρόμος.

Ζυγίζει καλά τον πιο κοντινό. Σκύβει όσο μπορεί και τον ζυγώνει. Κρατεί γερά το όπλο του και το σπαθί του. Όταν τον πλησίασε, όσο του χρειαζόταν να τον ξαφνιάσει, πήδησε απάνω του και πριν προλάβει ο Γκέγκας να συνέρθει, γατζώθηκε και με το κεφάλι του τον χτύπησε δυνατά στο λαρύγγι. Εκείνος ζαλίστηκε. Έπεσαν κάτω και οι δύο. Ο Αντώνης, ψύχραιμος και σβέλτος, σηκώνεται και τον πατάει στο λαιμό. Παραλυμένος καθώς ήταν ο άλλος του παίρνει το τουφέκι. Του έδωσε ανάπαψη. Πού είσαι Μπάκαινα να ιδείς τι γιο έχεις!

Ο αγώνας συνεχίζεται. Κι ο Αντώνης μάχεται. Τώρα έχει στόχο του τον άλλον Γκέγκα. Δεν απέχουν πολύ. Είναι κι αυτός σκυλί μονάτο. Πρέπει να πεθάνει κι ετούτος σαν τον άλλον. Και δεν είναι καιρός για χασομέρι και πολλή σκέψη. Γιομάτος νιάτα και σβελτάδα το παρακλάδι της Μπάκαινας τον διπλωρώνει και με γερό χτύπημα με το σπαθί στο δεξί του χέρι τον κάνει να αισθανθεί το τέλος του. Εκείνος, όμως, δεν το βάνει κάτω. Καταματωμένος γυρίζει καταπάνω στο παιδί. Ο κίνδυνος δείχνει τα δόντια του. Σε λίγο θα το κόψει. Τούτο όμως το παλικάρι δεν κοιμάται. Τον ζυγίζει καλά καλά και γρήγορα και με γληγοράδα αίλουρου ορμάει και του βουτάει το όπλο. Με όλη του τη δύναμη τον τινάζει πίσω και το παραλυμένο χέρι του εχθρού αφήνει το τουφέκι στα χέρια του Αντώνη. Το καπλάκι θριάμβευσε. Η φρουρά έχει να μολογάει. Η μάχη ακόμα θράζει. Το παιδί ζεσταμένο και μουστωμένο απ' αυτή λησμόνησε πως μπορεί... Ξαναμμένο προχωρεί χωρίς να υπολογίζει το αναπάντεχο, που το παραμονεύει και ήρθε...!

Ο Αντώνης, καθώς προχωρούσε χτυπώντας ανελέητα, ένιωσε, ξαφνικά, το στήθος του να το γαργαλάει και να το ζεσταίνει κάτι. Κάτι του έβρεξε το γιλέκο. Ανύποπτος έβαλε το χέρι του και είδε πως ήταν αίμα! Τον είχαν χτυπήσει. Το παιδί, χωρίς αμφιβολία, ήταν ένας τραυματίας της τιμημένης φρουράς του Μεσολογγίου. Ήταν κι αυτό ένα θύμα του Μεγάλου Αγώνα, όπως και οι μεγάλοι καπε-

τάνιοι, ο Κωσταντής Τζαβέλλας, ο Θανάσης Ζέρβας... Ήταν τα θύματα της μέρας ετούτης.

Λαβωμένος τώρα αποχωρεί ο Αντώνης από τη μάχη. Φεύγοντας αγνάντεψε από το ύψος της ντάπιας τον κάμπο πέρα, το Ζυγό, τη λιμνοθάλασσα. Από το πληγωμένο στήθος του βγήκε ένα «αχ» πούδειχνε τη λαχτάρα του για τον τόπο που έπιασαν τα μάτια του. Έβαλε άραγε με το νου του τίποτε; Ποιός το ξέρει... Η σκέψη του δεν έγινε λόγος. Καταποντίστηκε στη σιωπή του. Δεν είπε τίποτε.

Χτυπημένος πια έφτασε στο σπιτικό του. Τον πήγαν στα χέρια. Στο παιδικό του πρόσωπο ήταν χαραγμένο το γέλιο, η ευχαρίστηση. Ήταν κι αυτό μια ελπίδα κι ένα κουράγιο της μάνας του. Την έκανε να πιστέψει, πως γρήγορα θα γειάνει η πληγή. Δε μπορεί, σκεφτόταν, νάναι λαβωμένο τόσο βαριά και να γελάει. Πού να τόξερε!...

.....

Η πόλη μιλάει για τον ηρωισμό του Αντώνη. Όλοι μολογάνε το θάρρος του και την πολεμική του αντίληψη. Είχε δικαιώσει την κραυγή: γειά σου καπλάνι του Μπάκα...

Τώρα το καπλάνι δίνει μιαν άλλη μάχη. Θα νικήσει, όπως και στις άλλες; Όλοι το θέλουν. Το προσεύχονται. Μα τα αισθήματα του ανθρώπου δε χωρούν στου θείου την οικονομία... Αν χωρούσαν...

Ύστερα από δυο μέρες μια σιωπηλή, δακρυσμένη, συνοδεία φτάνει στα «Μνήματα». Το Μεσολόγγι θλιμμένο και μια μάνα έρμη πια στον κόσμο κήδευαν τον Αντώνη με τιμές μεγάλου ήρωα. Είχε χάσει, άγουρο παιδί ακόμα, την τελευταία του μάχη. Αυτή που δεν κέρδισε κανείς ως τώρα. Αν και τόσο μικρός, έφυγε με τιμές Μεγάλου. Φαίνεται το άξιζε, όπως το απόδειξε...

Πάνω σε μια πρόχειρη ταφόπετρα παράστησαν λακωνικά το μεγαλείο του:

ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΠΑΚΑΣ

ΕΤΩΝ 16

ΕΠΕΣΕ ΗΡΩΙΚΑ

ΤΗΝ 1.9.1825

Ιστορικές μαρτυρίες

«Αφ' ου δε συνωμίλησαν οι δύο πασάδες περί του μελετουμένου κινήματος κατά της Κλείσοβας, ανεδέχθη τον αγώνα ο Κιουταχής».

*
**

«Πλήρης χαράς ο Ιμβραήμης δια την αποτυχίαν του αντιζήλου του, ανέλαβεν αυτός τον αγώνα... και καλέσας τον αλωτήν του Βασιλαδίου Χουσεήμπεην, «ιδού» τω είπεν, «η ώρα να δείξωμεν πόσον ημείς υπερέχομεν των άλλων», και ταύτα ειπών τον ενηγκαλίσθη και τον επροβόδησεν. «...» ...Ο δε φονευθείς ήτον ο Χουσεήμπεης, και τούτου πεσόντος, οι εχθροί κατεταράχθησαν, και οι μεν κατέφευγαν εις τα πλοιάρια, οι δε τα ώθουν εις τα έξω και τα εξεκάθιζαν στρέφοντες τα νώτα προς την Κλείσοβα». «... δύο μόνον μονόξυλα, το του Ράπεση και του Πέτρου Γαλιώτου, φέροντα τροφάς και πολεμοφόδια, εδυνήθησαν να διαπλεύσωσι και το μεν του Ράπεση κατευοδόθη, το δε του Γαλιώτου εδιχοκόπη πλησίον του νησιδίου υπό κανονοβολής...». (Σ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ: Ιστορία της Ελλην. Επαναστάσεως, κεφ. ΝΗ, σελ. 330, 331, 332).

*
**

«...η Κλείσοβα εχρησίμευεν ως σταθμός των εισαγομένων τροφίμων. Ο Κιουταχής εφιλοτιμήθη να την κυριεύση». «...Εν τωσούτω ο Κίτσος Τζαβέλλας, ...τρέχει αυθόρμητος εις την Κλείσοβαν... Τον φέρει εκεί με το πρυάρι του ο δεκαεξαετής Αναστ Βορίλλας. Τον περνά από το μέσον του

εχθρικού στολίσκου και υπό το πυκνόν πυρ αυτού...». «Ο Κιουταχής, γενναίος και ακατάβλητος, επιχειρεί εξ άλλας εφόδους. Η ακτή καλύπτεται με τα πτώματά των... Ο Κιουταχής πληγώνεται κατά την τελευταίαν έφοδον εις την κνήμην...».

«Ο δεκαεξαετής Μεσολογγίτης Ζαφείρης Ράπεσης φορτώνει ένα πρυάρι νερό και πολεμοφόδια, πίπτει εις την θάλασσαν, κρύβεται πίσω από την πρύμνην του πρυαριού του, το σπρώχνει με τα χέρια, περνά από το μέσον των πολιορκητών και σώος φθάνει εις την Κλείσοβαν με το φορτίον του. Τον υποδέχονται με ευγνωμοσύνην, και ο Τζαβέλλας τον φιλεί επανειλημμένως».

«Οι δε εχθροί ετοιμάσθησαν δια να εφορμήσουν έκτην φοράν... και ο Χουσεήμπεης, αστράπτων από τον χρυσόν και τους πολυτίμους λίθους, εσηκώθη όρθιος επί της πρασινοχρωματισμένης λέμβου του, δια να ενθαρρύνει και δώσει διαταγάς. Γίνεται αντιληπτός από τους εις την εκκλησίαν καταφυγόντας, σημαδεύεται και πίπτει νεκρός». (Κ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ: Το Μεσολόγγι, σελ. 200, 201, 202, 203, 204).

«Αλλ' εν τω μεταξύ των πυκνών εχθικών εφόδων, ο γενναίος χιλιάρχος Καρακώστας Δροσίνης, έχων μεθ' εαυτού και τον εξάδελφόν του Γεώρ. Κ. Βαλτινόν και πέντε στρατιώτας, εισελθών εις πλοiάριον, εις το οποίον έθεσε και τινα βαρέλια ύδατος, διευθύνθη προς την Κλείσοβαν. Ο εχθρικός στόλος ορμά τότε κατ' αυτών, πυροβολεί δια μηδραλίων και τουφεκισμών. Αλλ' ο ατρόμητος ούτος στρατιώτης περιφρονών τον εχθρόν, προχωρεί ακαταπαύτως εν μέσω της χαλάζης των σφαιρών και πλησιάζει το νησίδιον. Τότε σφαίρα πυροβόλου προσβάλλει το πλοiάριον και διελθούσα από της πρύμνης εις πρώραν, φονεύει τους τέσ-

σaras εκ των στρατιωτών και τους δύο κωπηλάτας και βυθίζει το σκάφος. Οι διασωθέντες ρίπτονται εις την θάλασσαν, ωθούσι το πλοιάριον και ούτως εισέρχονται θριαμβευτικώς εις την Κλείσοβαν». (ΑΡΤΕΜΙΟΣ ΜΙΧΟΣ: Απομνημονεύματα, σελ. 63).

«Το βυθισθέν πρυάρι ωδήγει ο Μεσολογγίτης Πέτρος Γαλιώτος ή Αγγούρας». (Κ. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ, ό. π. σελ. 202).

«...οι μπλοκαρισμένοι άδραξαν την ευκαιρία και στείλανε κάποιο παιδί μ' ένα πρυάρι να μας παραγγείλει να τους προμηθέψουμε, με κάθε τρόπο, νερό και φουσέκια. Πέρασε τ' ατρόμητο παιδί απ' όλη την κοσμοχαλασιά και σώθηκε και μας είπε τί γίνεται κει και τι γύρευαν».

«Παρευτός βάλαμε σ' ένα πρυάρι τέσσερις κάσες φουσέκια και δυο βαρέλια με νερό. Μπήκε σ' αυτό ο αθάνατος Καρακώστας Δροσίνης, ανεψιός του Βαλτινού, μ' ένα ξαδερφάκι του, νέο παιδί 19 χρονώ, το Γιωργάκη Δόστη. Πήρανε κι ένα κονταριστή και το παιδί που έφερε το μαντάτο... Σιμώνουν τις τούρκικες βάρκες. Σκοτώνεται ο κονταριστής ο μεγάλος. Μένει το παιδί ν' αμπώθει. Μόνο τρεις οργιές ακόμα για να φτάσουν και σκοτώνεται και το παιδί το αθάνατο. Πηδάνε ο Καρακώστας κι ο Γιωργάκης στη θάλασσα και σέρνουν το πρυάρι με τα χέρια τους κι οι εχθροί ολοένα τουφεκάνε. Σώζονται ο ήρωας Καρακώστας και το παληκάρι...».

«Πάνω στην Κλείσοβα βρισκόταν ένα μικρό παιδί, που για την εξυπνάδα του του είχανε βγάλει το παρατσούκλι Σφήκας. Ανεβασμένος αυτός ο Σφήκας ψηλά στην εκκλησιά, απόκαμε φωνάζοντας όλη την ημέρα. Είταν ψυχογιός του αξιωματικού Αποστόλη Νιχωρίτη (σ.σ. Καρατζογιάννη) από τον νταϊφά του Χριστόδουλου Χατζηπέτρου. Είπαν μερικοί πως αυτό το παιδί πέτυχε, από κει ψηλά, τον Χουσεήμπεη. Οι άνθρωποι όμως του Παναγιώτη Κραβαρίτη λέγανε πως αυτοί τον σκότωσαν. Η αλήθεια δεν ξεκαθάρισε, γιατί όλοι, που βάσταγαν τό πόστο τον είδανε και πρόκρι-

ναν να ρίξουν πάνω του και τον χτύπησαν πολλά βόλια μαζί και σωριάστηκε με μιας μέσα στη μικρή βάρκα».

«Σκιάζονται οι αρβανίτες κ' οι αραπάδες... τους πιάνει χαροτρομάρα και τρέχουν άλλοι από δω κι άλλοι αποκεί... Και τότες χάθηκαν οι εχθροί μέσα στα νερά μη ξέροντας πού να πάνε. Αφήνουν μπαϊράκια, αφήνουν άρματα, αφήνουν παλάσκες, αφήνουν σπαθιά, γιόμισε η λίμνη. Οι ψαράδες τρέχανε όλη νύχτα και σκότωναν πλήθος απ' αυτούς και καργάριζαν τα πρυάρια τους μ' άρματα κ' άλλα συγγύρια και τα φέρνανε στο Μεσολόγγι». (ΔΗΜ. ΦΩΤΙΑΔΗ: Μεσολόγγι, έκδ. «Κυψέλη», σελ. 275, 6, 7, 8).

Η ματοθαμμένη Κλείσοβα με το ιστορικό εκκλησάκι.

ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΗΣ ΚΛΕΙΣΟΒΑΣ

Ύστερα από τις κουβέντες, που έγιναν για συμφωνία, η φρουρά περίμενε την απάντηση των βεζύρηδων. Πέρασαν πέντε μέρες. Στις 22 του Μάρτη φάνηκε από μακριά ένας Τούρκος με ένα γράμμα απάνω σε ένα ξύλο. Βγήκαν απ' το κάστρο και το πήραν. Ήταν η απάντηση στις κουβέντες με τον Μαχμούτ πασά. Περίεργοι, πιο πολύ, να μάθουν τι γράφει, μαζώχτηκαν ν' ακούσουν. Οι περισσότεροι δεν ξέρουν γράμματα καθόλου. Πού να τα μάθουν; Θ' ακούσουν, καθώς θα διαβάσουν οι άλλοι και ανάλογα θα πράξουν. Όλοι βιάζονται να μάθουν τι λέει. Γι' αυτό το γράμμα διαβάστηκε στα γρήγορα και δυνατά. Οι βεζύρηδες, οι καημένοι, δε ζητούσαν και πολλά πολλά. Έγραφαν πως ενδιαφέρονται γι' αυτούς να μη χαλαστούν, τάχα, και ζητούσαν, ούτε λίγο, ούτε πολύ, να τους παραδώσουν τα άρματά τους μέχρι και τους σουγιάδες ακόμα.

Είναι αδύνατο να περιγραφεί η αλλαγή, που έγινε στις όψεις τους και η εξαγρίωση, που επικράτησε, σαν άκουσαν τη γραφή. Όλοι γίνηκαν μονομιάς θηρία. Έγιναν μπαρούτη. Τα μάτια τους πετούσαν φλόγες. Οι φλέβες και τα λαρύγγια τους φούσκωσαν. Ο ένας χτύπαγε το ντουφέκι του και έβριζε. Κάποιος είχε ξεθηκαρώσει το γιαταγάνι και παίζοντάς το στον αέρα φοβερίζει και χειρονομεί με χειρονομίες βαριά προσβλητικές δείχνοντας τ' απόκρυφα μέρη του σώματός του. Άλλος έκανε δώθε, άλλος έκανε κείθε κι όλοι, σαν τους ζουρλούς, βημάτιζαν νευρικά μ' αδέξιες κινήσεις.

Το μαντάτο, από τον ένα στον άλλο, έφτασε σε όλη τη γραμμή και δεν έβλεπες τότε παρά μια φασαρία. Το πυρ της εξαγρίωσης μεταδόθηκε σαν σε φυτίλι ταχύκαυστο και όλη η γραμμή σύξυλη χειρονομεί και βρίζει με όποια βρι-

σιά κατεβαίνει στο στόμα του καθενός, καθώς η λογική έχει κάνει φτερά από τα νεύρα. Όσοι δε μιλάνε χαμογελάνε ειρωνικά και σφίγγουν τα δόντια τους αλέθοντας έτσι τη λύσσα τους. Όλοι είναι Ξαναμμένοι, παπαρούνες. Μοιάζουν με ερεθισμένα αγρίμια στο κλουβί τους έτοιμα να κατασπαράξουν όποιον τύχαινε μπροστά τους, να σπάσουν τα κλουβιά τους και να κάνουν πέρα σπέρνοντας συμφορά.

Ο μεντζίλης (*), που στέκει απέναντι, περιμένοντας την απάντηση, τα βλέπει και τ' ακούει όλα. Περιμένει ώρα πολλή και θα περιμένει, γιατί η μανία, που επικρατεί, δεν αφήνει να γραφεί αυτό που πρέπει. Καθένας ζητάει να γραφεί αυτό που αυτός θέλει. Σύγκορμη η φρουρά ζητάει να είναι η απάντηση ορθή κοφτή, αντάξια της μέχρι σήμερα στάσης της. Πες, λοιπόν, ο ένας, πες ο άλλος, τελικά κατάληξαν να γράψουν...

«Ελάβαμεν το γράμμα σας σήμεραν. Ημείς, αγάδες, κουθέντα δεν εζητήσαμεν να κάμομεν' εσείς επέμψατε πρώτον και την εζητήσατε. Βλέπομεν εις το γράμμα σας να ζητείτε άρματα και απορούμεν πώς ετολημήσατε να ζητήσατε οχτώ χιλιάδες άρματα, τα οποία αχνίζουν από το αίμα σας, και να σας τα δώσωμεν με τα χέρια μας. Τώρα βλέπομεν, ότι εκείνο όπου θέλετε εσείς δεν γίνεται, ούτε εκείνο όπου θέλομεν ημείς και θα γίνει εκείνο όπου ο Θεός αποφάσισεν.

Εν Μισολογγίω την 22 Μαρτίου 1826

Η Φρουρά του Μισολογγίου».

Αυτή ήταν η απάντηση ορθή κοφτή, σταράτη, χωρίς ιδιαίτερη υπογραφή. Την πήρε ο μεντζίλης και έφυγε...

Οι πασάδες την περίμεναν με αγωνία. Ήταν ένα έγγραφο πολύ ενδιαφέρον. Από την απόκριση ετούτη εξαρτιόνταν πολλά πράγματα. Και το κεφάλι τους ακόμα. Την πήρε πρώτος ο Κιουταχής. Όσο προχωρούσε στο διάβα-

— — — — —

(*) μεντζίλης: ταχυδρόμος.

σμα, τόσο τα χέρια του έτρεμαν. Τόσο τα μάτια του άνοιγαν. Δεν πίστευε πως διάβασε σωστά, γι' αυτό τα μάτια του έπαιξαν άλλη μια φορά απάνω στο χαρτί. Αν δεν ήταν ο άλλος να περιμένει θα ξαναδιάβαζε την απάντηση πολλές φορές, για να πιστέψει πως είχε διαβάσει αλάθευτα. Τόσο του φαινόταν απίστευτη. Χορτασμένος φαρμάκι την έδωσε στον Ιμβραήμ.

— Πάρε, ωρέ, Μπραήμη, να δείς και να φχαριστηθείς. Τούτοι, ωρέ, δεν είναι άνθρωποι, θεριά είναι, σίδερα είναι. Ζουρλοί μοιάζει νάναι. Με τίποτε δε μαϊνάρουν. Πω, πω, πω...

Διάβασε κι ο άλλος κι απόμεινε Ξερός. Πάγωσαν τα σπλάχνα του.

Για κάμποση ώρα έγινε ησυχία. Οι πασάδες τώρα χαϊδεύουν τις γενειάδες τους αμήχανα. Οι μορφασμοί και οι συσπάσεις του προσώπου προδίνουν πόσο τους στοίχισε τούτο το ελληνικό φιρμάνι. Ίσως ν' αναμετρούν πόσο θα στοίχιζε ακόμα τούτη η αντίσταση της ατσαλένιας φρουράς κι αυτοί είχαν πιστέψει — οι καημένοι — πως ήρθε η ώρα για παράδοση. Βιάζονταν να τελειώσουν. Φίδια τους ζώνουν στη σκέψη, πως μπορεί και να μη μπορέσουν ποτέ να λυγίσουν τα σίδερα τούτα, που έμπλεξαν. Τους τρομάζει η περιφρόνηση της φρουράς για τη σφαγή και την ολοκληρωτική καταστροφή, που προοιωνίζεται η επιμονή τους στον αγώνα. Η απόφαση «εκείθε με τους αδελφούς εδώθε με το Χάρο» δίνει στους πολιορκητές να καταλάβουν καλά, πόσο βαρύ θα είναι το τίμημα, που θα τους υποχρεώσει «ο μικρός φράχτης» να πληρώσουν ακόμα. Αυτό τους δίνει στα νεύρα και τρίζουν τα δόντια τους. Προκαλούν τρόμο στους γύρω τους. Κοιτάζουν τα χιόνια στις βουνοκορφές, που λειώνουν και τους πιάνει σύγκρουο. Τους ταραίζει η σκέψη, πως έτσι μπορεί να λειώσουν κι αυτοί σε λίγο. Το εκμυστηρεύτηκε ο Ιμβραήμ στο ναύαρχο Ντερικινύ, όταν πια το Μεσολόγγι αποτελούσε ανάμνηση οδυνηρή... (Δ. Φωτιάδη, Μεσολόγγι, σ. 149).

Ο φράχτης, λοιπόν, κρατάει γερά. Αντέχει, αντέχει τόσο, όσο κανένας δεν έχει αντέξει ως σήμερα. Όσο κανένας δε μπορούσε να το φανταστεί. Ούτε ένας Καραϊσκάκης. Γι' αυτό πρέπει να πάρουν απόφαση τι θα κάνουν. Πρέπει να τελειώνουν, έστω κι αν πρόκειται να στοιχίσει πολύ. Και το ξέρουν πως πρόκειται να στοιχίσει θανάσιμα. Άλλωστε σε λίγο θα το βεβαιωθούν. Τη σιωπή και τη σκεπτικότητα τη διέκοψε ο Αράρης.

— Και τώρα, Κιουταχή, τι γίνεται; Τι λες; Πώς κρένεις του λόγου σου την ώρα τούτη, πως πρέπει να γένει;

— Μπραήμη, μπροστά γκρεμός και πίσω ρέμα. Δε θέλει ρώτημα. Δε μένει άλλος δρόμος από τη φωτιά. Φωτιά και λεπίδι θέλουν, φωτιά και λεπίδι θα έχουν. Από τούτη τη στιγμή θ' ανάψει το κανόνι και το γιουρούσι θα πάει απάνω στο γιουρούσι κι όποιον πάρει ο διάολος, π' ανάθεμά τους. Αυτοί είναι θεοπάλαβοι. Διαόλου φάρα, γ... τη φάρα τους. Τρακόσα τόσα χρόνια σκλάβοι, ωρέ, και μυαλό δεν άλλαξαν. Εκεί, επιμένουν να φύγουμε, λέει, από τα πατρογονικά τους χώματα. Πατρογονικά τους πίσω πίσω τώρα... Κι είδες γρόσι δε δίνουν για τη ζωή τους, μπρε. Τ' είναι τούτο; Τέτοιο μελέτι δε θα γεννήσει η φύση. Δε θα ξαναβρεθεί πια στο ντουβλέτι. Και, βλέπεις, δεν είναι ένας και δυό που κρατάνε. Είναι όλοι τους, που να τους πάρει ο διάολος. Όλοι τους είναι ίδια στόφα.

Αυτά είπε ο Κιουταχής και σταμάτησε. Ο άλλος δε μίλησε. Άναψαν τους αργιλέδες κι άρχισαν το ρούφημα, που έμοιαζε με ροχαλητό του καλού καιρού, κάτι σαν γουργούρισμα. Αυτό το ροχαλητό στάθηκε το σπάσιμο της αλλόκοτης σιωπής, παγερής όπως του θανάτου, που στάθηκε μεταξύ τους κάμποση ώρα. Το βλέμμα τους έδειχνε σκέψη, βαθιά συλλογή και το δάχτυλό τους που κινούνταν αδέσποτο μαρτυρούσε αμηχανία. Και ήταν όλα τούτα φυσικά κινήματα, ύστερα απ' την τέτοια απάντηση που πήραν. Το πράγμα ήθελε μελέτη. Δεν έπρεπε να επαναληφθεί ό,τι είχε γίνει ως τώρα.

Τον πάγο της μουγγαμάρας τον έσπασε ο Κιουταχής, σαν πιο υπεύθυνος και επειδή αυτός κινδύνευε, ο καημένος, περισσότερο από τούτο το διαολομελέτι, το διαολο - Μεσολόγγι. Αυτός, λοιπόν, άνοιξε την κουβέντα Ξανά. Μιλάει, όμως, στον εαυτό του. Σχεδόν μονολογεί. Ο Αράρης ακούει βυθισμένος. 'Αραγε ν' αναλογίζεται πόσο μεγάλο λάθος είχε κάνει χαρακτηρίζοντας το Μεσολόγγι «μικρό φράχτη» προσβάλλοντας τον Κιουταχή;

— Λοιπόν, αφού θέλετε πόλεμο, θα τον έχετε, λέει, διαόλου φάρα, και να ιδούμε τι έγραψε ο Θεός, γκισούρηδες, να γένει. Μα τον Αλλάχ λύπηση καμία δε θα δείξω. Θα περάσετε όλοι από τούτο δω. Και χτύπησε το σπαθί του. Από τώρα κι ομπρός φωτιά και λεπίδι... Είπε ό,τι του κατέβηκε, σαν να μη δούλεψε φωτιά και τσεκούρι από όπου πέρασε ως σήμερα.

Για τον Κιουταχή και Μπραήμη η τσεκουράτη απάντηση της φρουράς, γραμμένη με αίμα πολύ, είχε θράσος. Και το θράσος βρισκόταν στο ότι το χαρτάκι εκείνο έδειχνε τα φοβερά δόντια τού ως εκείνη την εποχή ραγιά, που ξεσηκώθηκε αγριεμένος ζητώντας να λευτερωθεί και να ζήσει ανεξάρτητος. Είχε την αφροσύνη, κατά τους πασάδες πάντοτε, ν' αγωνίζεται αποφασιστικά για να κάνει τη θέλησή του πραγματικότητα. Αυτή η πικρή αλήθεια ήταν αδύνατο κι αδιανόητο να χωρέσει στο κεφάλι των κυρίαρχων. Με τη δική τους σκέψη ήταν νόμιμη και φυσική η τρακόσια τόσα χρόνια καταπίεση, εκμετάλλευση, εξαθλίωση και εξαχρείωση, ο λιμός, ο βίαιος θάνατος, ο σωματικός και ψυχικός βιασμός κι ο μαζικός αφανισμός, η γενοκτονία. Κι αφού το προκάλεσαν, το θέλησαν, ας όψονται οι ίδιοι, για τη συμφορά που θα πέσει απάνω τους. Αυτοί μια φορά ήταν εν τάξει με το θέλημα του Αλλάχ και την ανύπαρκτη συνείδησή τους. Για το καλό τους έκαναν ό,τι μπορούσαν. Τι τους ζητούσαν; Τα λίγα παλιοπίστολά τους, τα παλιοκαριοφίλια τους και, φυσικά, την τιμή τους, αφού θα τους ξαρμάτωναν.

Είχαν καμιά αξία αυτά; Καμιά μπροστά στη Ζωή τους! Μα αφού εκείνοι δε νοιάζονταν γι' αυτή, θα σκοτιζόνταν οι πασάδες; Εμπρός, λοιπόν, φωτιά!

Κι άναψε η φωτιά κι από τις δυο μεριές με μανία. Το κανόνι ρουκουνίζει ασίγαστο νύχτα μέρα. Ξερνάει, σαν λυσσασμένο, αναμμένο σίδερο. Τώρα δε χτυπάει το κάστρο με τις μπόμπες του, γιατί το βρήκε ανώφελο. Ρίχνει μέσα στην πόλη και προκαλεί ζημιές και θανατικό. Και σημαδεύει καλά, που να τον πάρει η οργή, σαν γυμνασμένος που είναι από τους πολιτισμένους χριστιανούς, τα ρεμάλια τους Γάλλους εκπαιδευτές του. Προχτές, μια μπόμπα, άρπαξε τη βαρέλα απ' το κεφάλι μιας γυναίκας. Ήταν η Λενιώ του Σταθή. Την ίδια δεν την πείραξε. Στάθηκε αυτή τήν ώρα τυχερή. Στην αρχή ξαφνιάστηκε. Γρήγορα όμως συνήλθε κι αγριεμένη, καθώς είχε μουσκέψει, μούτζωσε τη μπόμπα κι εκείνους που την έστειλαν και μουρμούρισε αγανακτισμένη.

— Νάσααααα, κακοχρονάχεις κι εσύ κι αυτός ο κιαρατάς, που σ' έστειλε και δεν έχω άλλη... Τώρα πού να βάλω νερό η κακομοίρα... κακοοοοοχρονάχεις, κακοοοοοχρονάχεις χαλντούπη!

Και γελώντας πρόσθεσε, κουνώντας το κεφάλι και κοιτάζοντας το Ζυγό:

— Θάρθω, σαν έρθει η ώρα, να μου την πληρώσεις. Αμέ, τι νομίζεις. Θα την πληρώσεις και θάναι μέρα μεσημέρι κιαρατά. Θα στην κάνω χαλάλι νομίζεις; Μου χρωστάς μια βαρέλα κι ένα μουσκεμό!

Αυτά κι άλλα τέτοια τραγικά αστεία έχουμε ταχτικά. Και η φρουρά βρίσκει την ευκαιρία να γελάσει με τα καμώματα τούτα.

Όμως δεν είναι τα κανόνια μονάχα, που ετοιμάζουν το τελειωτικό χτύπημα. Τώρα ο εχθρός φτιάχνει ένα μεγάλο χαντάκι από τη μια άκρη του κάστρου, ως την άλλη, που ακολουθάει το δικό μας, πολύ κοντά, πιο γερό απ' το Μεσολογγίτικο. Σ' αυτό ελπίζει πολύ. Έχει αποθέσει τη στερ-

νή του ελπίδα. Έτσι θα εμποδίζει τις εφόδους της φρουράς και θα κάνει τα γιουρούσια του πιο σίγουρα. Κάθε μέρα γίνεται φοβερότερος και θρασύτερος. Μα ποιός τον υπολογίζει! Κανένας δεν τον φοβάται. Εκείνο που υπολογίζουν είναι η φοβέρα της πείνας, που όσο πάει γίνεται πιο ολέθρια, πιο σαρκοφάγα. Κάθε μέρα λειώνουν και το λειώσιμο αυτό το αισθάνονται. Τα όπλα τούς έγιναν τώρα βαριά. Πείνα και δίψα, οι δυο τρομεροί εχθροί της αντρεισσύνης, κάνουν χωρίς έλεος επίθεση κατά της φρουράς. Βλέπουν με απελπισία την πείνα να κάνει ύπουλα την επίθεση της μέσα απ' την καρδιά τους που σβήνει από λιγοψυχιά και κάνει τα δάχτυλα να μένουν νεκρά κι άπραγα πάνω στο ντουφέκι και το κάνει βαρύ πολύ στ' αντρειωμένα μπράτσα. Μα η ελπίδα τους συντροφεύει και τους γλυκαίνει τον πόνο. Τους κρατάει... Κι ελπίδα τους είναι η θάλασσα. Από τη θάλασσα καρτερούνε τη σωτηρία. Τα μάτια όλο κατακεί γυρίζουν. Κοιτάζουν με αγωνία και παρακλητικά και καμιά φορά δακρυσμένοι. Περιμένουν μιντάτι. Περιμένουν βοήθεια να σκοτώσουν τη μονομερίδα, που δαγκώνει το συκώτι τους. Δεν τρέμουν τον εχθρό. Τρέμουν το ταϊνι, που κάθε μέρα γίνεται και πιο λίγο και μερικές φορές χάνεται εντελώς. Ας είναι όμως. Αντέχουν ακόμα. Ελπίζουν...

Πέρασαν τρεις μέρες. Το ορδί όλο και ανακατεύεται. Η φρουρά το βλέπει και καταλαβαίνει πως αυτό δεν είναι για καλό. Κάτι σκαρώνουν. Μα ό,τι και νάναι γλήγορα θα φανεί. Και θα το αντιμετωπίσουν, όπως τόσα άλλα.

Φτάσαμε στις 25 του Μάρτη. Η φρουρά γιορτάζει τη μεγάλη γιορτή της χριστιανοσύνης. Οι καμπάνες με τις ουρανόφταστες φωνές τους προσκαλούν τους πολιορκημένους στις εκκλησιές και προκαλούν τους πολιορκητές. Το Μεσολόγγι, με την πράξη του αυτή, προβάλλει στα μάτια τους ζωηρά την αντίθεση της πίστης και της πατρίδας, όπως γίνεται τόσους αιώνες τώρα. Η Παρθένα δέχεται τον κρίνο και το άμοιρο Μεσολόγγι το στεφάνι του πιο φρικτού μαρτυρίου, αλλά και της άθανασίας το εισιτήριο. Αντιστέκεται

λυσσαλέα στον εχθρό της πίστης και της πατρίδας. Σε λίγο, αν δεν έρθει μιντάτι, θ' ανεβεί στα ουράνια δίπλα στο Θεό. Θα φτάσει στην κορφή της σκάλας της ηθικής δικαίωσης. Θα μείνει εκεί στους αιώνες ολοκαυτωματικό σύμβολο πίστης στο αξετίμητο ιδανικό της Λευτεριάς.

Σήμερα το πούσι είναι πηχτό. Σκεπάζει την παραλία πέρα ως το Μποχωρογάλατο, και κρύβει τα πόδια της Βαράσσοβας. Η ορατότητα έφτασε στο μηδέν. Δε φαίνεται καθόλου γη. Η καταχνιά είναι τόση, που μόλις μπορούν να ιδούν κι από τον Ανεμόμυλο ακόμα τα σπίτια της πόλης, λίγα μέτρα πιο κάτω. Οι καπετάνιοι, πού τόση πείρα έχουν απ' τα πολεμικά τερτίπια, βεβαιώνουν πως τούτο, σήμερα, είναι κακό σημάδι.

— Σήμερα θα χυθεί αίμα, λένε.

Τ' αγρίμια προαισθάνονται αυτό που θα τα βρει. Και είναι και η μέρα σημαδιακιά, προκλητική, για τους αλλόθρησκους. Οι καμπάνες χτυπάνε. Η εκκλησία λειτουργάει... Αυτό όχι μόνο πρέπει να πειράζει τον Αράπη και τον Κιουταχή, αλλά και να ζυγίζει στη στρατιωτική πλάστιγγα. Τόσο το καλύτερο γι' αυτούς που είναι γιορτή. Μπορεί, θα σκέπτονται, αφού γιορτάζουν, οι γκισούρηδες νάναι Ξέγνοιαστοι. Έτσι με τη βοήθεια της αντάρας, κρυμμένοι, κυριολεκτικά, μέσα σ' αυτή, θα μπορέσουν να πετύχουν το σκοπό τους. Είναι μια θαυμάσια στρατιωτική ευκαιρία, που δεν πρέπει να χαθεί. Σήμερα θα τιμωρηθούν για το θράσος που έχουν να ζητάνε λευτεριά, λειτουργίες και λιθάνια, οι ανόητοι.

Η ώρα δεν είχε σκληρύνει ακόμα. Ακόμα ήταν τρυφερό πρωινό, όταν μέσα απ' την απόλυτη μαρτιάτικη πρωινή δροσιά και αταραξία, ξαφνικά, απ' την άκρη της γιρλάντας του τούρκικου κάστρου, κατά του Μποχωριού το μέρος, στην ακροθαλασσιά, ακούστηκε κρότος όμοιος με κείνον που κάνουν τα νερά, σαν πέφτουν από γκρεμό, ένας πάταγος. Αποδείχτηκε ότι πολύ σωστά είχαν προβλέψει, πως τούτο το πούσι κάτι κακό προμηνούσε. Και να! Ο πετεινός,

που κρυβόταν, λάλησε... Κοιτάχτηκαν... Δε χρειάστηκαν λόγια για να συνεννοηθούν. Οι ματιές τους ήταν οι καλύτερες γλώσσες εκείνη την ώρα. Και σήμερα θάχαν νταβαντούρι, όπως και χτες και προχτές, νύχτα και μέρα τόσους μήνες τώρα. Πίστεψαν πως θα κινηθούν καταπάνω στην πόλη και πήραν τα μέτρα τους στα γρήγορα. Ανέβηκαν στον Ανεμόμυλο, έκλεισαν την πόρτα κι ετοιμάστηκαν. Περίμεναν κάμποση ώρα με το λύκο σηκωμένο, έτοιμοι για φωτιά, μα δεν είδαν κίνηση κατακεί, κι απορούσαν τι να ήταν αυτό το κάωμα. Η απορία όμως δεν κράτησε πολύ. Δεν άργησαν να καταλάβουν τί σήμαινε ο κρότος εκείνος. Το πρωινό μπουρινάκι ανασήκωσε, κάπως, τον πέπλο της αντάρας και τότε είδαν τι σόι πάταγος ήταν εκείνος. Ο Κιουταχής φιλοτιμήθηκε και είχε βάλει στόχο του την Κλείσοβα, το μάτι αυτό του Μεσολογγιού μέσα στη λιμνοθάλασσα και προχωρούσε σε δυο κολόνες καταπάνω στο νησάκι. Ως τη στιγμή τούτη κανένας δεν παντύχαινε πως θάκαναν τέτοια επίθεση. Θορυβήθηκαν, Ξαφνιάστηκαν, ανησύχησαν. Πρώτα, γιατί πάνω στο νησάκι ήταν δεν ήταν 130 νομάτοι και δεύτερο, γιατί έλειπε η κεφαλή της λιγόλογης φρουράς, ο Χατζηπέτρος, άρρωστος στην πόλη. Η ώρα είναι δύσκολη. Είναι απ' τις χειρότερες. Ένα ερωτηματικό πλανιέται ανάμεσά τους, γεμίζει έκφραση τα στεγνά πρόσωπα και κατεβαίνει στ' άσαρκα στήθια, που είναι γιομάτα στενοχώρια. Τώρα τι θα γίνει; Να η ερώτηση, που απάντηση δε μπορεί να περιμένει για πολύ. Δεν πρέπει να χαθεί ούτε στιγμή. Ο εχθρός είναι πολύς και τα τουφέκια λίγα και ακέφαλα. Πρέπει να βιαστούν. Κάποιος πρέπει να πάει αμέσως στο νησί να μπει κεφάλι στους άντρες. Ποιος όμως είναι αυτός που θα πάει και ποιος θα τον πάει;...

Πάνω στο αποκορύφωμα της αμηχανίας Ξεκάμπισε απ' τα Καραγγελέικα ο Κίτσος Τζαβέλας, παλικάρι ζωντανό. Θηρίο σωστό. Απ' τα μάτια του πετιούνταν σπίθες. Ακόντιζε με τη ματιά του απόφαση. Κι όπως ανάσαινε απ' τα ρουθούνια του αναπηδούσαν στήλες ηφαιστειακές. Το πρό-

σωπό του είχε γίνει σκληρό κι άχρωμο, έτσι που φόβιζε ανέκφραστο καθώς ήταν. Το κάτω του χέιλι από τη νευρική του κάνει συσπάσεις, που προδίνουν τα νεύρα του. Έφερε τη ματιά ολόγυρα και χωρίς πολλές κουβέντες έδωσε τη λύση που περίμεναν. Δεν ήταν άφρονας! Ήταν απλώς ένα παλικάρι. Ο γεννημένος άνθρωπος για την περίπτωση τούτη κι άλλες όμοιες. Ήταν ένας από κείνους που αδράχνουν την ευκαιρία που μια φορά παρουσιάζεται στη ζωή μας, για να περάσουν στην ιστορία και στην αθανασία.

— Θα πάω, είπε τσεκουράτα. Καλή αντάμωση στον άλλο κόσμο. Και να με θυμάστε.

Ανατρίχιασαν κι απόμειναν βουβοί, καθώς αντίκρυζαν το γιομάτο φως και απόφαση πρόσωπό του, που έμπνεε εμπιστοσύνη. Τα λόγια του τους έφεραν πνίξιμο στο λαρύγγι, σαν εκείνο του παντοτινού αποχαιρετισμού... γι' αυτό και δε χαιρόνταν όσο χρειαζόταν, όσο έπρεπε, τη στιγμή αυτή, γιατί πρώτα κάποια κεφαλή πήγαινε κοντά στη φρουρά και δεύτερο γιατί η κεφαλή αυτή ήταν ο Κίτσος Τζαβέλας, από τις πιο άξιες που κρατούσαν στο Μεσολόγγι.

Στη στιγμή και τελείως απρόσμενα λύθηκε και το πρόβλημα της μεταφοράς του καπετάνιου. Ένα παιδί, που ως τώρα καθόταν παραπέρα ντροπαλό από σεβασμό και άκουε τι έλεγαν οι μεγάλοι, όταν άκουσε πως ζητάνε άνθρωπο να πάει το στρατηγό παράτησε τη ντροπή και ζήτησε να κάνει αυτό τη θρυλική, επικίνδυνη, μεταφορά. Ήταν ο δεκαεξάχρονος Αναστάσης Βορίλας.

— Εγώ θα σε πάω, καπετάνιε, και μη φοβάσαι, είπε με φλογερή απόφαση. Έλα, πάμε. Και πήδησε στο πρυάρι, χωρίς άλλη κουβέντα. Ο στρατηγός γίγαντας ακολούθησε.

Το πρυάρι με τον πολύτιμο επιβάτη, πιο αξετίμωτο φορτίο δεν είχε σηκώσει ποτέ του, ξεκίνησε. Μπήκαν ακόμα μέσα ο γραμματικός του στρατηγού Σπ. Παπανδρέου και άλλα πέντε παλικάρια. Το ατρόμητο παιδί, ορθό στην πρύμνη, σπρώχνει με το σταλίκι το πλεούμενο μέσα από τον εχθρικό στολίσκο. Τα πυκνά βόλια σφυρίζουν στ' αυτιά και

του γλείφουν το στεγνό του κορμί, Ξεσκιζοντας τα λερωμένα του ρούχα. Η λαχτάρα του να φτάσει με απείραχτο το φορτίο που μεταφέρει το κάνει υπεράνθρωπο. Σα να μη συμβαίνει τίποτε γύρα του, γιομάτο αγωνία και προσπάθεια, που φανερώνει συναίσθηση του τολμήματός του, σπρώχνει ασταμάτητα. Σε λίγο να, το βλέπει, θα φτάσει. Κι ο στρατηγός δε σταματάει να του δίνει κουράγιο.

— Μπράβο, παιδί μου, του λέει. Κουράγιο, Αναστάση μου, να, λίγο ακόμα και φτάσαμε... ναι, να, φτάνομε...

Και πράγματι έφτασαν και όλα θα ήταν ωραία αν την τελευταία στιγμή θανατερό βόλι δε σκότωνε το γραμματικό κι ένα άλλο δεν έκοβε την πάλα του στρατηγού στα δύο. Μα, αυτά δε μετράνε τούτη τη στιγμή.

Ο Τζαβέλας καταφιλεί το παιδί και ηδάει απ' το πλεούμενο κρατώντας τη μισή πάλα του ξεθηκαρωμένη και προχωρεί. Η φρουρά στη θέα του καπετάνιου αλαλάζει. Πέταξε απ' τη χαρά της. Αναζωογονήθηκε. Γιόμισε θάρρος. Αυτός, απρόμητος, άρχισε κιόλας να δίνει οδηγίες τρέχοντας απ' τον έναν στον άλλο. Στυλώθηκαν τα κορμιά. Αντρείψαν οι ψυχές. Ο καπετάνιος είναι λιοντάρι, αγρίμι άπιστο. Εμπνέει θάρρος με τὸν γιομάτο ψυχραιμία κι αποφασιστικότητα αέρα του. Είναι αυτό που χρειάζεται η μετρημένα φρουρά αυτή τη δύσκολη στιγμή, για να τα βγάλει πέρα.

Η Κλείσοβα έχει μεταβληθεί σε πύρινο αλώνι, όπου δοκιμάζεται η δύναμη της ψυχικής αντοχής των αντιπάλων. Οι Τούρκοι έφτασαν στη θαλασσογλειμμένη γιρλάντα του νησιού σε τίρο πιστόλας. Πήδησαν απ' τις βάρκες κι ετοιμάζονται για το τελικό στάδιο της εφόδου. Η φρουρά, κατά τις οδηγίες του αρχηγού, περιμένει ψύχραιμη. Τους βλέπει, αφού είναι μπροστά της, μα τους αφήνει να πλησιάσουν ακόμα. Τόσης ψυχραιμίας, αλήθεια, απόθεμα είναι απίστευτο, είναι αδιανόητο, γιατί δε χωράει ούτε στα παρα-

μύθια. Ξεπέρασε κι αυτά τα ομηρικά έπη, με τους μεγάλους ήρωες. Τα όπλα είναι γιομάτα με δύο και τρία βόλια και το δάχτυλο στο λύκο. Οι καρδιές χοροπηδάνε απ' την αγωνία περιμένοντας να δοθεί το σύνθημα να ριχτούν. Η απόφαση είναι παρμένη. Οι εχθροί κινούνται πάλι. Τώρα έφτασαν στις είκοσι δρασκελιές. Είναι ώρα πια. Το σύνθημα δόθηκε. Η φωτιά ανάβει από όλες στις μπούκες των μετρημένων τουφεκιών. Είναι ασίγαστη και καρπερή, καθώς είναι τόσο κοντά. Βόλι δεν πάει χαμένο. Ο αέρας δονίζεται απ' τις φωνές και τις θρυσιές. Θέλουν να κιοτέψουν τον εχθρό. Παραμένουν αταλάντευτοι στις θέσεις τους δίνοντάς του να καταλάβει πως είναι αποφασισμένοι για όλα. Τα πάντα προκαλούν τρόμο, καθώς η γη τραντάζεται και η φύση ολόγυρα δονείται. Ποιός μπορεί ν' αντέξει σ' αυτό το σεισμό;

Οι πρώτοι, που δέχτηκαν αυτή τη φωτιά, κιότεψαν και γύρισαν πίσω πανικόβλητοι παρασέρνοντας στη φυγή τους και τους άλλους που έρχονταν πίσω τους. Το ίδιο και οι καθαλάρηδες, που είδαν τ' άλογά τους να κάνουν σουζες και να χώνονται στη λάσπη χτυπημένα θανατερά. Όσοι είχαν πρωτοβγεί κι απόμειναν κρυμμένοι πίσω απ' τις πολεμιστρες, είδαν το σπαθί να λάμπει στον ήλιο και να κατεβαίνει στο σβέρκο τους με δύναμη εκδικητικά. Πω, πω, πω τί σφαγή ήταν εκείνη! Πόσος στάθηκε ο χαλασμός δε λέγεται. Η θάλασσα γέμισε κορμιά. Πόσα ήταν, κανείς δε μπορεί να ξέρει εκείνη την ώρα. Πάντως ήταν τόσα που φαινονταν κι από το Μεσολόγγι, που παρακολουθεί με κομμένη ανάσα την τρομερή άνιση πάλη. Τέτοια πάλη δε ματάχε σταθεί. Τέτοιος ηρωισμός είναι ασύλληπτος και γι' αυτό απεριγράφτος. Η μετρημένη φρουρά θύμιζε με τη στάση της τον Αϊαντα, που πάνω στον παροξυσμό του αμόκ κατάκοψε ολόκληρο ίκοπάδι. Νομίζεις πως τούτη η δράκα δεν είναι από σάρκες, αλλά μηχανές ψυχρές, που δεν αισθάνονται πόνο. Κι όμως δεν ήταν μηχανές. Ήταν άνθρωποι με καρδιές ανθρώπων και μάλιστα με αισθήματα πελεκημένα. Ό-

μως το δίκιο του αγώνα τους και η απόφασή τους να τον βγάλουν πέρα, μαζί με τη σκέψη πως απέναντί τους είχαν εχθρό ύπουλο, αδυσώπητο και πολυάριθμο τους έκαναν να φαίνονται σκληροί κι ανυποχώρητοι. Κι έτσι έπρεπε να φέρνονται, γιατί δε γινόταν αλλιώς. Τούτοι οι εχθροί δε νιώθουν παρά τη γλώσσα της τρομοκράτησης, της ίδιας σκληρότητας που έχουν και με την οποία φέρνονται αυτοί. Το σκληρό λιθάρι υποχωρεί στο όμοιό του.

Ο στρατηγός, με τη μισή πάλα ν' ανεμίζει στον αέρα, τρέχει παντού. Έχει ξεγράψει και τη λέξη φρονιμάδα, φρόνηση και γι' αυτό μοιάζει να μη δίνει πενταράκι σημασία για τη ζωή του. Κι όμως είναι τόσο χρήσιμος, όσο χρήσιμος είναι ο ήλιος κι η ζεστασιά του, ο αέρας, το νερό, τα μάτια, η αγάπη, η λευτεριά...

Η φρουρά δεν ελπίζει στη μισή πάλα του αρχηγού. Υπολογίζει όμως πολύ στην παρουσία του. Θέλουν να τον νιώθουν κοντά τους. Τίποτε άλλο. Η παρουσία του τους εμπνέει. Η Ζωή του είναι τρομερό όπλο για την άμυνα και την επίθεση της φρουράς. Ασταμάτητα του φωνάζουν να μπει στην εκκλησία να μη χαθεί ανώφελα, να μη χαθούν μαζί του όλα και όλοι. Εκείνος δεν ακούει. Εκείνοι επιμένουν! Στο τέλος θα το πετύχουν!... Θα μπει στην εκκλησία κι από κει μέσα θα χρησιμοποιήσει ένα πολύ δυνατό όπλο, ακατανίκητο, την πίστη. Τη Ζώσα πίστη, που ενεργοποιεί τις «δυνάμεις» υπάρχουσες δυνάμεις.

Ο Τζαθέλας, βλέποντας, ίσως, κι αυτός πως η φρουρά έχει δίκιο και πως μέσα από την εκκλησία μπορούσε να δώσει νιοή, υπάκουσε και μπήκε. Έκανε το σταυρό του, φίλησε τις εικόνες και γιομάτος ευλάβεια στάθηκε μπροστά στην Παναγία Ξεσκούφωτος. Τρέμει σύγκορμος. Όχι από φόβο. Αυτός του είναι άγνωστος. Τον επηρεάζει η μεγάλη απόφαση που έχει πάρει και θα πραγματοποιήσει τούτη την ώρα μέσα στην εκκλησιά μπροστά στην Παναγιά. Μεγάλη η στιγμή για έναν Κίτσο Τζαθέλα. Εκείνο, που τότε χρόνια δεν είχε πετύχει η Τουρκία και που εξαγρίωνε

τον πρωτοκλέφτη και πρωτοκαπετάνιο, θα γινόταν θεληματικά τώρα μπροστά στην άγια εικόνα. Γιομάτο ταπεινοσύνη και ευλάβεια, το Σουλιώτικο θεριό, θα ξαρματώνονταν για πρώτη και τελευταία φορά και θα πρόσφερε το σπασμένο σπαθί του. Συγκινημένος βαθιά, ξεζώθηκε τη θήκη, έβαλε μέσα το κομμάτι της πάλας και το κρέμασε στη Χάρη της. Δάκρυσε! Κατόπι γονάτισε, έσκυψε το περήφανο κεφάλι και προσευχήθηκε λιγόλογα, όπως η ώρα το καλούσε, από το βάθος της ψυχής του, με πίστη πως θα γινόταν ακουστός από την Παναγιά του Χριστού.

— Παναγιά μου, είπε, σήμερα στη γιορτή σου σου χαρίζω τούτο το σπαθί βαμμένο πολλές φορές στο αίμα των άπιστων. Συχώρεσέ με αν έκανα κανένα κακό και βοήθα τα παλικάρια να νικήσουν σήμερα, καλή μου Παναγία.

Τα δάκρυα, καφτερά, έπεφταν στο πλακόστρωτο, ενώ η δέηση ανέβαινε θερμή και πάλλευκη στα ουράνια, αντί για δοξολογία άλλη, κεριά αδαπάνητο, άκαυστο, μπροστά στο θείο θρόνο.

Έξω ο αγώνας ασταμάτητος. Κατά το κολασιό αρχίζει το τρίτο γιουρούσι. Έφτασαν τις δέκα δρασκελιές, μα πισωγύρισαν κι αυτή τη φορά, γιατί δεν άντεξαν τον κρουνό της φωτιάς, που χύθηκε απάνω τους απ' την αταλάντευτη φρουρά. Έμοιαζε με λάβα. Ένιωσαν τόσο ζεμάτισμα που κοιτάζουν πούθε να λακήσουν. Βιάζονται να φτάσουν στην Ξηρά, απέναντι απ' το νησί.

Ο Κιουταχής, όμως, δεν αποκάνει. Πιστεύει πως θα λυγίσουν. Πόσο στο διάολο θ' αντέξουν. Οδηγός κι αγωνιστής ο ίδιος στην πρώτη γραμμή, οργανώνει απανωτές επιθέσεις. Θέλει κιόλας να δείξει στον αντίζηλό του πως δεν είναι μισό μερτικό, όπως, ίσως, τον φαντάζεται, αλλά πως είναι στρατηγός και μαχητής της πρώτης γραμμής, που ξέρει, όταν το θελήσει, να νικάει. Πολεμάει με πείσμα. Μα και το πείσμα της φρουράς είναι ακαταγώνιστο, πιο ζωηρό, πιο έντονο! Ο ηρωισμός ασύλληπτος. Αντιμετωπίζει τις επιθέσεις τη μια μετά την άλλη προκαλώντας φθορά τρομερή. Τώρα

δέχεται την... έκτη επίθεση. Ο Κιουταχής πεισματωμένος οδηγεί προσωπικά το ασκέρι του. Σε λίγο, όπως πιστεύει, θα είναι θριαμβευτής. Θα πατήσει την Κλείσοβα και θα πάει πεσκέσι τη φρουρά της στον Αράπη. Πόσα κεφάλια έχει να στείλει στον αφέντη του το Σουλτάνο... Θα τα πετύχει αυτά όλα. Είναι τρομερός σήμερα... όμως...

Όμως η βουλή των αμυνομένων είναι διαφορετική. Θα αμυνθούν και θα πέσουν όλοι, μένοντας στη θέση τους μέχρι το τέλος, όπως έγινε ως τώρα. Σταθεροί και αποφασιστικοί δέχονται και το νέο κύμα των Τούρκων. Τούτη τη φορά υποδέχονται τον Κιουταχή, όπως του άξιζε. Πρωτοπορώντας ανάμεσα στ' ασκέρι του, τον φίλεψαν ένα καλό τραύμα στο πόδι. Κιότρεψε και πισωδρόμησε. Οι άλλοι τον ακολουθούν. Έτσι, ταπεινωμένος, τραυματισμένος σωματικά και ψυχικά, γυρίζει στη σκηνή του. Όχι μόνο δεν αξιώθηκε του στεφανιού και της δόξας, που θεωρούσε σίγουρα ότι κρατούσε πιά, αλλά, για μια φορά ακόμα, πήρε ένα μάθημα γερό, που τον ξευτέλιζε μπροστά στον άλλον, ο οποίος χαιρέκακα θα έτριβε τα χέρια του και τα γένια του.

Από την πόλη έφτασαν με το δεύτερο γιουρούσι κάμποσοι απ' τη «Βοήθεια» και γυροφέρνοντας το νησί, που φλέγονταν, χτυπούσαν και αποθάρρυναν όσους εχθρούς ήταν Ξαπλωμένοι στις παρυφές. Τούτο είναι μια προσφορά ανακουφιστική σε κείνους που ψήνονταν στα ταμπούρια καταπίνοντας τη φλόγα της μάχης και τον καπνό της μπαρούτης, τη μαυρίλα της.

Όλα ως τώρα πήγαν καλά. Και οι σκοτωμένοι λίγοι. Μα όσο λίγοι κι αν είναι, είναι πολλοί για τη λιγώσμη φρουρά. Όμως καμιά σκέψη για υποχώρηση, για εγκατάλειψη του πόστου, τώρα· μάλιστα που πήραν τον αέρα των τουρκαλάδων. Τη στιγμή που έθαψαν το γόητρο της Τουρκίας σημαδεύοντας κι αυτόν τον Κιουταχή. Όμως χρειάζονται νερό και βόλια. Η έλλειψή τους θα φέρει τη συμφορά. Θα πάνε χαμένα όσα πέτυχαν ως τη στιγμή εκείνη. Τι θα γίνει; Ποιός θα πάει να τα φέρει; Ποιός θ' αποφασί-

σει να γίνει θύμα στο βωμό της Κλείσθας; Ποιός, κατά πάσαν πιθανότητα, θα προσφέρει τη ζωή του, για να σωθούν — κι αν σωθούν — οι άλλοι; Πρόβλημα μεγάλο τούτο. Γιατί το θέμα δεν είναι η θυσία, αλλά η θυσία συνδυασμένη με την επιτυχία της αποστολής να σωθούν οι άλλοι και το νησί. Έτσι μπαίνει το ζήτημα. Σε άλλη περίπτωση μπορούσε να σταθεί αξεπέραστη δυσκολία η αποστολή ανθρώπου, που θα περνούσε μέσα απ' τη φωτιά να φτάσει στο Μεσολόγγι. Για τη φρουρά τούτη όμως όχι. Όχι για τα παλικάρια τούτα που με καθάρια αμτοθυσία μάχονται απ' το 'ηρωί. Έτσι, όταν μπήκε το θέμα, χωρίς καμιά δυσκολία βρέθηκε ο εθελοντής, που θα πήγαινε στην πόλη να 'φέρει τα χρειαζούμενα. Ήταν ένα... δεκαεξάχρονο παιδί, ο Ζαφείρης Ράπεσης. Το αθάνατο παλικάρι μόλις άκουσε την ανάγκη τινάχτηκε απάνω και με σταθερή φωνή, αποφασιστικά, είπε:

— Μη σας νοιάζει, πάω εγώ! Μη φοβάστε, θα φτάσω! Γειά σας!

Τίποτε άλλο. Δεν περίσσευε καιρός για πολλές κουβέντες. Ίσα - ίσα τώρα δινόταν και κάποια ευκαιρία μια και είχε υποχωρήσει ο εχθρός και είχαν κάποια ανάπαυλα. Άρπαξε ένα πρυάρι και απομακρύθηκε περνώντας μέσα απ' την εχθρική παράταξη. Μπήκε όμως στο στόχαστρο αμέσως, γιατί, τούτο το πρυάρι, κάτι κακό προμηνούσε γι' αυτούς. Αυτό ήταν ολοφάνερο. Τα βόλια σφυρίζουν γύρω του. Φωτιά ζώνει το πλεούμενο. Ο Ζαφείρης σταθερά, γιομάτος θάρρος, σπρώχνει όσο γρηγορότερα μπορεί και με όση δύναμη του έμεινε και περνάει τον κλοιό. Έφτασε! Είχε γίνει το θαύμα. Το φτάσιμό του σήμαινε, μέχρι εδώ, τη σωτηρία της φρουράς.

Το ηρωικό παιδί, αποκαμωμένο απ' τη συγκίνηση και την κούραση πήδησε στην Ξηρά και κάθισε κάπου ν' ανασάνει. Οι άλλοι έτρεξαν κοντά του και δεν ήξεραν τί να του πρωτοκάνουν.

— Ήρθα, είπε, για νερό και για βόλια. Νερό και φουσέ-

κια θέλουμε. Κάμετε γρήγορα να φύγω, είναι μεγάλη ανάγκη....

Ύστερα διηγήθηκε τα καθέκαστα, αφού ήπια νεράκι και συνήλθε από τη φρίξη, που είχε φουντώσει μέσα του. Μολόγησε για τον καθένα τί και πώς` ποιός λαβώθηκε, ποιός σκοτώθηκε, πώς αντιμετώπισαν τις επιθέσεις και πως το ηθικό των αντρών είναι πολύ ψηλό. Όλα κι όλοι στη θέση τους. Κανείς πίσω δεν κάνει. Η φρουρά της Κλείσοβας ή θα πεθάνει ή θα διώξει τον οχτρό. Μόνο βόλια και νερό θέλουν.

Μια ανακούφιση άπλωσαν στην πόλη τα λόγια του Ζαφείρη, καθώς μεταδόθηκαν αστραπιαία από σπίτι σε σπίτι κι από τάπια σε τάπια.

Στο πι και φι ετοιμάστηκαν όχι ένα αλλά δυο πρυάρια και ξεκίνησαν. Το ένα πρυάρι το σπρώχνει, όπως πριν, ο Ζαφείρης. Το άλλο το διαφεντεύει ο νεαρός, κι αυτός, Πέτρος Γαλιώτος. Στο πρυάρι του είναι ακόμα δυο. Μαζί τους, για κάλυψη, ακολουθούν ως παραπέρα κι άλλα πλεούμενα, που τους κατευθύνουν. Βλέπουν τούτη την κίνηση οι Τούρκοι από τις βάρκες κανονιέρες, που ζώνουν το νησί και γυρνάνε όλα τα πυρά καταπάνω τους. Χτυπάνε με ψιλή και χοντρή φωτιά. Τα δυο πλεούμενα με την πλήρη καταπάνω τους δεν κιοτεύουν. Τα θάνατα παιδιά χώνονται στη θύελλα της καταϊγιστικής φωτιάς. Κονταρίζουν ασταμάτητα, ορεξάτα και γρήγορα να περάσουν μέσα από το φραγμό. Δύσκολο πσλύ το πράγμα. Όχι και ακατόρθωτο, όταν έχεις ψυχή δυνατή, που ν' αντέχει σε τέτοιες δοκιμασίες φοβερές.

Όσο πλησιάζουν στην Κλείσοβα το πυρ μεταβάλλεται σε σωστή κόλαση, πύρινη καταιγίδα. Αντί για κεραυνούς τα πλεούμενα αντιμετωπίζουν τη φωτιά των κανονιών. Αντί για χαλάζι πέφτουν απάνω τους βόλια πυρακτωμένα. Μυστήριο είναι πώς ζουν ακόμα τα παιδιά αυτά, ενώ ρίχνουν απάνω τους χιλιάδες τουφέκια και αμέτρητα κανόνια. Μυστήριο... αλήθεια, αλήθεια μυστήριο μεγάλο. Τα πρυάρια κατατρυπημένα προχωρούν. Μα δε θα φτάσουν και τα δύο. Κακό! Λίγα μέτρα πριν πατήσουν στη στεριά το

πρυάρι του Γαλιώτου χτυπήθηκε από βλήμα πυροβόλου από την πρύμνη στην πλώρη. Το φοβερό παιδί, ο Πέτρος, σκοτώθηκε. Οι συνεπιβάτες, Καρακώστας και το Ξαδερφάκι του Γιωργάκης Δροσίνης, παιδί κι αυτό, έπεσαν στη θάλασσα κι αγωνίζονται να σύρουν με τα χέρια το σμπαρλιασμένο πλεούμενο. Ήταν όμως αδύνατο. Είχε γίνει συντρίμμια. Το παράτησαν. Χωμένοι στο βούρκο και μουσκεμένοι ως το κόκαλο παλεύουν να πατήσουν στο νησί. Λαχταρούν να φτάσουν κοντά στους άλλους να πολεμήσουν, να βοηθήσουν όπου και όπως μπορούν. Γι' αυτό ήρθαν!

Ο θάνατος Ζαφείρης, με τους άλλους οριζοντιωμένους στην καρίνα του πρυαριού, παλεύει απογνωσμένα να φάει τα λίγα μέτρα, που απομένουν. Δέχεται τη φωτιά και προχωρεί. Η παροιμία «αν έχεις τύχη διάβαινε και ριζικό περπάτει» παίρνει υλοποίηση, σάρκα, απόλυτα στην περίπτωση τούτη. Οί άλλοι σκοτώνονται. Αυτός μένει. Τί έγινε; Θαύμα; Είναι θέλημα κάποιας μεγάλης δύναμης; Οι στιγμές, που περνάει, είναι δραματικές, τραγικές, καθώς βλέπει τους άλλους πνιγμένους στα αίματα κι αισθάνεται τα βόλια απειλητικά σ' όλα του τα μέλη. Φυλάγεται όσο παίρνει. Πρέπει το πολύτιμο φορτίο να φτάσει στον προορισμό του. Ναι! Να, λίγο ακόμα και φτάνει. Λίγα μέτρα τον χωρίζουν από την Ξηρά. Με λίγο κουράγιο ακόμα και πολλή τύχη, θα σώσει τη φρουρά απ' τον αφανισμό. Όσο νιώθει πόσο πολύτιμος είναι αυτή τη στιγμή, τί κρατάει στα χέρια του, τί εξαρτιέται από το φτάσιμό του, τόσο η καρδιά του χτυπάει πιο δυνατά, τρανταχτά, τόσο αυξάνει η αγωνία του, που τον κάνει να ρίχνει κλεφτές ματιές στην απόσταση μετρώντας τις δρασκελιές που απομένουν. Το χρέος τού πυρπολεί το νου και την καρδιά. Ο θάνατός του είναι και σίγουρος θάνατος της χούφτας των ηρώων, που τον βλέπουν να παλεύει με το Χάρο με κομμένη την ανάσα. Το παιδί καταλαβαίνει πόσο κινδυνεύει. Νιώθει το θάνατο ν' απλώνει απάνω του τα παγερά του χέρια μέσα από κάθε βόλι καυτερό, που του γλείφει το κορμάκι του. Το άχρωμο

πετσί του. Είναι ολοφάνερο, πως αν μείνει ορθό να σπρώχνει με το σταλίκι δε θα γλιτώσει. Ένα από τα αμέτρητα βόλια, που τρυπούν το πρυάρι, να τον πάρει, όλα τελειώνουν μέσα σε μια συμφορά χωρίς προηγούμενο. Θα προκληθεί μια κατακόρυφη πτώση απ' το θρίαμβο στην καταστροφή. Από το νησί βλέπουν την πάλη του και του φωνάζουν :

— Πέσε στο νερό, πέσε στη θάλασσα, πελάγωσε...

Το παιδί βρίσκει σωστή τη συμβουλή και την ακολουθεί. Έπεσε στο νερό. Χωμένο ως το λαιμό στο υγρό στοιχείο σπρώχνει με τα χέρια του το πρυάρι με όση δύναμη του έχει απομείνει, όσο η λαχτάρα του τού επιτρέπει και ψιθυρίζει. Προσεύχεται.

— Παναγιά μου, βόηθα με να φτάσω. Βόηθα να τους γλιτώσω... Κι ανασαίνει λαχανιασμένα, με ρόγχημα.

Απ' τον ανεμόμυλο αγναντεύουν την πάλη του παλικαριού με το θάνατο και κάθε τόσο κόβεται η ανάσα τους. Φωνάζουν, χειρονομούν, χτυπάνε τα γόνατά τους από την αγωνία. Χτυπάνε τα χέρια τους. Πιάνουν τα μάγουλά τους, τραβάνε τα μαλλιά τους, πυροβολούν κατακεί να σώσουν το παιδί...

— Αχ, πάει, χάθηκε, λέει ο ένας...

— Λίγο, Ζαφείρη, ακόμα και φτάνεις, παιδί μου κουράγιο... φωνάζει άλλος.

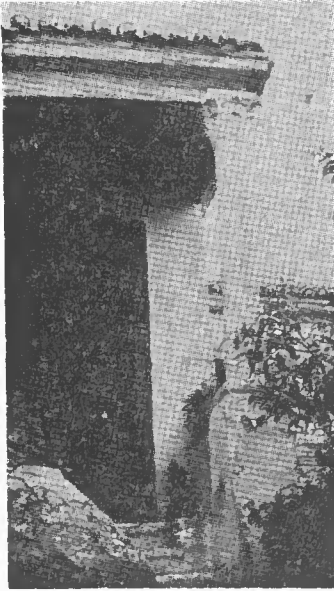
— Μπράβο, Ζαφείρη, έφτασες...

— Μη τους φοβάσαι, Ζαφείρη, απάνω τους... ακούς και κραυγάζουν.

Οι γυναίκες προσεύχονται στην Παναγία τη Βαγγελίστρα. Χιλιάδες τάματα γίνονται για το Ζαφείρη τούτη την ώρα. Χιλιάδες λόγια παρακλητικά στέλνονται στον ουρανό να κοιτάξει στοργικά το Ζαφείρη.

Και η φρουρά κοντά του. Τον βοηθάει με φωνές για γκάρδιωμα και με τη φωτιά της μη τον πιάσουν στα χέρια.

Μη τον πλησιάσει κανείς. Κι ο Ζαφείρης φτάνει... Είναι γεγονός πιά. Έφτασε. Πατάει στεριά. Ήταν ένας θρίαμβος Ένα αληθινό θαύμα!

Το σπίτι του Ράπεση

Χάρο με την τόλμη του. Έφτυσε τη δύναμή του κατάμουτρα.

Έχει μεσημεριάσει. Για λίγο φάνηκε πως θα σταματούσαν τα γιουρούσια. Οι βάρκες του εχθρού όμως γυροφέρνουν ακόμα. Ο ήλιος ακοντίζει κατακούτελα τους πολιορκημένους στο νησί. Ο αέρας, ορεξάτος, πηδάει απ' τις γκρεμίλες της Βαράσθας, περνάει μέσα απ' τις κοτρώνες της και ξεψυχάει στην αγκαλιά της λιμνοθάλασσας πνίγοντάς την στον καπνό, που γυροφέρνει δώθε 'κείθε γλείφοντας τα νερά και τους πολεμιστές. Απ' την κάπνα της καμένης μπαρούτης, που έφραξε τα ρουθούνια τους, έχουν γίνει αγνώριστοι. Μοιάζουν με μαύρους. Μόνο τα μάτια τους

Πετιέται απ' τα ταμπούρια η φρουρά κι αγκαλιάζει το σωτήρα της. Ο Στρατηγός τον αγκαλιάζει και τον φιλάει πολύ πολύ με δάκρυα στα μάτια. Ο Ζαφείρης τους έφερε τα χρυσά εφόδια. Τη σωτηρίας τους. Νερό και βόλια. Και προπαντός νερό. Διψούσαν όλοι και πολύ, καθώς πάλευαν κάτω απ' τον ωμό μαρτυρικό ήλιο και μέσα σε καταρράχτη φωτιάς τόσες ώρες χωρίς κόμπο νερό. Ρούφηξαν νεράκι με την ψυχή τους, χορταστικά. Μοιράστηκαν και τα φουσέκια. Η κατάσταση προφτάστηκε την ύστατη στιγμή. Σωτήρας τους ο Ζαφείρης. Αυτό το αθάνατο αντρόπαιδο, που χλεύασε τον αγλύκαντο

είναι καθαρά και γυαλίζουν. Πόση ανακούφιση νιώθουν τώρα, αυτή την ώρα της ανάπαυλας 'και πόσα δεν τακτοποιήσαν για κάθε ενδεχόμενο. Έπλυναν τα όπλα τους, διόρθωσαν τα χαλασμένα, ξεμούδιασαν. Νάτανε να σταματούσε η φωτιά. Μα, πού... Ο Σφήκας, που όλη μέρα έδινε κι έπαιρνε από τη σκεπή της εκκλησιάς, τώρα προειδοποιεί πως κάτι κινήσεις δεν του αρέσουν. Εγκατέλειψε για λίγο τη θέση του για να πιεί νεράκι που είχε κολλήσει το στόμα του, και ξαναγύρισε.

Ο Κιουταχής λαβωμένος και εξουθενωμένος, με αδειανό το κουράγιο του, κυριολεκτικά συντριμμένος, πήγε στο τσαντίρι του Μπραήμη για συνεννόηση. Νιώθει μειονεξία. Όχι μόνο γύρισε αποτυχημένος, αλλά ήταν και τραυματισμένος. Έτσι έσερνε δυο τραύματα' ένα στην ψυχή κι αυτό ήταν το φοβερότερο κι ένα στο πόδι. Ο άλλος ευχαριστημένος, στο βάθος, για ό,τι έγινε, τον δέχτηκε με υποκριτική έκφραση οδύνης και όρισε γιατρούς να τον περιποιηθούν. Κατόπι ζήτησε πληροφορίες. Ρώτησε πόσοι είναι στο νησάκι και δε μπόρεσαν έξι χιλιάδες να το κυριέψουν και άλλα. Βλαστήμησε, τάχατες, το γένος των Ρωμιών, από αγανάχτηση κι απόμεινε ν' ακούει.

— Πόσοι είναι, δεν ξέρω, λέει ο Κιουταχής. Πιστεύω πως δεν είναι πολλοί...

Ντρεπόταν να πει τον αριθμό, γιατί το θεωρούσε προσβολή ν' αποκαλύψει πως δε μπόρεσε με έξι χιλιάδες στρατό να λυγίσει εκατόν τριάντα λιανοτούφεκα. Και συνέχισε:

— ...Μα είναι ντουφέκι γερό. Κρατάνε, ωρέ Μπραήμη, κρατάνε π' ανάθεμά τους. Άντρες μα την αλήθεια. Τόσες φορές όρμησα, τους κύκλωσα κι εκείνοι εκεί... Διαόλου ψυχές έχουν, ήθελα νάξερα. Έξι ώρες πόλεμο, πασά μου, και κράτησαν τη φωτιά αλύγιστοι. Άντεξαν πιο πολύ κι από ατσάλι. Μελέτι σιδερένιο που να τους πάρει ο διάολος.

Ο Κιουταχής με τα λόγια τούτα δεν είχε καμιά διάθεση να τους εξυμνήσει. Απλώς τους πρόβαλε για να δικαιολογήσει τα χάλια του.

Ο Μπραήμης τα άκουε, μα δεν τα πίστευε. Γίνονταν πιστευτά; Δε μπορούσε να το χωνέψει. Χωνεύονταν, άλλωστε; Έβλεπε το γεγονός, γεγονός ζωντανό μπροστά του και δεν το πίστευε. Θέλησε, λοιπόν, να δοκιμάσει κι αυτός. ΄Ωρα είναι. Μόνο που ετούτος, όπως φανταζόταν, δε θα πάθαινε τέτοιο κάζο. Αυτός δεν ήταν... Κιουταχής! Τον έλεγαν Μπραήμη! Άλλος ο ένας, άλλος ο άλλος. Του δινόταν μια πρώτης τάξης ευκαιρία να δείξει στον άλλον τι θα πει Μπραήμης. Το ευχάριστο γι' αυτόν είναι, ότι θα συναγωνιζόταν ακριβώς στο ίδιο σημείο, κάτω απ' τις ίδιες συνθήκες... Λέει, λοιπόν, διακόπτοντας τον Κιουταχή, με κάποια κρυφή έπαρση και περιφρόνηση.

— Μου δίνεις την άδεια να στείλω κι εγώ τ' ασκέρι μου;

— Ωχ, αδερφέ, απαντάει ο άλλος. Δουλειά να γίνει στο ντουβλέτι και αξία δεν έχει ποιο ασκέρι θα νικήσει. Φτάνει να πέσει η καταραμένη Κλείσοβα! Φτάνει να χαθεί το άτιμο μελέτι. Θέλω να πάρω εκδίκηση, Μπραήμη. Θέλω να εκδικηθώ.

Ο καημένος είχε δίκιο. Τόσα έπαθε και να μη θέλει να εκδικηθεί! ΄Ηθελε, αλλά τα κόλλυβα ήταν ξένα. Γι' αυτό στο βάθος φώλιαζε η ζήλεια. Δε θα του έρχονταν καλά μια επιτυχία του Αράπη. Αν την πάθαινε κι ο Μπραήμης θάχε μια πολύ μεγάλη δικαιολογία. Θα καλύπτονταν καλά. Η ταπείνωση των άλλων είναι τροφή για την ψυχή των αξιωματικών, όταν, μάλιστα, τους χωρίζει ένας αγώνας και μια βρισιά.

Ο Μπραήμης, ζυγίζοντας τα πράγματα και μη έχοντας όρεξη να πάθει το ρεζιλίκι του αλλουνού, χαζίρεψε τρία συντάγματα. Πολύς στρατός, μα την αλήθεια για να μπορέσουν ν' αντισταθούν σ' αυτόν εβδομήντα - ογδόντα παλιοντούφεκα, που είχαν απομείνει γερά, ακόμα.

Έτσι, εκεί που νόμιζε κανείς πως η ανάπαυλα θα κρατήσει για λίγο ακόμα, βλέπουν απ' τα τσαντίρια των αραπά-

δων να ξεπετιούνται μιλιούνια μυρμήγκια οι μαύροι. Ο Σφήκας είχε δικίο. Αρχηγός τους ο πορθητής του Βασιλαδιού, Χουσεϊμπης, γαμπρός του Μπραήμπασα και πληρεξούσιος για όλα. Γκεσέμι μεγάλο. Παχύ... Αυτός ξέρει να ντροπιάζει το ρωμαίικο! Τόδειξε στο Βασιλάδι! Μόνο που εκεί είχε τύχη βουνό, που τον βοήθησε με το χέρι ενός παιδιού ανίδεου κι αδέξιου... Μια σπίθα, που έπεσε τυχαία.

Προχωράνε οι αραπάδες ακολουθώντας έξη μπαϊράκια και χτυπώντας τούμπανα ρυθμικά, ρυθμικά. Πήραν την κατεύθυνση κατά την ακρινή τάπια στην ακροθαλασσιά. Όλοι πιστεύουν, αρχικά, πως θα χτυπήσουν εκεί. Μα προχώρησαν αντίκρου στην Κλείσοβα.

Οι καστρίτες αναστατώθηκαν. Ετοιμάστηκαν να τους ριχτούν, μα δεν το έκαναν. Δεν το θεώρησαν φρόνιμο να βγουν. Υποπεύονται φιάσκο. Αρκέστηκαν σε μια γερή φωτιά απ' το κάστρο.

Οι εχθροί γελάστηκαν κι αυτοί. «Ο φόβος φυλάει τα έρμα». Νόμισαν το βομβαρδισμό για προπαρασκευή επίθεσης κι απόμειναν στη θέση τους περιμένοντας. Πέρασε κάμποση ώρα αναμονής, που μπορεί να Ισάθηκε σωτήρια κι αφού είδαν πως δεν έγινε γιουρούσι πήραν διαταγή να... Ξεβρακωθούν και να μπουν στο νερό παραταγμένοι, όπως ήταν και Ξεβράκωτοι. Προχώρησαν κάμποσο μα η παράταξη χάλασε, καθώς βούλιαζαν στο βούρκο. Οι αξιωματικοί τους βιάζουν να προχωρήσουν. Καμιά πενηνταριά πέρασαν σκόρπιοι το αυλάκι κι έφτασαν κατά το μέρος της Αγιατριάδας στα βόρεια του νησιού. Η φρουρά τους βλέπει που πλησιάζουν, μα δε βιάζεται... Τους αφήνει γιατί έχει εμπιστοσύνη στον εαυτό της. Ξέρει τι πρέπει να κάνει και είναι έτοιμη γι' αυτό. Έχει γυρίσει κατακεί που πάτησαν οι πρώτοι και σημαδεύει. Κοιτάζουν στα μάτια τον αρχηγό και μόλις δίνει το σύνθημα όλα τα όπλα, μικρά, μεγάλα, γιομάτα από πριν, αδειάζουν μονομιάς απάνω τους. Άναψε ο τόπος. Έπεσαν κορμιά. Έτρεξαν κι άλλοι αραπάδες κοντά στους πρώτους και άρχισαν να ρίχνουν. Όμως η πρώτη μπατα-

ριά, που δέχτηκαν, τους ζεμάτισε. Ήταν καρπερή. Αναστατώθηκαν απ' το ξάφνιασμα και γύρισαν πίσω. Προσπαθούν να κρυφτούν πίσω απ' τις βάρκες. Οι άλλοι, σαν είδαν τους πρώτους να λακάνε, τρέχουν κι αυτοί πίσω τους να καλυφτούν.

Το Μεσολόγγι, βλέποντας την τόσο κρίσιμη θέση της Κλείσοβας, έχασε την ανάσα του. Κιότρεπε μπροστά σε τόσο ασκέρι. Πώς θα μπορούσαν ν' αντιβγούν λίγα δεκάρια ντουφέκια αποκαμωμένα απ' τον αγώνα μέσα στον ήλιο απ' το πρωί και νηστικά, σε μιλιούνια όπλα ξεκούραστα, καλοζωισμένα και καλά γυμνασμένα; Η ηρωική φρουρά όμως αφήνει το Μεσολόγγι στην αγωνία του και κρατάει, κρατάει γερά. Χτυπάει με ό,τι έχει, ψύχραιμα και καλοζυγισμένα. Διαθέτει ένα τρομερό όπλο, που λείπει από τον εχθρό. Καρδιά άσκιαχη! Αυτοί οι άνθρωποι αλήθεια...

Οι αξιωματικοί τα έχασαν. Έχασαν το ασκέρι από την εξουσία τους. Κιοτεμένοι οι αραπάδες δεν ξεμυτίζουν από τα πλεύσιμα. Κρύβονται πίσω απ' αυτά και προσπαθούν να πλησιάσουν γέρνοντας μονόπαντα τις βάρκες. Όμως σωτηρία δε βρίσκουν ούτε μ' αυτό το κόλπο. Τα βόλια τρυπάνε τα φτηνά σανίδια και τους θερίζουν. Και τα μολύβια πέφτουν σωρό τώρα. Οι μπλοκαρισμένοι, σαν τελευταία ελπίδα, βρήκαν το γέμισμα με δυο και τρία βόλια και παραπάνω ακόμα. Βάνει στο όπλο ο καθένας όσα μπορεί και ρίχνει ασταμάτητα. Τέτοιο χτύπημα δεν είχε ματαγένει. Όρες γεμάτες αγωνία και αγωνία από παντού.

Οι αραπάδες, παρά το ζεματισμά τους έχουν ζώσει τώρα στα γερά το νησί. Ετοιμάζονται για το τελειωτικό ρεσάλτο. Φτάσαμε στο απόγειο το γιομάτο. Ο ήλιος γέρνει επικίνδυνα κατά του Αχελώου τις εκβολές. Τα πτώματα τουμπανιασμένα απ' τη ζέστη χάσκουν στον ήλιο με μάτια γουρλωμένα. Κατάντησαν φόβητρα. Η θέα τους σε λιγώνει και σε τρομοκρατεί. Και είναι χιλιάδες κορμιά. Πλένε μπουλούκια μπουλούκια, καθώς ξεμυτούσαν και τους θέριζαν ομαδικά. Γιόμισε η λυωμένη από τον άγριο ήλιο θάλασσα κι όμως

οι νέοι που ήρθαν επιμένουν κάτω από το μαστίγιο του Χουσεΐν. Επιμένει όμως και η φρουρά. Να ιδούμε ποιος θα πάρει τον άλλον. Έφτασαν στο μωρέ... μωρέ. Στην κρίσιμη στιγμή. Όμως η ώρα προχωρεί και ο αγώνας δεν κρίθηκε ακόμα. Τι θα γίνει; Σε λίγο βραδιάζει. Το σκοτάδι θα λύσει τη διαφορά; Ποιον θα ευνοήσει; Όμως δε θα γένει έτσι!

Την ώρα που ο ήλιος έγερνε το κεφάλι, πάνω στο σουρούπωμα, φτάνει μια βάρκα πράσινη. Στάθηκε για μια στιγμή, σα νόθελε κάτι να ζυγίσει. Φαίνεται κάτι σχεδιάζει μέσα στο χαλασμό, που γίνεται απ' το ντουφέκι. Όλοι πιστεύουν πως ήρθε το τέλος. Σε λίγο όλα θα έχουν τελειώσει. Η αλύγιστη φρουρά θα παραδώσει το πνεύμα της και θα περάσει στην ιστορία σφαγμένη. Κρίσιμη, αλήθεια, τούτη η στιγμή. Η βάρκα κάνει σινιάλο για επίθεση και ορμάει καταπάνω στην Κλείσοβα. Η φύση κρατάει την αναπνοή της. Η μέρα σταματάει στην τελευταία ανάσα της. Ο ήλιος κοιτάει κατά την Κλείσοβα για στερνή, ίσως, φορά.

Απάνω στη σκεπή της εκκλησίας βρίσκεται ξανά ο Σφήκας. Όλοι τον ξέρουν με το παρατσούκλι του, Σφήκα. Και ήταν πράγματι σφήκα. Έξυπνος πολύ. Ράτσα... Αυτός ο διαβολάκος, ο Σφήκας, απόκαμε απ' το πρωί φωνάζοντας και ρίχνοντας μ' ένα ντουφέκι βαρύτερο απ' αυτόν. Από τη θέση του, που δε λέει να την εγκαταλείψει, παρακολουθεί όλες τις κινήσεις. Είδε τη βάρκα που όρμησε. Την είδε και που σταμάτησε, καθώς και το σινιάλο της επίθεσης και κατάλαβε τη μεγάλη σημασία της βάρκας εκείνης. Είχε φτάσει ο Χουσεΐμπεης χτυπώντας, βιάζοντας και βρίζοντας το ασκέρι να ριχτεί, για να πάρει τέλος το γιουρούσι, τώρα που ακόμα φέγγει. Τώρα που, καθώς υπολογίζει, η φρουρά απόκαμε. Λάμπουν τα παράσημα με τα διαμάντια, που ξιππάζουν και τον ίδιο. Το φως του ήλιου αχτιδοβολιέται στο στήθος του. Παίζει με το χρυσάφι και τους πολύτιμους λίθους. Έτσι δίνει στόχο ακόμα πιο πολύ, όπως δίνει και το μέτρο της θέσης, που κατέχει μέσα στο ορδί. Μεγάλο

τραγί τούτο και τιμημένο. Σήμερα πιστεύει σε καινούριο παράσημο...

Ο Σφήκας αθέατος θεάται και κάτι μουρμουρίζει. Κανένας δεν άκουσε τι έλεγε. Μα κανένας δεν είναι που να μην μαντεύει. Ένας κρύος ιδρώτας λούζει το κακοπαθημένο κορμάκι του. Σέρνει σιγά σιγά το καλογεμισμένο όπλο του και σημαδεύει αρκετή ώρα. Δεν πρέπει να χαθεί αυτή η τουφεκιά. Κράτησε την ανάσα του κι όταν βεβαιώθηκε για την επιτυχία, ρίχνει. Τα βόλια του πολλά και φλογισμένα χτύπησαν στο πλεούμενο. Βρήκαν ψαχνό! Ο επιβάτης της βάρκας με τα πολλά σειρίτια και τα διαμάντια με τις μαρμαρυγές χτυπήθηκε κατάστημα, ακριβώς απάνω σ' αυτά που προκαλούσαν τόσο. Τινάχτηκε πίσω, αναπήδησε λίγο κι έπεσε μπρούμυτα ξέπνοη μάζα στο κύτος.

Στο θέαμα τούτο ξέσπασε αναταραχή. Κατάπληκτοι οι κλεισμένοι βλέπουν τους αραπάδες να λακάνε. Σπρώχνονται ποιος να πρωτοφύγει. Μοιάζουν φοβισμένο κοπάδι, που τρέχει να σωθεί όπου και όπως μπορεί αναζητώντας διέξοδο φυγής, και στο γκρεμό ακόμα. Πετάγονται τότε έξω από τα ταμπούρια και χτυπάνε. Κυριολεκτικά σφάζουν, θερίζουν. Μεγάλος χαλασμός. Λύπηση δε χωράει. Τούτη τη στιγμή βρίσκει δικαίωση κι εφαρμογή ο Ομηρικός στίχος: «κανείς τους να μην ξεφύγει απ' τα χέρια μας το μεγάλο χαλασμό μήτε αυτός ακόμα που αγέννητος βρίσκεται στην κοιλιά της μάνας του» (*). Οι περήφανοι νταήδες του Μπραήμη φεύγουν οικτρά κουρέλια, για να σωθούν, πετώντας ό,τι έχουν σε οπλισμό. Ο αγέρωχος πορθητής του Βασιλαδιού δέχεται στο κουφάρι του τις τελευταίες ηλιαχτίδες της ζωής, που πριν λίγο αποχαιρέτησε για πάντα, καθώς τα ζωηρά του μάτια γιόμισαν πηχτό σκοτάδι.

Βλέπουν τη φυγή από την πόλη κι ορμάνε κι εκείνοι

— — — —

(*) ... των μη τις υπεσφύγοι αιπών άλεθρον χείρας θ' ημετέρας, μηδ' ον τινι γαστέρι· μήτηρ κόρον εόντα φέροι, μηδ' ος φύγοι... (Ζ. 57).

με τα πρυάρια. Η καταστροφή είναι ανυπολόγιστη. Τόση δε μεταστάθηκε ποτέ. Και κράτησε μέρες. Οι αραπάδες, μη ξέροντας το μέρος, προσπαθούν μέσα στο σκοτάδι να σωθούν. Άδικα όμως πασχίζουν. Έφτασαν οι Μεσολογγίτες ψαράδες, που γνωρίζουν τη λιμνοθάλασσα σαν το σπίτι τους και σκοτώνουν αράδα. Η λίμνη γιόμισε μπαϊράκια, άρματα, παλάσκες, σπαθιά, ρούχα κάθε λογής. Δεν είναι λίγοι εκείνοι που ποδέθηκαν, ντύθηκαν κι αρματώθηκαν διπλά.

Πέντε μέρες μετά ο Μπραήμης και οι αραπάδες του Ξετρύπωναν Ξεβράκωτους λαχταρισμένους, που κρύβονταν ακόμα στις βουρλιές και στα καλάμια. Πέντε μέρες και δεν είχαν συνέλθει! Δεν ήξεραν τι έγινε και ποια κατάσταση επικρατούσε. Αυτή ήταν η κατάληξη του ασκεριού του αγέρωχου στρατηγού, που θα έπαιρνε εκδίκηση και για λογαριασμό του Κιουταχή. Ο Σερασκέρης τώρα θρηνεί και το γαμπρό του... Το Μεσολόγγι λάμπει περήφανο για τους γελεκτοσήδες του, που πανηγυρίζουν. Μοσχοβολούν παλικαριά. Τα κορίτσια τούς λιμπίζονται. Τέτοιοι νέοι αξίζουν πολλά...

Αν εκείνο το θράδυ γινόταν η μεγάλη ΕΞΟΔΟΣ ρουθούνι δε θα μάτωνε. Τόσος ήταν ο πανικός και η ακαταστασία στο εχθρικό στρατόπεδο. Δεν έγινε όμως και...

Ο Σφήκας, το μικρό παιδί, έδωσε το χτύπημα, που έφερε τη συμφορά στο ορδί (*). Μέσα στην ακαταστασία, που επικράτησε μετά, κανείς δεν ξέρει τι απόγινε το αθάνατο τούτο μικρό παιδί. Όπως και όταν σε λίγες μέρες έγινε η θρυλική ΕΞΟΔΟΣ, κανείς δεν ξέρει ποια ήταν η μοίρα του μέσα στο χαλασμό.

Αν όμως δεν ξέρουμε για το Σφήκα, ξέρουμε για το Ζαφείρη Ράπεση. Πέθανε το 1863. Αυτός «του οποίου η αν-

---

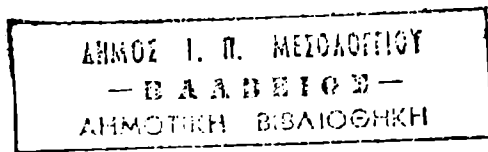
(*) Απόλυτα εξακριβωμένο δεν είναι ποιος σκότωσε το Χουσεϊμπη. Υπάρχει μαρτυρία ότι τον σκότωσαν οι άνθρωποι του Παναγιώτη Κραβαρίτη. Η αλήθεια είναι πως όλοι εκείνοι που κράταγαν αυτό το πόστο τον είδαν και βρήκαν καλό να ρίξουν σ' εκείνον.

δρεία κατέπληξε και τον Θεόν ακόμη» κατάντησε δυστυχισμένος να κάνει τον αγωγιάτη και τα παιδιά του να ζητιανεύουν. Νεκρολογώντας τον γράφουν: «Και έφεραν λείψανον του Ιερού Αγώνος, ο συμπολίτης Ζαφείρης Ράπεσης ή Κολομπρίνης(*), ἀπήλθεν εις την αιωνιότητα... Ο ήρωας ούτος της Κλεισόθης υπήρξεν ο πλέον ηρωικός και ατρόμητος. Μολονότι όμως ταύτα ηνδραγάθησεν ο ανήρ, έμενε παρηγκωνισμένος και καταφρονημένος και απήλθε τώρα δια να παραπονεθεί εις τον ανώτατον Κριτήν δια τον παραγκωνισμόν του...»

Εγώ κι εσύ, αναγνώστη μου, ας τους δώσουμε στην ψυχή μας τη θέση που τους αξίζει, για να αισθανθούν τη χαρά της ευγνωμοσύνης μας. Ας τους δείξουμε πως ξέρουμε ν' αποδίνουμε την τιμή που ανήκει στον καθένα και ότι δεν είμαστε αμνήμονες μπροστά στη θυσία τους, την ολοκαυτωματική, για χάρη μας, για χάρη της ΛΕΥΤΕΡΙΑΣ.

— — — —

(*) «Στο Μεσολόγγι: ανάμεσα στα άλλα κανόνια χρησιμοποιούσαν και ένα γαλλικό, το COULEBRINE, μακρύ, λεπτό και με μεγάλο βεληνεκές για την εποχή εκείνη. Το κανόνι αυτό το χειριζόταν ο Ράπεσης, ατρόμητος πυροβολητής, που για τούτο τούθωσαν το παρατσούκλι: Κολομπρίνης» (Βλ. Κ. Πετρονικολού «Δρόμοι και Πλατείες της Ιερής Πόλης», σελ. 77).

Ιστορικές μαρτυρίες

Ένα μικρόσωμο και καχεκτικό παιδί, μόλις δώδεκα χρονών, ο Γιωργάκης Χρ. Άρτης, σώζει κυριολεκτικά για μια στιγμή την κατάσταση, σε κάποια απρόσβατη κι αφρούρητη σχεδόν θέση, κατά τον αιφνιδιασμό που έκαναν οι Τουρκαλβανοί, τα ξημερώματα. Βαρειά τραυματισμένος ο σκοπός της μυστικής αυτής πόρτας (τέτοιες πόρτες είχε πολλές το Φρούριο), αμύνεται με το καρυοφίλλι του να κρατήσει το πόστο του, καλώντας απεγνωσμένα σε συναγερμό, ενώ ένας Αρβανίταρος έως εκεί πάνω, ετοιμάζεται με ανασηκωμένο το γιαταγάνι να του πάρη τὸ κεφάλι και ν' ανοίξη δρόμο προς το εσωτερικό του Φρουρίου στους ακολουθούντας συντρόφους του. Ο μικρός μας ήρωας, από το γειτονικό σπίτι, όπου παράστεκαν τον πατέρα του βαρειά άρρωστο, αρπάζει το όπλο του και τρέχει σβέλτος, πρώτος απ' όλους, σε επικουρία. Πυροβολεί τον επιτιθέμενο και τον ξαπλώνει νεκρό. Η ορμή τότε των άλλων κόβεται, παθαίνουν σύγχυσι και φεύγουν κακῆν κακῶς ντροπιασμένοι. (Κων. Π. Πετρόπουλου: Σκηνές Μεγαλείου, Β' έκδοση, σελ. 70 - 71).

ΣΤΗ ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ

(ΓΙΩΡΓΑΚΗΣ ΑΡΤΗΣ)

Το σκληρό περιφρονητή του σημάδεψε προχτές ο Χάρος. Κι ο Χρήστος Άρτης παλεύει τώρα στον ίσκιο του να τον νικήσει κι αυτόν, όπως νίκησε τόσες φορές τους Τούρκους. Το πείσμα τ' αντρειωμένου φαίνεται και δω, σε τούτο το αλώνι, που πολεμάνε τώρα οι δυό τους. Χτυπάει ο απαίσιος Μαύρος Καβαλάρης κρυμμένος μέσα στην πληγή και κρυφοβόσκει ύπουλα στα σωθικά του παλικαριού. Φοβάται να φανερωθεί να παλέψει πρόσωπο με πρόσωπο, γιατί τούτος ο ήρωας του τόδειξε τόσες φορές πως τον περιφρονεί και φοβάται μη ρεζίλευτεί, αυτός που νίκησε το Διγενή και ήττα δε γνώρισε ως τώρα.

Πάνε μέρες τώρα που το παλικάρι χαρομαχάει όλη μέρα κι ως τα χαράματα. Ώρες ώρες παραμιλάει και περιγράφει σκηνές του μεγαλείου της φρουράς. Ύστερα λέει, πως ήρθαν να τον πάρουν δικοί του πεθαμένοι και φίλοι από τη φρουρά, που κείτονται στην Αγία Παρασκευή, στα «Μνήματα» από καιρό, μα αυτός αρνιέται να πάει μαζί τους. Έχει, λέει, να κάνει πολύ πόλεμο ακόμα και το Μεσολόγγι, η λατρεία του, τον έχει ανάγκη. Οι δικοί του ξηγάνε το όνειρο για καλό σημάδι, πως τάχατες σημαίνει, ότι δεν πρόκειται να πάθει κακό, δεν πρόκειται να πεθάνει. Έτσι, εκείνος κι εκείνοι, χαίρονται και πλάθουν τα όνειρα για το αύριο που θα σηκωθεί... Άνθρωπε, δύστυχε, πώς ξεγελιέσαι.

Φορές φορές πέφτει σε αφασία κι ο ρόγχος, διαφεύδοντας τ' όνειρο, ανεβάζει τον τόνο του, δίνοντας να καταλάβουν πως λίγη του μένει ακόμα ανάσα σε τούτο τον κόσμο κι ας αντρειεύεται, κι ας απειλεί το Χάρο σφίγγοντας τη ζωή στα δόντια του, κι ας αρνιέται να πάει κοντά στους πεθαμένους, που τον καλούν από τον άλλο κόσμο...

Το σπίτι δεν αδειάζει ποτέ. Ο κόσμος πάει κι έρχεται, όπως κάνει σε τέτοιες περιστάσεις δύσκολες, όπου δεν σέγγωσαν οι άνθρωποι από ανθρωπιά, δίνοντας κουράγιο για το ύστερα και για το αύριο. Κάθονται κοντά του θάρδιες θάρδιες συντροφιάς κι αναπνέουν μαζί του τον αέρα του μπαρουτοκαπνισμένου Μεσολογγιού κι απολαβαίνουν την οσμή της μπαρούτης και την ασίγαστη υπόκρουση των όπλων και το μκηθμό του κανονιού.

Τ' ακούει και τα αισθάνεται κι εκείνος και κάνει να σηκωθεί να πάει στη θέση του, που έμεινε αδειανή. Αντρομαχάει. Δεν τον αφήνουν όμως και η αδυναμία τον έχει αγκαλιάσει δυνατά. Τον αγκαλιάζουν και τον κρατούν.

— Κάτσε, του λένε, δεν είναι ώρα ακόμα. Αύριο με το καλό, που θάσαι καλύτερα, θα σηκωθείς... Μην είσαι ανυπόμονος. Πώς κάνεις έτσι!

— Όλο αύριο κι αύριο μου λέτε, λέει νευριασμένα. Τι θα πει αύριο; Θέρος, τρύγος, πόλεμος, δεν το ξέρετε, δεν αναβάλλονται;

Ύστερα βογγάει και πέφτει. Δάκρυ πνίγει το λαρύγγι τους, μα δε φαίνεται. Η σκοπιμότητα το πνίγει και το σπρώχνει στ' άδυτα της ψυχής των φίλων. Και η γυναίκα του το ίδιο. Αδάκρυτη πάει κι έρχεται. Αδάκρυτη τον συγγυρίζει. Αδάκρυτη περιμένει το πονετηρό τέλος της χαρομαχίας, που γίνεται ασταμάτητα, κι εκείνη μένει μάρτυρας της πάλης, αδύναμη να κάνει κάτι, όπως την παθαίνουμε στους αιώνες μπροστά στη μοίρα. Ύστερα στο Μεσολόγγι τώρα δεν κλαίνει. Πολεμάνε μόνο, δίνοντας τη ζωή τους για την Ιερή Πόλη χαμογελώντας. Το «χρέος» δε σηκώνει δάκρυ!

Το καντήλι σβήστηκε μπροστά στην Παναγία και λάδι άλλο στο ροί δεν υπάρχει κόμπος. Έμειναν να κολυμπούν στο θολό νερό οι στερνές πεταλούδες, που είχαν την αφροσύνη να πέσουν στη σαγήνη της φλόγας του τις στερνές της ώρες. Μια εικόνα της ζωής είναι κι αυτό... Γιομίζει... ανάθει... σβήνει.. κι ύστερα απελπιστικό σκοτάδι!

Από το άνοιγμα της μπόμπας, που άφησε στον τοίχο, αχνίζει το φως της ημέρας, που έρχεται. Κι εδώ χαροπαλεύει το σκοτάδι με το φως κι όσο περνάει η ώρα τόσο νικάει το φως. Χαράματα Ξανά και πόλεμος όλη νύχτα Ξανά. Απόψε νόμιζες πως έφτασε η συντέλεια του κόσμου στον τόπο τούτο εδώ. Μούγκριζε κι αλάλαζε όλη νύχτα το εχθρικό στρατόπεδο. Γρύλιζε η φρουρά δείχνοντας τα δόντια της απειλητικά στον τουρκαράπη. Νομίζεις πως σε λίγο σήμερα θα φάει ο ένας τον άλλο.

Στο σπίτι τούτο, ο βόγγος, απόηχος του πολέμου μοιάζει. Στο πλαδαρό στρωμάτσο παραδέρνει το παλικάρι, που αντρείεύεται όσο ακούει τον πόλεμο να παίρνει φτερό. Να σηκωθεί πασχίζει, να ριχτεί απάνω στον εχθρό να τον φάει με το όπλο, με τα νύχια, με τα δόντια. Πασχίζει μα δε μπορεί και βογγάει τώρα απ' το διπλό πόνο. Πονάει το τραύμα, πονάει και η ψυχή. Και προπαντός αυτή...

Όταν συνέρχεται τεντώνει το αυτί, σαν το αγρίμι, να πιάσει την κατάσταση. Το θολωμένο μάτι του αγριεύει. Με κόπο στυλώνεται στις αγκώνες να σηκωθεί, μα πέφτει. Θυμώνει τότε και τα βάνει με τους γύρω του...

— Αφήστε με να σηκωθώ σας είπα, λες και τον εμπόδισε κανείς. Οι άλλοι πολεμάνε κι εγώ κάθομαι. Ντροπή σας να μη μ' αφήνετε.

Η συντροφιά τον καθησυχάζει.

— Έλα, του λένε, κοντεύουμε να το φάμε το βόδι. Η κυρά μένει. Λίγο ακόμα και θα σηκωθείς να πας στο κάστρο. Τώρα κρατάνε γερά οι άλλοι καστρινοί μας. Σου φυλάνε τη θέση σου, το μεριδίό σου... Αυτό θα το συγγυρίσεις εσύ, θα χορτάσεις να μακελεύεις αραπιά. Είδες που είσαι καλύτερα που έμεινες στο σπίτι αυτές τις μέρες; Αν σηκωνόσουν θα χειροτέρευες...

Αυτός τα καταλαβαίνει, και γελάει, τάχα, ευχαριστημένος και κουνώντας το κεφάλι με δυσπιστία αγναντεύει με τημισόθολη ματιά του τα άρματά του θαμμένα με αίμα και τώρα κρέμονται απ' το καρφί στον τοίχο και περιμένουν Ξανά

τ' άξια χέρια να τα πιάσουν ν' αρχίσουν την πρώτη τους δουλειά. Αυτός κι αυτά μιλάνε τη δική τους γλώσσα, που οι άλλοι δεν καταλαβαίνουν... Πότε όμως θα σηκωθεί να τα φορέσει;... Πότε; Αυτό το «πότε» είναι που τον τρυγάει, τον σηπουονίζει και νευριάζει και κάνει τόσα.

Κάποια στιγμή νόμισαν πως θ' άφηνε πια τούτο τον κόσμο. Πίστεψαν πως στάθηκαν μάρτυρες της τελευταίας του πνοής. Δεν ανάπνεε. Μα δεν ήταν αυτό. Σαν το αγρίμι, που οσμιζεται τον κίνδυνο στάθηκε, σταμάτησε την ανάσα του, τεντώνει το αυτί και ξεφωνίζει:

— Μα δεν ακούτε; Τί κάθεστε; Πιάστηκαν εδώ κοντά. Θα χυμήξουν απάνω μας. Τι περιμένετε... στ' άρματα... έφτασαν... το γιαταγάνι... φέρτε το γιαταγάνι...

Και είχε δίκιο τ' αγρίμι τούτο. Λίγο πιο πέρα από τη γωνία του μισογκρεμισμένου σπιτιού είναι μια κρυφή πόρτα του κάστρου. Αν ανοίξει αυτή ή κάποια άλλη σαν κι αυτή, η πόλη κιντυνεύει. Ο φρουρός ξέρει καλά την αξία του πόστου του και γι' αυτό, αν και τραυματισμένος βαριά, δεν το αφήνει και καλεί σε συναγερμό, αγωνίζεται. Το γυμνασμένο στα τέτοια αυτί του Χρήστου πιάνει την απόσταση από τις ντουφεκιές και τις φωνές κι αναγκάζει τους άλλους να κοιτάξουν. Πρώτο τρέχει το παιδί του, ένα ξεπεταρούδι δωδεκάχρονο. Στο αντίκρυσμα της κατάστασης μπήγει τις φωνές.

— Αχ, ναι, αλήθεια, πάει, θα τον σκοτώσει ο Γκέγκας. Μάνα, ελάτε, τρέξτε. Κοιτάτε, χτυπάνε την πόρτα κι ο φρουρός είναι γιομάτος αίματα.

Πράγματι, μια τιπάνια πάλη γινόταν ανάμεσα σε ένα τεράστιο Γκέγκα και το λιπόσαρκο, κοκαλιάρη, φρουρό της μυστικής πόρτας. Με γυμνωμένα τα σπαθιά φοβέριζαν ο ένας τον άλλον. Ρίχνονταν το θεριό, ο Γκέγκας, πάνω στον καταματωμένο φρουρό, μα δεν τολμούσε να κάνει άλλο βήμα. Κιότρευε και γύριζε στη θέση του πίσω στην Ξερολιθιά. Ο φόβος τον συγκρατούσε. Μα πόσο θα κρατήσει ακόμα αυτό, αφού απ' την πληγή χύνεται βρύση το αίμα του φρου-

ρού; Δυο αγρίμια μάχονται ποιο θα φάει το άλλο. Το τέλος είναι φανερό... και το αποτέλεσμα θανάσιμο χτύπημα για την πόλη.

Όλοι αναστατώθηκαν... Μπήγουν τις φωνές, γκαρδιώνουν το φρουρό μας.

— Απάνω του, ερχόμαστε, βάρα του, μη φοβάσαι... κράτα λίγο... φτάνουμε...

Το δωδεκάχρονο αγριοπούλι, ο Γιωργάκης Άρτης, νιώθει πως τούτα είναι λόγια κι ο Γκέγκας δε σκοτώνεται ούτε κάνει πίσω με τέτοια. Πρέπει να σφυρίξει βόλι στο ριζάφτι, για να πέσει τούτος ο γίγαντας. Θέλει έναν άντρα, ένα νέο Δαβίδ να πεταχτεί μπροστά του, να τον σημαδέψει και να τον γκρεμίσει. Το παιδί αξέβγαλτο καθώς είναι ακόμα, κοιτάει τον πατέρα του, γυρίζει κατά τη μάνα του, κοιτάει τους άλλους στα γρήγορα, σαν να θέλει να μαντέψει τη γνώμη τους, και χωρίς άλλο ρίχνεται στον τοίχο. Αρπάζει απ' το καρφί τα όπλα και αποφασιστικά λέει, καθώς στέκεται στην πόρτα αρματωμένο, έτοιμο να πετάξει εκεί που το χρέος της στιγμής εκείνης επιβάλλει να βοηθήσουν.

— Φεύγω... φεύγω...

— Πού πας, παιδί μου; Στάσου! Τί κάνεις, παιδί μου, είσαι στα καλά σου; Βλέπω και πήραν αέρα τα μυαλά σου. Θα σε φάει ο Γκέγκας. Όχι, παιδί μου, τρέμω για σένα. Άφησε να πάει κάποιος άλλος που ξέρει... Κι όρμησε να συγκρατήσει το παιδί.

— Μάνα, δε σ' ακούω άλλο. Δεν είναι καιρός για τίποτε... φεύγω είπα! Βιάζομαι. Η πύλη κιντυνεύει. Κιντυνεύει όλη η πόλη. Καταλαβαίνεις, μάνα; Μάνα, μη μ' αργείς, γεια σου. Πατέρα την ευκή σου. Πάω στη θέση σου... Αυτά είπε και πέταξε.

Εκείνος χαμογέλασε. Δεν πρόφτασε να πει τίποτε. Το παιδί τρέχοντας στο δρόμο μурμουρίζει:

— Όχι, θα σ' αφήσω, χαλντούπη, να τον φας! Τώρα θα ιδείς!

— Παναγιά μου, φύλαξέ το, προσεύχεται η μάνα του κι όλοι μαζί λένε κι από μια προσευχή ο καθένας, όπως του έρχεται αυτοσχέδια. Ο πατέρας του εξακολουθεί να χαμογελάει για τον άξιο γιό του.

Ο νιός, αετοπόδαρος καθώς είναι, δεν αργεί να φτάσει στον τόπο της τρομερής μονομαχίας, που συνεχίζεται. Οι δικοί του τον βλέπουν απ' το χάλασμα και σταυροκοπιούνται. Έφτασε. Τώρα ζυγώνει φυλαχτά. Στέκεται μια στιγμή στη γωνία και περιμένει. Βλέπει καλά από δω. Εδώ θα σταθεί. Χωρίς χασομέρι σηκώνει το όπλο, το στηρίζει γερά στον ώμο του και σημαδεύει κατακεί που περιμένει να φανεί ξανά ο Γκέγκας, που είχε σκύψει. Δεν τους χωρίζουν παρά λίγα βήματα. Με μια δρασκειλιά καλή το θεριό, ο Αρβανίτης, θα τους πατήσει. Δεν πρέπει, λοιπόν, να του δοθεί τόσος καιρός για το πήδημα αυτό. Πρέπει να χτυπηθεί μόλις σηκώσει το ποδάρι του. Το παλικάρι ζυγίζοντας όλα αυτά νιώθει το κρίσιμο της στιγμής. Φοβάται μη λιγοψυχήσει, μην αποκάμει ο φρουρός την τελευταία στιγμή και του φωνάζει, κάνοντας, ίσως, έτσι και στον εαυτό του κουράγιο.

— Κράτα λίγο ακόμα, μη φοβάσαι. Είμαι κι εγώ εδώ. Μη φοβάσαι... κράτα.

Ήταν κι αυτό «εκεί». Ένα παιδαρέλι. Και είχε αξίωση να δώσεις βάση στην παρουσία του. Όμως η φωνή είναι σταθερή. Δε δείχνει φόβο. Το ίδιο και το χέρι. Δεν τρέμει. Πού βρισκόταν η ψυχή, σ' αυτό το τόσο δα κοκαλιάρικο ανθρώπακι;

Ο εχθρός θεριεμένος αναμετράει τα πράγματα για τον τελευταίο σάλτο. Πίσω από την ξερολιθιά, που τους χωρίζει, φαίνεται ότι ετοιμάζεται. Δε φαίνεται καλά, αλλά οι κινήσεις του φανερώνουν ότι ετοιμάζεται. Παίρνει φόρα. Σε λίγο θα έχει κουτουπώσει τον αποκαμωμένο ήρωα και όλα θα έχουν τελειώσει. Κι αυτός, τότε, θα φορτωθεί με τα δώρα, που τάζουν οι πασάδες και θα πάει στην Πόλη, τη μεγάλη, την Ξακουστή, να τον ασπαστεί ο Σουλτάνος, σαν ά-

Ξιο παιδί του Ισλάμ, ενώ οι άλλοι θα τον ζηλεύουν για τα πλούτη και τις τιμές. Η τύχη διάλεξε αυτόν να του χαρίσει όλα τούτα τα καλά. Και η τύχη μια φορά χαμογελάει σε κάθε άνθρωπο. Μια φορά παρουσιάζεται. Μια φορά δίνει τέτοιες ευκαιρίες κι ύστερα χάνεται, πάει αλλού. Δεν πρέπει, λοιπόν, να την χάσει... Με το χέρι του θα τιμωρήσει το Μεσολόγγι, που σήκωσε τὸ ρουθούνι του στον αφέντη το Σουλτάνο, το Θεόσταλο παιδί του Αλλάχ. Τι μεγάλη τιμή γι' αυτόν!

Και νάτος! Τρομερός στην όψη και στην κορμοστασιά πετιέται γρήγορος πάνω απ' τα ξερολίθαρα και μ' ένα πήδημα βρίσκεται, τώρα, σε απόσταση σπαθιάς απ' τον δύσμοιρο αντίπαλό του. Πίσω του ακολουθούν άλλοι. Αυτός τους οδηγεί. Στιγμές, μονάχα, ζωής απομένουν στο παλικάρι, που αδυνατεί να κρατήσει άλλο το γιαταγάνι του και να το σηκώσει ν' αμυνθεί. Η αιμορραγία του στράγγισε το λίγο αίμα, που είχε απομείνει στο ταλαιπωρημένο του κορμί. Τσάκισε... Σε λιγάκι θα πέσει κάτω απ' τη δύναμη του εχθρού. Στο δυνατό χέρι του Γκέγκα ανεμίζει το γιαταγάνι φοβερό. Στην άκρη της μύτης του οι πρώτες ηλιαχτίδες κάνουν ένα λαμπύρισμα. Τούτο μοιάζει σαν ύστατος χαιρετισμός του φωτός στο παλικάρι, που σε λίγο θα το αγκαλιάζει το σκοτάδι, θα έχει φύγει απ' τον κόσμο. Ένα ανέμισμα ακόμα και το σπαθί κατεβαίνει φυσώντας για το σβέρκο του αγωνιστή. Το παιδί σημαδεύει κι απάνω στην κρίσιμη στιγμή πατάει το σκάνταλο, ο λύκος πέφτει, η κάννη ξερνάει φλόγα και βόλι...

— Μπαμ... ακούστηκε υπόκωφα ένας κρότος. Ο θεόρατος Γκέγκας σωριάστηκε. Το φοβερό σπαθί ξέφυγε απ' το χέρι του. Τα μέλη του παράλυσαν. Κλώτσησε δυνατά τη γη, άνοιξε διάπλατα το στόμα ξερνώντας αίμα, έπαιξε σθημένη η ματιά του και το σκοτάδι πέρασε στα μάτια του οριστικά. Ο φρουρός, το Μεσολόγγι, σώθηκε. Η μυστική πόρτα έμεινε άθικτη. Οι άλλοι που τον ακολουθούσαν κίότψαν, έκαναν πίσω και χάθηκαν.

Από το χάλασμα του σπιτιού παρακολουθούν τη σκηνή με κομμένη την ανάσα. Βλέπουν την εξέλιξη που είχε και ξεφωνίζουν από χαρά και συγκίνηση. Τα στήθια της συντροφιάς, που, ως τώρα, τα βάραινε η αγωνία, ανεβοκατεβαίνουν λεύτερα.

— Μπράβο, μπράβο... τόφαγες το σκυλί το μαύρο... μπράβο...

Αυτά κι άλλα παρόμοια ακούονταν, ενώ τα πλεμόνια γιόμιζαν αεράκι πρωινό ανακατεμένο τώρα με τον καπνό της μπαρούτης, που άφησε στο κενό το όπλο του εκτελεστή του Γκέγκα. Το μείγμα το χορταίνει, πιο πολύ, ρουφώντας το Ζωηρά, ο τραυματίας Χρήστος. Του είναι, άλλωστε, τόσο γνώριμο αυτό το μείγμα. Αυτό ήταν ο ανασασμός του τόσα χρόνια. Μ' αυτό έζησε, μ' αυτό θέλει και να πεθάνει. Τα σωθικά του και το πετσί του είναι ποτισμένα απ' τη μαυρίλα του μπαρουτιού. Είναι διπλά ευχαριστημένος, γιατί ανάσανε τον καπνό του δικού του όπλου και γιατί αυτή τη χαρά του τη χάρισε το δικό του παιδί με μια επιτυχία σωστική απίθανη. Στο γόνο του βλέπει πια τον άξιο διάδοχο. Κι αυτό μετράει τούτες τις ώρες πολύ.

Το παιδί στάθηκε για λίγο πάνω απ' τον κακοπαθημένο αγωνιστή, ώπου ήρθαν και τον αντικατάστησαν, παίρνοντάς τον μακριά απ' τον αχό της μάχης. Άμαθο από τέτοιες πόρες ανασαίνει απ' την αγωνία του γρήγορα γρήγορα και η ανάσα του μοσχοβολάει χαρά. Πλαταγίζει από περηφάνεια και ικανοποίηση. Σήμερα, ο Γιωργάκης, είναι κι αυτός κάτι μέσα στο Μεσολόγγι. Πρόσφερε μια υπηρεσία σπουδαία σε κάποια κρίσιμη στιγμή σαν τους μεγάλους κι ας είναι τόσο μικρός. Αυτή τον κάνει να νιώθει ότι μεγάλωσε ξαφνικά και έγινε ψηλός ψηλός. Αισθάνεται πως είναι ένα σωστό μέλος της σκληρής φρουράς. Και είναι! Από σήμερα δε θα πηγαίνει να παίζει πόλεμο με τ' άλλα παιδιά. Θα ζει τον πραγματικό πόλεμο στις τάπιες και στα γιουρούσια. Θα πολεμάει αληθινούς εχθρούς, με αληθινά όπλα.

Μ' αυτές τις σκέψεις και με το όπλο στο χέρι, κόβον-

τας δρασκελιές μεγάλες, γιατί βιαζόταν τώρα να φτάσει, γυρίζει στο σπιτικό του. Νιώθει βαθιά την αλλαγή που έγινε και τη θέση που πήρε μέσα στην πόλη. Την έσωσε από μεγάλο κίνδυνο, καθώς και τον άξιο φρουρό της. Αυτό δεν είναι λίγο για ένα παιδάκι, γι' αυτό και δίκαια αισθάνεται έτσι...

Στο σπίτι χώθηκε ορμητικά και σοβαρά. Όλοι χύμηξαν να το αγκαλιάσουν. Όλοι, εκτός από τον αδύναμο πατέρα του, που, αν και χαρομάχεται, πιο πολύ από κάθε άλλον νιώθει ικανοποιημένος και ευτυχής, αλλά αδυνατεί να κινηθεί. Αν μπορούσε τί δε θάκανε απ' τη χαρά του. Καθλωμένος από το τραύμα, κλαίει από συγκίνηση.

Το παλικαρόπουλο, στητό, πάει να κρεμάσει τ' άρματα στη θέση τους. Η καρδιά του χτυπάει δυνατά, βλέποντας τον πατέρα του σε τέτοια κατάσταση.

— Πατέρα... του λέει σιγανά, μην κλαις. Πατέρα, πήγα στη θέση σου... Πήρα τη θέση σου. Τον χτύπησα το Γκέγκα.

Αυτά του είπε, για να τον ικανοποιήσει. Και είναι έτοιμο και τούτο να κλάψει.

Εκείνος, πάντα συγκινημένος, του κάνει νόημα να πάει κοντά του. Η αδυναμία και η ταραχή του έφραξαν το λαρύγγι, κι ανεβοκατεβαίνει γιομάτο λυγμό. Τι κρίμα να μη μπορεί να εκφράσει την ευτυχία του, όπως άξιζε κι όπως το ήθελε. Δεν είχε φανταστεί πως η θέση του δε θάμενε καθόλου κενή. Πως δεν ήταν κενή. Τώρα το ζούσε. Είχε αντικαταστάτη άξιο, που τον ξάφνιασε τόσο νωρίς, με την τόση του επιτυχία και αξιοσύνη. Και είναι ακόμα πεταρούδι. Φαντάσου να μεγαλώσει...

Το αγόρι κρατώντας ακόμα τα όπλα στο χέρι ζύγωσε τον αποκαμωμένο πατέρα του, που τρέμει. Γονάτισε κοντά του και τ' άρματα ακούμπησαν στο κοκαλιάρικο κορμί και τόκαμαν να ριγήσει. Με όση δύναμη είχε ακόμα τα πήρε ο Χρήστος, τα φίλησε παθιάρικα,

Ύστερα ακούμπησε στα δυο του χέρια, έβαλε όλη του

τη δύναμη, ανασήκωσε το κορμί του κι ακούμπησε στο λερό μαξιλάρι με το κεφάλι στον τοίχο. Γύρισε λίγο στο πλάι, στηρίχτηκε στον ένα αγκώνα και με το ελεύθερο χέρι πήρε τα όπλα. Ιεροτελεστικά τάφερε αργά στα χείλια του, τα φίλησε παθιάρικα, έζωσε το σπαθί στη μέση του παιδιού και έβαλε το όπλο στην αγκαλιά του.

Το δωδεκάχρονο παλικάρι έπαιρνε επίσημα το χρίσμα του πολεμιστή. Ήταν πια κληρονόμος μιας βαριάς κληρονομιάς, που ήταν ακουμπημένη πάνω στα όπλα. Από κείνη τη στιγμή έμπαινε στη θέση του πατέρα του ανάμεσα στη φρουρά, υπεύθυνος για το πόστο του.

Ο Χρήστος σαν να βγαίνει από νάρκη κοιτάζει χαζά το παιδί του στα μάτια και πριν να σωριαστεί στο στρώμα, αργά, με λόγια δυσκολόβγαλτα, που έμοιαζε να τα μετρούσε, πρόσθεσε.

— Με την ευκή μου, παιδί μου! Κι άκου δω, τα βόλια εδώ! και χτύπησε το στήθος του παιδιού. Την πλάτη σου δεν πρέπει να τη δει ποτέ ο εχθρός σου. Μη ντροπιάσεις το ρωμαίικο και τη γενιά σου. Καλύτερα ο θάνατος! Όσο εγώ δε μπορώ τράβα πιάσε τη θέση μου να μη μείνει άδεια. Πολέμα για το Μεσολόγγι μας, για λευτεριά. Ήρθε η ώρα να Εσκαλωθούμε.

Σταμάτησε, για λίγο, γιατί είχε κουραστεί.

— Η πατρίδα κι εγώ, είπε 'με το σαγόνι τρέμοντας και σταμάτησε, κοιτάζοντας χαμένα το παιδί. Κάτι άλλο ήθελε να προσθέσει και μη μπορώντας κατάληξε με κόπο... Πάντα άξιος, παιδί μου! Άϊντε στο καλό... Με την ευκή μου... με την ευκή μου... με την ευκή μου...

Οι τελευταίες λέξεις ήταν γιομάτες πάθος κι αδυναμία ανακατεμένες, με λυγμό και δάκρυα Όλοι έκλαψαν, ενώ η σκηνή συνεχιζόταν. Το παιδί έσκυψε ντροπαλά, φίλησε τα λερωμένα χέρια του πατέρα του και πήρε το φιλί του. Αν και τόσο σκυμμένο απάνω του μόλις άκουε τα τελευταία του λόγια. Έτρεμε κι αυτό σύγκορρο σαστισμένο, όπως κι

εκείνος, όπως όλοι! Όλοι είχαν δακρύσει. Μεγάλη η στιγμή!

Η ιεροτελεστία της μυσταγωγίας τελείωσε. Το κεφάλι του Χρήστου έγειρε απότομα στο λερωμένο μαξιλάρι. Πού σαπούνι στην πόλη τη μαρτυρική. Η συγκίνηση τον τσάκισε. Δεν αντέχει άλλο.

Η ματιά του, θολή από τα δάκρυα και άτονη σαν καντήλι, που σβήνει, σαν να έκανε καταμέτρηση, αγκάλιασε όλους. Ήταν έκδηλο πως ήταν ματιά χαράς, μα χωρίς λάμψη, φαινόταν καθαρά αποσταμένη. Η ανάσα του ακούστηκε ανακατωμένη με ροχαλητό πολύ βαθιά. Ένα τίναγμα στάθηκε η τελευταία του κίνηση, σαν αποχαιρετισμός στη ζωή. Αυτό ήταν η τελεία και παύλα που έμπαινε σε μια ζωή ακόμα για τον αγώνα. Ο Χρήστος Άρτης με την τελευταία του πράξη, πριν παραδοθεί στη νεκρική απάθεια, ξεπλήρωσε το χρέος του στον εαυτό του, στο Μεσολόγγι, στον Μεγάλο αγώνα, κι έφυγε με τη γαλήνη του δικαίου σφραγισμένη στο πρόσωπό του.

Η πόλη δε στάθηκε μόνο στο χαμό του αγωνιστή. Στάθηκε ιδιαίτερα και μιλάει πιο πολύ για το ηρωικό παιδί του άξιου αγωνιστή που έμεινε κληρονόμος του...

Ιστορικές μαρτυρίες

«...κάθε μέρα, μόλις έσκαγε ο ήλιος στη Βαράσοβα, ένας θεόρατος αράρης από το στρατόπεδο του Ιμπράημ, ανέβαζε επιδεικτικά σ' ένα τεράστιο κοντάρι τη σημαία τους, απειλώντας με το σπαθί του και βρίζοντας τους δικούς μας, που από τις αντικρυνές ντάπιες τους έβλεπαν με λύσσα πραγματική αυτή τη σκηνή. Οι πολιορκημένοι θεωρούν μεγάλη προσβολή αυτό, και γενική συζήτηση, μικρών και μεγάλων, ήταν πώς θα ξεπαστρέψουν τον προκλητικό αράρη. Ένα Μεσολογιτόπουλο, γύρω στα 17 του χρόνια, — Μανώλης λεγότανε, ...βγαίνει ένα βράδυ με το καλοσκακονισμένο γιαταγάνι του, χώνεται προφυλακτικά στο εχθρικό στρατόπεδο, και φτάνει στον όχθο όπου ήτανε μπηγμένο το κοντάρι της σημαίας. Κρύβεται εκεί μέσα σε κάτι λυγιές, όλη τη νύχτα, κρατώντας και την αναπνοή του ακόμα, και το γλυκοχάραμα, μόλις ο ντορατζής αράρης άρχισε να κάνει τη γνωστή φιγούρα του... ηηδάει μονομιάς καταπάνω του, του ανοίγει, με μια καλοζυγισμένη γιαταγανιά, στα δύο, το κακόμυαλο κεφάλι, το βάζει ύστερα στα πόδια, σβέλτος σαν το κυνηγημένο αγριοκάτσικο, και κάτω από τις ομοβροντίες των αράρικων ντουφεκιών, μπαίνει μέσα στο Φρούριο....».

(Κων. Π. Πετρόπουλου: Σκηνές Μεγαλείου κλπ., σελ. 72 - 73).

Ο ΜΑΝΟΛΗΣ

Από το βάθος του κόσμου του άπειρου άπειρα εκατομμύρια και βάλε χρόνια κάθε τέτοια ώρα φτάνει στον κόσμο τούτο, τον τόσο μεγάλο και μικρό, η «ροδοδάκτυλος Ηώς». Κόσμος έρχεται, κόσμος φεύγει αφήνοντας βάσανα και πόνους. Τούτη έρχεται το ίδιο πάντα, ροδοδάκτυλη, αγέραστη, γιομάτη φρεσκάδα και νιότη, για να σκορπίσει το Ζείδωρο φως της στην πλάση, που συντηρεί μ' αυτή της την ζωοδότρα δύναμη. Τώρα είναι κρυμμένη ακόμα πίσω απ' τη Βαράσοβα. Από κει ετοιμάζεται να προβάλει και να λάμψει ο τόπος αυτός, που τώρα βασανίζεται πολεμώντας για ό,τι αυτοδίκαια δικαιούται. Να ζήσει πια ελεύθερος. Πόσο γλυκιά είναι αλήθεια η ώρα τούτη, καθώς ο ουρανός παίρνει χίλια μύρια χρώματα ευφρόσυνα, πότε απαλά και πότε έντονα, καθώς προχωρώντας προς τη μέρα οι ηλιαχτίδες σκίζουν το μουντό, μουχρό παραπέτασμα, που η νύχτα είχε απλώσει και χώρισε τον κόσμο απ' τη ζωή της ζωής. Αυτή η ώρα είναι που αγαπιέται, που ηδονίζει τα μέλη του κόσμου, καθώς προμηνάει το ξύπνημα της φύσης και της ζωής για τη δράση.

Η στιγμή αυτή γίνεται πιο αγαπητή τούτο τον καιρό σ' αυτή την πολιτεία, γιατί ξανοίγει με το φως της τον ορίζοντα και βλέπεις τον κόσμο, που έκρυβε επικίνδυνα το σκοτάδι. Ο εχθρός, γιομάτος σκοτάδι στην ψυχή του, κρύβεται μέσα στο φυσικό σκοτάδι και ενεργεί μέσα στο ζόφο. Γι' αυτό οι νύχτες είναι κουραστικές και ύποπτες....

Η πλάση χαίρεται τη γαλήνη και το πλατάγισμα τούτο της σμορφιάς, καθώς γυρίζει το φως... Απόστασε πια ο κόσμος να πολεμάει και λαχταράει τούτη τη δωρεά, που έρχεται ανέδοξη κι αστείρευτη από το βάθος του χάους και τη μηδενίζει η συμφορά που απλώνει ο ίδιος στο κεφάλι του νυν και αεί, κάτω από το λογικό ουρανό, αφού γίνεται ο λο-

γικός άνθρωπος, μακελλάρης του άλλου ανθρώπου, στόχος και κολασμός. Θηρίο με κεντρισμένα τα ένστικτα, καθώς καταντάει γίνεται πίκρα, άγχος, θάνατος, πρόξενος συμφορών και πόνου. Σιχάινεται τούτη την κόλαση, μα και ρίχνεται σ' αυτή με πάθος. Ισορροπία δε βρήκε ακόμα. Ακόμα δεν ένιωσε τι είναι αυτός και ίπως ο διπλανός του είναι όμοιός του. Σκοτώνει τόν άλλο, γιατί είναι «εχθρός» χωρίς να τον γνωρίζει.

Από καιρό τώρα μαζί με το χάραμα έρχεται και μια πρόκληση κατά της φρουράς από έναν θεόρατο αράπη, που προβάλλει απέναντι στις εχθρικές γραμμές. Το τέρας αυτό του Ιμπραήμ ξεφυτρώνει απέναντι και προκαλεί τη φρευρά της ιστορικής πια πόλης. Έγινε βεντούζα η εμφάνισή του τέτοια στιγμή καθώς κάθε μέρα κάνει το ίδιο. Ανεβάζει επιδεικτικά τη σημαία τους σε ένα πανύψηλο κοντάρι και φοβερίζει με το σπαθί και βρίζει. Βρίζει βαριά, άσχημα. Λέει βρισιές, που δε μπορούν να μείνουν απαρατήρητες και δεν περνούν ξώπετσα. Τσουζουν, γιατί ο κόσμος της φρουράς νιώθει ζωντανό στα σπλάχνα του να σπαρτάρει το φιλότιμο. Κι αυτό το ξέρει το κτήνος. Ούτε για αστείο δε δέχεται κανένας από την ηρωική φρουρά να θίξει την τιμή της οικογένειάς του, την αντρική του υπόσταση. Το μουστάκι του, τα γένεια του. Κι αυτό ακριβώς είναι που θίγει ο μαντράχαλος αράπης επίτηδες, για να ερεθίζει. Βγαίνει, λοιπόν, στο ανάχωμα και αρχίζει:

— Γκισούρ, ε γκισούρ, πού είσαι ωρέ γκισούρ; Κιστής είσαι και δε φαίνεσαι; Πώς σε λένε, ωρέ; Σκύλο;

Κανένας δεν του απαντάει. Ξέρουν τι θα πει στη συνέχεια. Έχουν συνηθίσει την ιστορία. Αυτός όμως επιμένει φερτικά, ώσπου το ποτήρι ξεχειλίζει από Ινεύρα και φιλότιμο. Δε θέλουν να τον αφήσουν αναπάντητο, για να μην του περάσει, αλλά και γιατί προσπαθούν να τον κάνουν να ξεθαρρέψει για να τον περιποιηθούν κατάλληλα και τότε κάποιος του απαντάει.

- Εδώ είμαι, ωρέ ψωλοκομμένη, τι θέλεις;
- Θέλω, ωρέ, και παραθέλω. Έχει, ωρέ, όμορφες γυναίκες το Μεσολόγγι;
- Ναι, ωρέ, σκύλε, έχει πεντάμορφες...
- Ε, πες τους να πλυθούν και αύριο έρχομαι... Μη τις βρω άπλυτες και βρώμικες, γιατί θα γ... εσένα!
- Εμένα, ωρέ, δε μπορείς. Εμείς, ωρέ κιαρατά, σας γ... αράδα. Δε μπορείς να βγάλεις αυτό που παθαίνετε κάθε μέρα. Και το ξέρεις καλά πόσο σας καβαλάμε. Κάτσε και θα ιδείς και σήμερα τι έχετε να πάθετε. Τις γυναίκες τις φυλάει ο δράκοντας, που κοιμάται στην πόρτα της πόλης. Όποιος έχει κώλο ας δοκιμάσει να περάσει μέσα και τότε βλέπουμε. Τ' ακούς σκύλε; Άι στο διάολο από δω τσογλάνι. Αν έχεις κώλο, ρε, έβγα πιο ψηλά να τα πεις.

Μα δε βγαίνει πιο ψηλά. Συνεχίζει όμως.

- Έχεις μουστάκια, ωρέ;
- Έχω, μωρέ, αράπαγα, έχω!
- Είναι παχιά;
- Ναι, ωρέ, είναι παχιά νάτα! Γιατί ρωτάς;
- Λέω, ωρέ, γιατί θέλω να τα χ...!
- Έλα, ωρέ τζογλάνι, έλα, σε περιμένω. Έλα και θα πληρωθείς καλά για τον κόπο σου.

Αυτά κι άλλα, που γράφονται και δε γράφονται, λέει ο θεόρατος αράπης και προκαλεί αφάνταστα κι ερεθίζει μέχρι τρεμούλα. Η φρουρά δεν το σηκώνει και σηκώνονται τα νεύρα της και ρίχνει κατακέι μα τίποτα. Φυλάγεται ο αράπης πολύ. Τόσο καιρό γίνεται αυτό μα δε μπόρεσαν να ξεκάνουν τον κακοκέφαλο σκύλο. Βρίζουν και κάνουν σχέδια για μπλοκάρισμα. Μα ώς τώρα τίποτε. Οι μέρες κυλούν κι η ιστορία η ίδια. Όμως πρέπει κάτι να γίνει...

Ανάμεσα στους άλλους, που παρακολουθούν το γεγονός, βρίσκεται κι ένα τσούρμο παιδιά. Ανήκουν τα πιο πολλά στους γελεκτήδες. Ο Αντώνης, ο Κώστας, ο Νικόλας, ο Φριξος, ο Μανόλης κι άλλα πολλά, που γυρίζουν στις τάπιες και βοηθάνε και πολεμάνε. Ακούνε κι αυτά το βρώμι-

κο στόμα, που Ξερνάει τις βρисиές και βράζουν απ' τὸ κακό τους. Το εφηβικό φιλότιμο του Γελεκτοσή στο απόγειό του. Κάθε μέρα να βγαίνει ένα τομάρι και να μη μπορούν να του κλείσουν το στόμα... Βλέπουν τη φρουρά, που λυσσάει και δε μπορεί και σκέπτονται κι αυτά τι θα μπορούσαν να κάνουν. Το βάρος, φυσικά, δεν πέφτει στα παιδιά, μα κείνα αισθάνονται βάρος. Είναι και η ηλικία βλέπεις. Έτσι το αισθάνονται. Θίγονται, θίγονται πολύ, γιατί οι βρисиές του αράπη πάνε στην τιμή των μανάδων τους, των αδερφάδων τους... Προσβάλλουν τους πατεράδες τους! Και η τιμή των γυναικών, προπαντός, ανήκει στα πολύτιμα και ιερά, που έχουν υποχρέωση να τα φυλάνε. Όποιος τα θίξει πρέπει να πεθάνει. Καλύτερος ο θάνατος από την οικογενειακή προσβολή. Και τώρα καλύτερα να πεθάνουν παρά ν' αφήσουν το σκυλάραπα να τους θίγει την τιμή. Αυτά γυρίζουν στο μυαλό των αντρόπαιδων του Μεσολογγιού και καθένα σχεδιάζει τι θα μπορούσε να προσφέρει σ' αυτή την περίπτωση.

Ο Μανόλης, σήμερα ξεβγήκε πιο μπροστά στο κάστρο και χόρτασε καλά τον αράπη, που έβριζε. Ο θυμός του ξεχείλισε και τα νεύρα κουρτίστηκαν για σπάσιμο. Έβρισε κι αυτός όσο μπορούσε. Χειρονόμησε υβριστικά, μα δεν ικανοποιήθηκε. Ο νόμος της τιμής λέει, πως ο υβριστής πρέπει να περνάει από λεπίδι, για να ικανοποιηθεί η τιμή της οικογένειας. Αυτό σκέπτεται το δεκαεφτάχρονο παιδί, που έχει μάνα κι αδερφές, ενώ ταυτόχρονα παρατηρούσε, κατόπτευε, μ' επιμονή την τοποθεσία που στέκονταν ο χαλεπόστομος.

— Καλά, κάτσε και θα ιδείς πώς βρίζεις. Το βράδυ θα σε κανονίσω εγώ... είπε σιγανά μονολογώντας μурμουριστά. Κανείς δεν τ' άκουσε τι είπε. Έτσι έμεινε το μυστικό καταδικό του. Το ήξερε αυτός, κι ο... Μανόλης!

Νωρίς το απόγευμα πήγε σπίτι κι άρχισε ν' ακονίζει το γιαταγάνι του. Το ακόνιζε και δοκίμαζε την κόψη με το χοντρό δάχτυλο. Δοκίμαζε και σ' ό,τι έβρισκε για να ιδεί αν κό-

βει κλά' να ιδεί την κόψη. Γιατί πρέπει να κόβει καλά για το σκοπό που έβαλε στο νου του. Το σκέφτηκε και τόκαμε. Το γιαταγάνι του σκίζει την τρίχα. 'Ο,τι βρεθεί στο κατέβασμά του, με το τρούχισμα που έχει, θα σκιστεί στα δύο. Τίποτε δεν το στομώνει! 'Ετσι, στους δικούς του που απορούν και τον ρωτούν τι κάνει, απαντάει:

— Καλά θα ιδείτι, θα μαθ' τι.

Ευχαριστημένος τώρα, ο Μανόλης, για το γιαταγάνι του το βάνει στη θήκη και ξεκινάει για το τειχί. Από κει θα δοθεί πια η συνέχεια. Εκεί είναι οι καστρίτες, μικροί και μεγάλοι. Λένε πολλά. Δεν ξεχνάνε όμως τον εωθινό υβριστή. Αυτός συγκεντρώνει το μίσος όλο.

Ο ήλιος γέρνει βουτώντας στη λίμνη, που την κάνει να φλέγεται καθώς ο δίσκος του ανάβει πορφυρός και μεγαλώνει μέσα στην ατμόσφαιρα, που κοκκινίζει κι αυτή από το φλόγισμά του. Ο Μανόλης τον παρακολουθεί ανήσυχα και του φαίνεται πως απόψε αργεί να βασιλέψει. Απόψε, ο ήλιος, δε διάζεται, γιατί διάζεται ο Μανόλης, που γυρίζει και τον κοιτάει άγρια. Φουρκισμένος κάποια στιγμή του λέει:

— Δε θα κοιμηθείς απόψε; Αυτού θα μείνεις να με κοιτάξεις και να σε βλέπω; 'Αντε, τώρα, πέσε, τι περιμένεις!

Καμιά υποψία πως μπορεί να τον βλέπει για τελευταία φορά, για να τον χορτάσει. Οι γενναίοι δε μετράνε τη ζωή και δεν υπολογίζουν το θάνατο. Αντίθετα τον χλευάζουν! Προχωρούν καταπάνω σ' ό,τι εμπόδιο απαντήσουν και διασκεδάζουν με ό,τι βρεθεί, χωρίς λογισμό και υπολογισμό, που φέρνει αναστολή στη θέληση. Δίνονται! 'Ετσι ξεπερνούν και νικούν. Το ίδιο σκέπτεται κι ο Μανόλης ο γελεκτοής. Θα πάει, θα χτυπήσει και θα γυρίσει. Φόβος για το γυρισμό κανείς.

Ο ήλιος αργά αργά, βαρύς βαρύς κι ατράνταχτος, χαρπός όπως πάντα, έκανε και σήμερα το χρέος του απέναντι στους άλλους ανθρώπους. Αυτός δε βιαζόταν, επειδή βιαζόταν το παιδί. 'Όταν ήρθε η ώρα του έφυγε. 'Ετσι ήρθε η ώρα να βγει κι ο Μανόλης έξω απ' το κάστρο, σύμφωνα με την απόφασή του. Αν και παιδί, όπως όλοι οι γελεκτοής-

δες, έχει κάνει το σχέδιό του. Έχει το σκοπό του τι θα κάνει. Στο διάστημα που καθόταν στο τειχί κατόπτευε ερευνητικά για άλλη μια φορά και σημάδευε την κατεύθυνση που θα ακολουθούσε, στο «πάει» και στο «έλα». Για το «έλα» όχι τόσο απόλυτα. Θα το κανόνιζε η κατάσταση. «Κατά τον καιρό και το χορό»...

Με τους παλιούς καστρίτες συζητάει το σχέδιό του και παίρνει γνώμες μυαλωμένες, χρήσιμες. Έτσι πέρασε και η ώρα. Το σκοτάδι χύθηκε. Η ώρα ήρθε. Μέσα στο μούχρωμα το παιδί γλιστράει προφυλακτικά απ' την τάπια και προχωρεί σαν αγρίμι γνοιασμένο ανάμεσα στο εχθρικό στρατόπεδο. Κατεύθυνσή του ο όχτος που είναι μπηγμένο το κοντάρι της σημαίας. Εκεί πρέπει να φτάσει. Για κει ξεκίνησε. Εκεί θα ξεφυχήσει απόψε. Το πρωί αυτή τη φορά θα το βρει εκεί.

Η αποκοτιά του φτάνει το παράλογο. Ο κίνδυνος βρίσκεται στις πατούσες του, σε κάθε βήμα μπορεί να τον ιδεί μπροστά του θανατηφόρο! Γι' αυτό λαβαίνει όσα μέτρα μπορεί πιο πολλά. Προχωρεί, σταματά,... Ξαναπροχωρεί, Ξανασταματά... Θέλει να ασφαλιστεί πως δεν του έσπησαν παγίδα. Πρέπει να προσέχει τα χαντάκια, που άνοιξε ο εχθρός παίρνοντας το χώμα, που το κάνει και περπατά απειλητικά κατά της πολιτείας και τώρα είναι γεμάτα νερό και βούρκο. Αν πέσει μέσα χάθηκε!

Ο ιδρώτας τον μουσκεύει. Δεδιάζεται όμως. Έχει καιρό όλη τη νύχτα. Δεν αλλάζει βήμα αν δε βεβαιωθεί για κείνο που έκανε πως είναι στέριο. Εκείνο που φοβάται είναι το φεγγάρι. Αυτό δεν πρέπει να τον δει. Σε τέτοιες περιπτώσεις το φεγγάρι είναι προδότης. Μπορεί, άθελά του, να τον μαρτυρήσει και τότε όλα πάνε χαμένα και προπαντός ο σκοπός, για τον οποίο γίνεται όλη τούτη η ιστορία.

Για τη ζωή του δε νοιάζεται τόσο ή σωστότερα είναι αν πούμε πως δε νοιάζεται καθόλου. Για το κεφάλι του αράπαγα όμως, όλα κι όλα, αποφάσισε τα πάντα. Η ιδέα της επιτυχίας τον ηλεκτρίζει, του δίνει φτερά και προχωρεί. Το φως του είναι εμπόδιο. Το σκοτάδι τον βολεύει. Κάνει το κάθετι

για να φτάσει εκεί που θέλει, καθώς εκμεταλλεύεται ό,τι βρεθεί και ιδιαίτερα τις σκιές.

Χρεώνοντας την ώρα που περπάτησε και υπολογίζοντας την απόσταση στάθηκε. Δεν αφήνει ούτε την ανάσα του ν' ακουστεί, θέλοντας να βεβαιωθεί πως έφτασε εκεί που έπρεπε και πως είναι ασφαλισμένος. Λουφασμένος σε μια τεράστια βουρλιά, που από το απόγιομα είβε βάλει στο μάτι σαν σημάδι, περιμένει να ιδεί μήπως η οχιά παραμονεύει κρυμμένη φαρμακερή πιο πολύ κι απ' την πραγματική. Δεν ακούει τίποτε. Καλά είμαι, σκέπτεται. Μπροστά του, επιβεβαιωτής, να, το κοντάρι. Δεν έκανε, λοιπόν, λάθος. Έφτασε στον όχτο.

Η φρουρά, που παρακολουθεί όλο αυτιά, την επιχείρηση του γελεκτού, αφού δεν άκουσε τίποτε, ησύχασε. Καλά πήγαμε ως τώρα. Κάποιος μάλιστα και μαζί μ' αυτόν κι άλλοι μετά είπαν διάφορα.

— Ποιος, ο Μανόλης, αυτός ο σατανάς να μη τα καταφέρει; Είναι αδύνατο. Αυτός και θα το ιδείτε, θα φέρει τον αράπη πεσκέσι.

Το παιδί ψάχνει να βρει καταφύγιο σίγουρο. Απ' τον καλό κρυψώνα θα εξαρτηθούν πολλά. Δίπλα του και ολόγουρα σε μεγάλη έκταση είναι λόγγος από τεράστιες λυγίες. Αυτές θα γίνουν υποχρεωτικά φωλιά του. Με το μάτι έκοψε μια αρκετά ξεγυρισμένη λυγιά, χώθηκε μέσα, συγύρισε τα χόρτα γύρω του και λούφαξε. Καλά είμ' εδώ σκέφτηκε. Αν και κουρασμένος, δεν παίρνει ούτε ανάσα. Την κρατεί. Αρχίζει η περίοδος της αναμονής. Πόσο βασανιστική του είναι!... Χρόνος του φαίνονται οι ώρες. Μα θα περάσουν! Πιέζει τον εαυτό του να μη τις σκέπτεται. Προσπαθεί να συγκεντρώσει το νου του στο τι και πώς θα κάμει. Ακούει τα κοκόρια και τους γαιδάρους και καταλαβαίνει πάνω - κάτω τι ώρα είναι. Ξέρει τις ώρες που σημαδεύουν με τις φωνές τους τα κοκόρια και τα γαιδούρια. Φτάσανε μεσάνυχτα, λέει την πρώτη φορά. Τώρα τσάκισαν τα μεσάνυχτα, λέει με το δεύτερο λάλημα. Να, το δείχνουν στον ουρανό τα

«Ζυγάλετρα». Η Πούλια, νάτη, γέρνει στη Δύση. Όπου νά-
ναι ξημερώνει και τότε, τότε τι έχει να γίνει...

Τα τελευταία λαλήματα του πρωιού χτύπησαν στ' αυ-
τιά του, καθώς ο Αυγερινός ερωτευμένος με την Πούλια
την ακολούθησε στο βασίλειμά της. Άρχισε ν' αχνοφέγγει.
Τώρα είναι που χρειάζεται προφύλαξη και προφύλαξη... Στέ-
κεται ψύχραιμος. Δεν αφήνει να τον πιάσει αγωνία. Το δεί-
χνει η καρδιά του, που φωλιάζει ατάραχη, ήρεμη, στα χνου-
δισμένα στήθια του. Και η ανάσα του κρατημένη, μαλακή.
Καμιά νευρικότητα!

Όσο φέγγει γύρω του ακούει γλώσσες άγνωστες, α-
πόδειξη πως βρίσκεται κοντά ανάμεσα στους εχθρούς. Μα-
ζεύεται ακόμα πιο πολύ. Σφίγγεται. Ανασαίνει λιγότερο.
Μαζί μ' αυτές τις φροντίδες το γλυκοχάραμα φτάνει αργά,
σταθερά, ιλαρό, σιωπηλό. Από το πλήθος του στρατοπέδου
που αναδεύεται βουίζοντας, να, ξέκοψε ο αράρης... Δεν
καθυστέρησε ούτε στιγμή. Νάτος έρχεται κορδωτός κορδω-
τός και μαύρος στο πεσί και στην ψυχή. Ήρθε να Ξαναρ-
χίσει το έργο του. Ν' ανεβάσει τη σημαία στο τεράστιο κον-
τάρι, που, τώρα, μόλις απέχει απ' το Μανόλη και στη συ-
νέχεια να προκαλέσει τη φρουρά με βρισιές ασήκωτες. Κα-
λή αντάμωση, λοιπόν, Μανόλη...

Να, τώρα, το τέρας ανυποψίαστο είναι μπροστά στο παι-
δί. Πω, πω, σκέπτεται, πόσος είναι! Όμως τί μ' αυτό; Ο Μα-
νόλης δε φοβάται. Δεν ήρθε να του πάρει μέτρα και να φύ-
γει. Ήρθε να μετρηθούν! Τον αφήνει να ξεδιπλώσει τη ση-
μαία με την ησυχία του, όπως συνήθιζε. Τον βλέπει που τη
δένει και περιμένει την κατάλληλη στιγμή έτοιμος να ορμήσει.
Δε θ' αργήσει η επιχείρηση. Στιγμές μένουν ακόμα. Να τώρα
την ανεβάσει αργά αργά αμέριμνος κι απροφύλαγα. Ο Γε-
λεκτοής ανασηκώνεται. Παίρνει τη στάση που του χρειάζε-
ται. Πρέπει να είναι έτοιμος να χτυπήσει στην κατάλληλη
στιγμή. Και τέτοια στιγμή είναι, κατά τη γνώμη του, η ώρα
που θα φουντώσει βρίζοντας τη φρουρά. Τότε που γιομά-

τας αφρούς αφοσιώνεται κοιτάζοντας απέναντι και εξαπολύοντας τις ανήκουστες βρισιές του.

Χωρίς υποψία, κατά τη συνήθειά του, γιομάτος θράσος, ο αράπαγας, ενώ έδενε ακόμα το σκοινί της σημαίας, άρχισε να προκαλεί. Ξέφραξε το βρωμερό του στόμα και ξεχύνει τον οχετό της ψυχής του. Με το αριστερό του χέρι στηρίζεται στο κοντάρι και με το δεξί χειρονομεί υβριστικά δείχνοντας σημεία κρυφά του κορμιού του. Σίγουρος για την ασφάλειά του έχει κορώσει απ' το βρισίδι. Η φρουρά ξέροντας το μυστικό περιμένει όλο μάτια. Για να μην αλλάξει η τακτική κάποιος του απαντά στον ίδιο τόνο. Ρίχνουν και καμιά βολή για να τον απασχολούν.

Ο Μανόλης με ξεθηκαρωμένο το γιαταγάνι και γερά σφιγμένο στη χούφτα του περιμένει την κατάλληλη στιγμή. Την ώρα που ο αράπης λέει απανωτές βρισιές, γλιστράει σαν χέλι από τη θέση του και συγκεντρώνει τη δύναμή του και τη σβελτάδα του για τον αποφασιστικό σάλτο. Ναι, σε λίγο, να, θα πηδήσει. Η στιγμή που περίμενε όλη νύχτα ήρθε. Η φρουρά συνεχίζει να προκαλεί τον αράπη επίτηδες με τουφεκιές και με λόγια βαριά, ανάλογα με κείνα τα δικά του.

Αυτός ανάβει πιο πολύ και γονατίζει ν' ανταποδώσει τους πυρεβολισμούς. Είναι καλύτερα για το Μανόλη. Ευκλύνεται. Το παιδί κάνει την τελευταία συγκέντρωση στις δυνάμεις του και στο νου του. Τώρα είναι πανέτσιμο. Και η ευκαιρία μοναδική. Δεν πρέπει να χασομερήσει άλλο. Και νάτο! Πηδώντας σαν αγριόγατος βρίσκεται άπανω απ' το κεφάλι του αράπη, που πριν να καταλάβει τι συμβαίνει δέχεται το χτύπημα με φοβερή δύναμη και σβελτάδα. Αυτό ήταν όλο. Το κρανίο και το σαρίκι χωρίστηκαν στα δύο. Στο στόμα η λέξη έμεινε μισοτελειωμένη, καθώς η γλώσσα σφίχτηκε ανάμεσα στ' ασάλευτα χείλη και δόντια. Το κορμί διπλώθηκε μπροστά και σωριάστηκε στη ρίζα του κονταριού, σαν να προσκυνούσε. Το έργο είχε τελειώσει. Μια ριπή ματιάς του παιδιού τού το επιβεβαίωσε. Η φρουρά σκιρτά.

Τη μια επιτυχία πρέπει να συμπληρώσει η άλλη η σω-

τηρία του Μανόλη. Πρέπει να σωθεί, για νάναι η χαρά διπλή κι ακόμα παραπάνω. Ο κίνδυνος τον περιζώνει. Χιλιάδες όπλα κι εχθροί θα τον κυνηγήσουν. Και δεν υπάρχει κι αντάρα να τον σκεπάσει. Δεν πρέπει να περιμένει ούτε στιγμή. Το βάζει στα πόδια. Δυναμωμένος απ' τη χαρά της επιτυχίας του και τη συναίσθηση του κινδύνου γίνεται καγνός. Σβέλτα πηδάει τα εμπόδια, σαν το κυνηγημένο αγρίμι, ενώ δέχεται καταπάνω του τις ομοβροντίες των αράπικων τσουφεκιών. Τα φλογισμένα τους βόλια σφυρίζουν ολόγυρά του. Φυλάγεται όσο μπορεί. Η φρουρά με φωνές και με μπαταριές τον καλύπτει. Μερικοί βγήκαν απ' το κάστρο, για ν' ανακόψουν εκείνους που το κυνηγούν από κοντά. Γίνεται μεγάλο κακό. Μα, το παιδί ξέφυγε. Βρίσκεται μπροστά στο τειχί. Μ' ένα σάλτο μπαίνει στο φρούριο. Είχε πια κραστικά σωθεί. Είχε αναμφισβήτητα θριαμβέψει. Πόσο μεγάλο φάνταζε τώρα το μικρό του ανάστημα! Κάθισε κάτω αποκαμωμένο ενώ οι άλλοι τρέχουν και το φιλούν και τ' αγκαλιάζουν. Αυτό κοιτάει ολόγυρα σαν χαμένος. Δεν έχει συνέλθει ακόμα από την αγωνία της νύχτας και τη λαχτάρα, που έζησε. Ζει και τη φριχτή εικόνα που σκόρπισε στο εχθρικό στρατόπεδο με το σπαθί του, που ακόμα φέρνει τα ίχνη του έργου που έκαμε. Είναι γιομάτο αίματα και μυαλά απ' το κακόμυαλο κεφάλι, που έσκισε. Αυτά αποτελούν το «αποδεικτικό» της φρικιαστικής πράξης της επίδοσης. Ο Μανόλης έκανε μ' επιτυχία τη φοβερή «επίδοση» της εκδικητικής μανίας της φρουράς στον κακοκέφαλο υβριστή της, κάνοντάς του έξωση απ' τη ζωή. Σ' όλο το εχθρικό στρατόπεδο έδειξε την αξία του.

Την αποθεωτική υποδοχή που περίμενε το Γελεκτό στην πόλη μόνο η φαντασία μπορεί να συλλάθει...

Ιστορικές μαρτυρίες

«Ύστερον από ένα λαβύρινθον περιταφρωμάτων και χαρακωμάτων τα οποία οι Τούρκοι κατεσκεύασαν εις τα πέριξ μας, εύρον το νερόν μιας θρύσεώς μας και μας το διέκψαν η αφθονία όμως τοσούτων άλλων της πόλεώς μας υδάτων και το υπομονητικόν του ελληνικού λαού εις το να κάμει εις τοιαύτας περιστάσεις π ά σ α ν α ν ά γ κ η ν ν ό μ ο ν, συνέτρεξαν, ώστε ούτε καν δυσαρέσκειάν τινα να αισθανθώμεν δια την έλλειψιν ταύτην.»

(Ιωάννου - Ιακώβου Μάγερ: ΤΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟΝ ΤΗΣ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ, 6 Ιουνίου, σελ. 34).

*
**

«Το βράδυ της πρώτης μέρας όπου οι Τούρκοι έκοψαν το νερό στους Μεσολογγίτες,... χρειάστηκαν στην πόλη για μερικούς λαθωμένους κι αρρώστους λίγο καθαρό νερό... Έπρεπε κάποιοι να πάνε... μα το εγχείρημα ήταν πολύ επικίνδυνο. Βρέθηκε, άψε - σβύσε, για να εξυηρητήσσει την κατάσταση, μια μικρή ομάδα από παιδιά, ηλικίας 12 μέχρι 15 χρονών το καθένα. Φτάνουν έρποντας απάνω από την πηγή και σχηματίζοντας αλυσίδα με τα κορμάκια τους, πιασμένο το ένα από το χέρι του άλλου, κατεβάζουν το πιο μικρό ανάλαφρο της παρέας στο βάθος, κι έτσι προμηθεύονται το πολύτιμο νερό, και γυρίζουν συρτά συρτά πάλι στο Φρούριο, αστράφτοντας από τη χαρά τους, κάτω από τις επευφημίες μικρών και μεγάλων».

(Κων. Π. Πετρόπουλου: Σκηνές Μεγαλείου κλπ., σελ. 70).

ΚΑΙ... ΚΛΕΦΤΕΣ ΝΕΡΟΥ

Σαστίζεις μέσα σε τούτο το κάστρο καθώς σε ρίχνει από θαυμασμό σε θαυμασμό όλη την ώρα. Δεν προφταίνεις να χωνέψεις το ένα καταπληκτικό και σου έρχεται άλλο ακατάπιστο, μα πραγματικό όμως. Τούτα τα τέρατα της φρουράς δεν έχουν το Θεό τους! Σε κάνουν να μην ξέρεις πού να σταθείς και τι να πρωτοθαυμάσεις: την παλικαριά ή το καθάριο ξάστερο μυαλό, που όλο δουλεύει, όλο μηχανεύεται και σκαρώνει χνέρια στον εχθρό.

Η γενναιότητα ασύλλητη, αχώρητη σ' ανθρώπινο νου. Εκδηλώνεται, εκπροσωπείται προσωποποιημένη απ' αυτούς σε βαθμό που σ' αφήνει άναυδο. Και κάθεσαι και λες κι αναρωτιέσαι αν είναι αυτό μπορετό, αν βρίσκεται μέσα στις ανθρώπινες δυνατότητες τη στιγμή που αυτά αγγίζουν το υπερφυσικό. Κι όμως όλα, για τούτους εδώ, έγιναν μπορετά. Τούτη η φρουρά δεν ξευτέλισε μόνο την υπεροχή της δύναμης του αριθμού και τη βία, ρεζίλεψε και την αδυναμία κάνοντάς τη ρωμαλεότητα. Η μεγάλη ανάγκη μικραίνεται, γίνεται ελάχιστη, από την υπομονή και την καρτερικότητα, που έγινε νόμος. Γίνεται χλεύη της φύσης. Καταντάει θέμα ψυχαγωγίας, κοινής ειρωνείας. Γελούν μ' αυτή. Με την ανημπόρια τους, με την έλλειψη, με τις δυσκολίες. Αυτό σαν κανόνας δίνει τη δύναμη για το ξεπέραςμα τόσων δεινών. Φτιάχνει το κουράγιο φράγμα αξεπέραστο απ' την καταστροφική ανάγκη. Ατσαλώνει τη θέληση για το αύριο. Το αύριο που τους γεμίζει ελπίδα, χαμόγελο, λεύτερη ανάσα, λεύτερη ζωή, από νίκη! Τούτες οι πικρές ώρες θάρθουν αύριο σαν αναμνήσεις και θα ατσαλώνουν τη θέληση για την παραπέρα ζωή τους. Θα τους συνδέουν άρρηκτα τούτα τα θάσανα.

Το Μεσολόγγι αντιμετωπίζει προβλήματα πολλά. Και μόνο η υπομονή και η θέληση κάνει να βρίσκουν σε όλα λύση.

Μια, επί τέλους, κάποια λύση που μπαλώνει την κατάσταση κι απεμακρύνει την απελπισία. Και γίνεται ευχάριστα ανεκτή, παραδεχτή. Όλοι υποτάσσονται στο δυνατό να γίνει τούτη την ώρα και κανείς δεν παραπονιέται.

Έτσι έγινε δεκτή και η ανάγκη του νερού. Αδυσώπητος ο εχθρός δε δίστασε, μόλις βρήκε την πηγή της ύδρευσης, να το κόψει. Τούτο το στοιχείο είναι μεγάλο πράγμα για τη ζωή. Την πείνα την ξεγελάς με κάτι, την κοροϊδεύεις, την αντιμετωπίζεις πιο θαρρετά από τη δίψα. Τούτη δεν ξεγελιέται. Τούτη δε βαστιέται. Σε εξαντλεί. Βρήκαν το αντίδοτο στα πηγάδια. Πηγάδια ξέβαθα, γιατί, το νερό στο Μεσολόγγι, κυλάει κάτω απ' τις πατούσες σου. Λίγο να σκάψεις και έχεις νερό. Τούτο, μάλιστα, τον καιρό δε χρειάζεται να σκάψουν. Σκάβουν οι μπόμπες του Κιουταχή και του Αράπη! Ας είναι καλά οι άνθρωποι.. Ας είναι καλά, κακό χρόνο νάχουν... τέτοιοι ευεργέτες!

Παίρνουν νερό απ' τα πηγάδια, μα δεν είναι σόι. Κρύο είναι, πολύ είναι, μα είναι πηχτό, γλυφό, αρμυρούτσικο. Δεν καταπίνεται εύκολα. Μόνο η θέληση το πάει κάτω. Βρήκαν τη διόρθωσή του βράζοντάς το και σουρώνοντάς το, μα δεν άλλαξε πολύ η κατάσταση. Βασανίζονται, βασανίζονται... βασανίζονται... διψάνε.

Το θέμα είναι σοβαρό. Το καταλαβαίνει ο πολιορκητής, το καταλαβαίνουν και οι πολιορκημένοι. Κρατούν το μυστικό εφτασφράγιστο στην ψυχή τους, για να μη δώσουν στον εχθρό την ευκαιρία να χαρεί και να πιστέψει στο σκληρό εκβιασμό του. Όλα μπορούν να τα πουν στις ιδιαίτερες κευθέντες, που κάνουν οι γνώριμοι αντίπαλοι μεταξύ τους, αλλά την έλλειψη του νερού, όπως και κάθε άλλη έλλειψη, δε θα την παραδώσουν στα χέρια του. Αυτό το όπλο της στέρησης δε θα το ιδεί ποτέ, όσο κι αν υποφέρουν. Καλύτερα το έχουν να πεταχτούν τα λαρύγγια τους και να κόψουν τις γλώσσες τους να τις πετάξουν, παρά να δώσουν τη χαρά της στέρησης των στους χαλντούπηδες. Αυτό εί-

ναι κοινή συνείδηση, που ισχύει και για τα μικρά παιδιά ακόμα. Δεν κλαίνει για νερό, για να μη το μάθει ο εχθρός και αναφτερωθούν οι ελπίδες του, πως μπορεί το Μεσολόγγι να το «φάει» με τη δίψα. Το Μεσολόγγι, όσο κι αν γίνει σκέλεθρο, δεν παραδίνει τ' άρματα. Δεν πρόκειται να προσκυνήσει. Η απόφαση είναι κοινή και αμετάκλητη.

Προχτές, οι πασάδες, θέλοντας να διαπιστώσουν με τα μάτια τους τι πέτυχαν, ως τώρα, με τον αποκλεισμό, ήρθαν στην πόλη, τάχα για κουβέντες. Ο πολιτάρχης, ο Ραζηκότσικας, καθάριο μυαλό καθώς ήταν, κατάλαβε τί ήθελαν οι πολυχρονεμένοι και τους τη σκάρωσε τη δουλειά. Έδωσε εντολή να καθαρίσουν νερό σουρώνοντάς το πολλές φορές και να το βάλουν σε ένα ασκί, που αυτός θα ήξερε. Σε άλλο ασκί να βάλουν απ' το νερό, που έπινε η πόλη. Σαν ήρθαν οι πασάδες τους καλοδέχτηκε και τους τρατάρησε γλυκό και καφέ, κατά το συνήθιο. Τους πρότεινε να καθήσουν και σε τραπέζι να φάνε. Δε θέλησαν. Με τον καφέ και το γλυκό, κατά τη συμβουλή του, αρχικά, έδωσαν απ' το ακάθαρτο νερό. Οι Ξένοι το δοκίμασαν, μα δεν καταπίνονταν και το είπαν.

— Καπετάνιο, πω - πω τί νερό είναι αυτό. Δεν πίνεται. Πώς νταγιαντάτε τη δίψα. Μέσα τους, βέβαια, χαίρονταν, γιατί ανακάλυψαν, καθώς νόμισαν, αυτό που ήθελαν. Είδαν πώς ζούσαν οι πολιορκημένοι! Πού να φανταστούν τι σκάρωσε ο πολυμήχανος πολιτάρχης.

Ο Ραζηκότσικας έκανε τον απορρημένο. Πώς μπορεί να συμβαίνει ένα τέτοιο πράγμα. Πήρε το τάσι, ήπια νερό και βρίσκοντας πως έχουν δίκιο οι πασάδες, αγριεμένος, τάχα, φώναξε.

— Ωρέ, που να σας πάρει ο διάολος! Τί είναι αυτά, μωρέ; Απ' το νερό που θάνομε στα ζωντανά, βάλατε στους Ξένους μας; Φέρτε γλήγορα στους καλεσμένους μας από κείνο, που πίνουμε!

Και φουρκισμένος, τάχα, έδωσε μια δυνατή κλωτσιά στο ασκί με το ακάθαρτο νερό και το έχυσε όλο. Έλυσαν

τότε το άλλο ασκί με το σουρωμένο νερό κι έδωσαν στους κατάπληκτους Ξένους. Αυτό, ναι, ήταν δροσερό, καθαρό και νόστιμο. Οι εχθροί υποκρίθηκαν, πως το ευχαριστήθηκαν, που δεν έλειπε. Έδειξαν μεγαλοθυμία, ενώ αυτοί το είχαν κόψει. Στην πραγματικότητα το θέμα, όπως το ζούσαν, τους έκαψε. Σκέφτηκαν, πως το όπλο της δίψας δεν έπιασε. Το Μεσολόγγι είχε τόσο νερό που το έχυναν αλογάρισστα. Γι' αυτό δεν είχαν καμία αμφιβολία. Το είδαν με τα μάτια τους. Το είδαν! Και δε μπορούσαν ν' αρνηθούν ό,τι με τα μάτια τους 'διαπίστωσαν. Την είχαν πάθει. Η πονηριά του Ραζηκότσικα πέρασε. Οι πολιορκητές έφυγαν απογοητευμένοι, αφού ο πολιτάρχης δε δέχτηκε καμιά κουβέντα για παράδοση «να πάψει η αιματοχυσία», καθώς έλεγαν και Ξανάλεγαν φροντίζοντας, τάχα, για το καλό τους.

Μα, άλλα είναι τούτα τα τερτίπια και άλλη η δραματική πραγματικότητα. Κι όταν είσαι γερός κάτι πάει κι έρχεται. Αντέχεις κι ως υποφέρεις. Όταν όμως σε κατακαίει, φουντωμένος, ο πυρετός από το τραύμα, που πήρες πολεμώντας, και την αρρώστια τότε... Τότε έρχεται η αποκρίψωση της αγωνίας, για το πολύτιμο υγρό, το νερό. Οι τραυματίες βογγάνε πιο πολύ από τη δίψα παρά από τις πληγές. Κλείνουν τα μάτια, για να τους πάρει ο ύπνος, να ξεφύγουν την απαίσια αγωνία της δίψας και τότε έρχονται τα όνειρα ν' αναπληρώσουν την έλλειψη, ποτίζοντάς τους στον ύπνο με άφθονο νερό, που, όμως, τρέχει σε ποτάμια και βρυσούλες, μέσα απ' τη ρίζα θεόρατων πλατανιών, που γνώρισαν στη Ζωή τους λεύτεροι πάνω στα βουνά, στους κλεφτότοπους.

— Είδα, έλεγε ένας με δυσκολία, με το λαρύγγι στεγνό και βογγώντας από τη δίψα, είδα, πως ήμουνα εκεί στο πλάι, που κατεβαίνει το ρέμα αναμαλλιασμένο το νερό, καθώς ηιδάει, σαν βαρβάτο, να καβαλήσει τις κοτρώνες, που του αντιστέκονται σκυθρωπές ντυμένες στα καταπράσινα φύκια. Έσκυψα ακουμπώντας στα χέρια μου, κι έβαλα το στόμα μου στο αυλάκι κι έπινα κι έπινα νερό, αχόρταγος

κι ανεμπόδιστος. Και τι κρύο και πεντακάθαρο που ήταν!..
 Ήταν χόρτασα σηκώθηκα και κάθισα στον πλάτανο. Ήταν χαρά Θεού να κάθεται στον ίσκιο και να τρέχει τόσο νερό κρουσταλλένιο στα πόδια σου κι όποτε θέλεις να πίνεις... να πίνεις χωρίς να το μετράς. Και να λούζεσαι στην δροσιά του. Μα και σαν όνειρο, η χαρά μου δεν κράτησε. Στο σημείο αυτό ξύπνησα από την πραγματικότητα, από τη φρίξη. Αυτή μ' έβγαλε από την πλάνη του όνειρου. Και ήταν τότε αυτό τρισεχειρότερο. Ξέρεις τι θα πει να θυμάσαι την ανακούφιση, που ένιωθες απ' το ξεδιψασμα και ξυπνώντας νάναι το στόμα σου πικρό, φαρμάκι και το λαρύγγι σου στεγνό; Να μην υπάρχει σάλιο να ξεκολλήσεις τη γλώσσα σου απ' τον ουρανό; Να θέλεις να φτύσεις και να μη μπερείς; Μακάρι να είχα λίγο σάλιο. Αχ, Θεέ μου, λίγο νεράκι καθαρό, λίγο, αλλά νάναι νερό!

Η σκηνή αυτή κατάντησε συνηθισμένη μέσα στην πόλη, τη μαρτυρική. Όλοι υποφέρουν. Κάνουν προσπάθεια να ξεγελάσουν τον εαυτό τους, μα πού αυτό το καλό. Πού να σβήσει η φωτιά! Τα παιδιά, που είναι πιανούμενα, ζουν το δράμα διπλά και το καταπίνουν. Διψάνε τα ίδια και υποφέρουν, μα υποφέρουν και για λογαριασμό των άλλων και προπαντός των τραυματισμένων, γιατί καταλαβαίνουν τώρα. Είναι «κοτζάμ» παιδιά.

Το δράμα κορυφώθηκε τις τελευταίες μέρες, γιατί τα γιουρτσίσια κι από τις δυο μεριές άφησαν υπολείμματα πόνευ, όσο κι αν ήταν νικηφόρα. Έμειναν οι τραυματίες, που υποφέρουν μαζί με όλα τα άλλα και από δίψα. Βογγάνε και ζητάνε νεράκι να ξεκολλήσει η γλώσσα τους. Θέλουν νερό που να κόβει πραγματικά τη δίψα. Αυτό, που παίρνουν απ' τα πηγάδια, ανακουφίζει για μια στιγμή, μα δεν ξεδιψάζει. Πολλές φορές, όταν ζεσταθεί λίγο, δεν κατεβαίνει τον κατήφορο. Έτσι.

— Λίγο νερό, ακούς από δω...

— Νεράκι από θρύση, ακούς από κει...

— Έχεις νεράκι καλό, μανούλα; λένε τα παιδάκια. Όλοι μικροί, μεγάλοι το αποζητάνε. Ποιος να το φέρει όμως και από πού; Και αν φέρει κανείς, πόσο θα φέρει και ποιος θα πρωτοπιεί; Για όλη την πολιτεία και το στρατόπεδο είναι αδύνατο και να το σκεφτεί κανείς. Μα να γινόταν κάτι, τουλάχιστο, για τους τραυματίες, τους άρρωστους και τα μικρά παιδιά...

Το θέμα πλανιέται μέσα στην πόλη. Γυρίζει από δρόμο σε δρόμο, γειτονιά σε γειτονιά. Χτυπάει όλες τις πόρτες, γιατί όλοι το ζούν. Είναι ζήτημα κοινό, όπως κοινά είναι όλα τα προβλήματα της ζωής. Κάνουν πολλές σκέψεις να το λύσουν. Σκέφτηκαν να βράζουν το πηγαδίσιο το νερό και να το σκυρώνουν. Το εφάρμοσαν, μα η ποσότητα ελάχιστα άλλαξε. Εξακολουθεί νάναι γλυφό, χοντρό, πλησιάζει το καθάριο. Και θέλει και κόπο και χρόνο, που δεν υπάρχει.

Πες και πες, όμως, και λέγοντας και λέγοντας, το ζήτημα άρχιζε να ωριμάζει, να παίρνει σχήμα στο μυαλό των πολιορκημένων. Μια τους σκέψη ήταν να κάνουν γιουρζύσι και να γεμίσουν όσες στάμνες και φλάσκες πρόφταιναν. Αν μπορούσαν ν' αρπάξουν κανένα κάρρο του εχθρού απ' αυτά που κουβαλούν νερό. Μα ήταν δύσκολο, γιατί απαιτούσε αίμα και το ακόμα σπουδαιότερο, θα μεγιστοποιούσε την ανάγκη στα μάτια του Τούρκου, εκτός από την πιστοποίησή της.

Η συζήτηση δίνει και παίρνει και κάθε μια λύση συζητιέται. Μια μονάχα δεν συζητήθηκε. Είναι αυτή που βρήκαν τα παιδιά. Την πρότεινε ο Βλάσης της κυρα - Διαμάντως, απάνω στο παιγνίδι με τ' άλλα συνομήλικά του. Εκεί που έπαιζαν, ξαφνικά, σταμάτησε και είπε:

— Σταθείτε! Παιδιά, ακούστε με. Σκέφτηκα κάτι! Πώς να βοηθήσουμε να φέρουμε νερό. Να βρούμε νερό, όσο μπορούμε για τους άρρωστους και τους τραυματίες. Καθένας μας να σκεφτεί με ποιο τρόπο θα το κάνουμε αυτό. Το

νερό το κρατεί ο Τούρκος. Πρέπει, λοιπόν, κατά τη γνώμη μου, να το κλέψουμε! Τι λέτε; Κλέφτες... νερού, λοιπόν!

Τα παιδιά απόμειναν σκεφτικά. Να κλέψουμε το νερό; Διαλογίζονταν. Μα πώς; Δεν ήταν εύκολο πράγμα, μα ούτε και ακατόρθωτο! Χρειαζόταν όμως σκέψη πολλή. Χρειαζόταν οργάνωση από μυαλό Οδυσσέα. Και απάνω από όλα τόλμη παραλογισμού. Στο μεταξύ άρχισαν, Ξανά, να παίζουν και να σκέπτονται. Να σκέπτονται και να παίζουν. Η ιδέα μπήχτηκε στο μυαλό τους καυτερή.

Κάποια στιγμή ο Φώτης στάθηκε. Στάθηκε και όλη η παρέα. Ένας ρωτάει:

— Δε θα παίξουμε άλλο;

— Όχι, λέει ο Φώτης. Μια στιγμή, σταθείτε. Μούρθε μια ιδέα για το νερό, που είπαμε. Θα γίνουμε πραγματικοί κλέφτες. Θα το κλέψουμε το βράδυ κιόλας. Θα συναχτούμε όλα τα παιδιά στη μυστική πόρτα. Κάθε παιδί θα κρατεί μια τσίτσα ή ό,τι άλλο έχει. Όχι πηλίνο πράμα. Τώρα, τι θα κάνουμε! Θα μας ανοίξουν την πόρτα και θα βγούμε με τη σειρά ένα ένα. Θα κάνουμε μια ράδα, όσο να φτάσουμε στο νερό, πέρα στο ρέμα. Δεν είναι πολύ αλάργα. Εκεί θα γεμίζουμε τα αγγεία και θα τα στέλνουμε πίσω στην πόλη χέρι με χέρι. Όποιο παιδί έχει βήχα να μην έρθει. Δεν πρέπει να προδοθούμε!

— Ωχ, γαμώ το, έχω βήχα, είπε διακόποντας ένα παιδάκι στενοχωρημένο, γιατί αποκλείονταν απ' την ενέργεια αυτή, που ήθελε πολύ να λάβει μέρος.

Ο Φώτης συνέχισε.

— Θα πούμε στους μεγάλους, την ώρα εκείνη, να κάνουν, τάχα, πως θα κάνουν γιουρούσι ή κάτι που ν' απασχολεί τους Τούρκους. Ο Τούρκος, τότε, θα προσέχει τις τάπιες κι έτσι εμείς θα κάνουμε τη δουλειά μας.

Η σύναξη βρήκε το σχέδιο λιγάκι δύσκολο, αλλά όχι και ακατόρθωτο, γιατί δεν ένιωθαν φόβο. Παραδειγματισμέ-

να απ' τη φρουρά είχαν κηρύξει σε άγνοια το φόβο. Είχαν συνηθίσει να ζουν με τον κίνδυνο. Είχαν συμβιβαστεί με το θανατικό σαν κάτι το φυσικό και ανώδυνο. Είχαν μεστώσει από παρατολμία. Είδαν τόσους και τόσους να φεύγουν κάθε μέρα, κάθε ώρα. Και ήταν αμέτρητοι οι Τούρκοι που τουμπάνιαζαν μπροστά στις τάπιες, που έχασκαν στον ήλιο. Από ανάμεσά τους λείπουν τόσα παιδιά, που τά 'φαγε το βόλι, η μπόμπα, η βία του σατράπη. Λοιπόν, τι να φοβηθούν εκείνα τώρα! Άλλωστε η ώρα τούτη απαιτεί θυσίες από όλους! Κι απ' αυτά! Ύστερα τούτη η πράξη τους θα έδειχνε πως ήταν άξια για κάτι παραπάνω από κείνο που έκαναν ως τώρα. Δηλαδή να μαζεύουν τα βόλια και να τα δίνουν στην επιτροπή, να γεμίζουν τα τουφέκια ή να πετούν πέτρες με τις σφεντόνες και τα χέρια. Εμπρός, λοιπόν, για το Μεσολόγγι τους κι αυτή η προσπάθεια κι ας γένει, ό,τι γένει, ας καταλήξει όπου θέλει. Θα προσέξουν όμως... Τι είναι η ζωή χωρίς κάτι μεγάλο; Ένα κάρο, που κυλάει σε δρόμο ανώμαλο, κι άλλοτε γέρνει σε τούτη τη λακούβα, άλλοτε στην άλλη, κάποτε τινάζεται σαν πατήσει σε κάποια πέτρα και τίποτε άλλο! Κι όταν φτάσει στο τέρμα τι έχει να πει; Τίποτε το ιδιαίτερο. Ήταν και τούτη μια διαδρομή συνηθισμένη, απaráλλαχτη όπως χτες και προχτές... Αυτό όμως για σήμερα δεν πρέπει να ισχύει. Ο αγώνας τούτος δεν ξεπερνιέται και δεν κερδίζεται χωρίς στο βωμό να καίεται κάποιο σφαχτάρι. Το απαιτεί ο καιρός. Είναι στο πρόγραμμα του ξεσηκωμού, της ομαδικής τρέλας του Γένους των Γραικών, του «Γύφτου» των αιώνων!

Από νωρίς τα παιδιά έπιαναν θέσεις. Καθένα είχε μαζύ του το αγγειό, που θά 'παιρνε. Μερικά είχαν από δύο. Κάθε σπίτι προμήθεψε πρόθυμα με ό,τι είχε, το παιδί του, το παιδί της γειτόνισσας. Από τέτοια δοχεία άλλο καλό. Η πόλη ήταν γεμάτη. Στα χρόνια τα καλά, τα ξύλινα τούτα δοχεία, οι τσίτσες, ήταν γιομάτα κρασί. Μ' αυτά έπιναν στα ζιαφέτια, μ' αυτά κερνούσαν τους ξένους. Μύριζαν αντρί-

λας, καθώς στο ρτόμιο απόμεινε η μυρωδιά από το χνώτο του πρωτονοικοκύρη.

Μέχρι το σουρούπωμα, όπως είχαν πει, έφταναν αράδα παιδιά. Έρχονταν αθόρυβα, για να μη τα πάρει μυρωδιά ο εχθρός, που παραμονεύει ν' ακούσει και το παραμικρό, όλη την ώρα. Η φρουρά, φυσικά, ήξερε το μυστικό, είχε εγκρίνει την ενέργεια των παιδιών και ήταν ετοιμη να την υποστηρίξει με κάθε τρόπο, όπως είπαν.

Μια απαλή βραδιά απλώνεται απόψε και προχωρεί απάνω στην πόλη κι ως τον κάμπο πέρα. Οικτρή παραφωνία αποτελεί το τούρκικο κανόνι, που ασίγαστο, βαρύθυμα μουγκρίζει αργά, αργά, πετώντας στα ουράνια τις φαρμακερές του γλώσσες, που αντικόβουν το μούχρωμα. Αυτή η παραφωνία τaráζει την ιλαρότητα, που φέρνει στις ψυχές τούτη η μαγεία της φύσης. Πόσο λαχταρούν, την χωρίς το σατανά που ξερνάει φωτιά, απόλαψη τούτης της όμορφης ώρας οι κλεισμένοι. Όμως μακριά τα μάγια, που φέρνουν υπνώτισμα, που μουδιάζουν το κορμί, κάνουν νωθρή τη σκέψη! Τώρα έχουμε πόλεμο, πόλεμο σκληρό. Πολεμάμε με την έλλειψη, με το φανατισμό, με την αγριάδα, με τη μπαμπεσιά. Κουβέντα δε χωράει. Το χάσμα είναι βαθύ και θα χρειαστούν πολλά κορμιά να γεμίσει.

Η ώρα, που έπρεπε να βγουν τα παιδιά, έφτασε. Η νύχτα έχει προχωρήσει, έχει περπατήσει αρκετά. Η μυστική πόρτα άνοιξε αθόρυβα. Τα παιδιά, νάτα, βγαίνουν, στην αράδα. Η φρουρά ανατριχιάζει. Παρακολουθεί με άγρυπνο μάτι. Μεγάλο το τόλμημα. Και τι δεν ήταν μεγάλο σε τούτη τη δράκα; Κατά τις κουβέντες αρχίζει 'αμέσως την κάλυψη. Ρίχνει... Ο Τούρκος αλαφιάστηκε. Τέντωσε το αυτί του σαν αγρίμι. Απαντάει με βολές πολλές. Καλό σημάδι. Αυτό θέλουν και οι καστρίτες. Να τους ξεμακρύνουν την προσοχή. Να γίνεται σαματάς. Βρισιές ακούονται κι από τα δύο μέρη. Δεν είναι κάτι το πρωτόφαντο. Συνήθιο τους είναι να βρίζουν και να 'βρίζονται. Έτσι ερεθίζονται πιο πο-

λύ και γίνεται ο χαλασμός πιο μεγάλος, αφού βαθαίνει το χάσμα.

Τα παιδιά, σαν τις σκιές του 'Αδη, γλιστρούν ένα ένα, ντυμένα με το μαντύα του σκοταδιού. Προχωρούν κανονικά. Μπροστάρης είναι ένα παιδί, που ξέρει καλά τον τόπο. Πώς χτυπάει η καρδιά του για το μέρος που πατάνε, το δικό του χώμα, το τόσο γνωστό. Αναλογίζεται τη μέρα που θ' αξιωθεί, ανασκουμπωμένο, να σκάψει με την τσάπα του, θα οργώσει με το ζευγάρι, και αναγαλιάζει. Από καιρό σε καιρό κοιτάζει πίσω του. Στο πάτημά του ακολουθούν τα άλλα παιδάκια, που κι αυτά ξέρουν τα μέρη τούτα. Ανάμεσά τους πορεύεται ένα μικρό αδύνατο πλασματάκι, που κολυμπάει από την αχάμνια στον ιδρώτα μέσα στα φαρδιά του ρούχα, αν και φοράει το πιο μικρό νούμερο. Τα ματάκια του μοιάζουν με απόσπερο, με κωλοφωτιές, καντήλι, που τρεμοσβήνει. Κάτω από το κεχρένιο δέρμα του 'ασπρίζουν τα κόκαλά του και προβάλλουν το σχήμα τους σαν σε ακτινογραφία. Τ' αυτιά του, απ' την αδυναμία, ξεμάκρυναν και φεγγίζουν. Σωστό κινούμενο κατάλοιπο της ανθρώπινης φύσης. Για την τέτοια του φτιάση του κόλλησαν το παρατσούκλι Λαμπράκης και μερικοί τον έλεγαν Λαμπάκη! Κι όμως, μέσα σ' αυτό το αποκοψιάρικο, ήταν στεριωμένη γερά μια μεγάλη καρδιά. Γερό στοιχείο ο Λαμπράκης. Ακολουθεί σταθερά τον πρωτολάτη και δε στέκεται παρά όταν εκείνος σταματάει, για να ιδεί τι γίνεται η φάλαγγα. Τα άλλα παιδιά κρατάνε το χορό των πρώτων καλά. Κρίκοι ατσάλινοι μιας πορευόμενης αλυσίδας. Προχωρώντας, προχωρώντας έφτασαν στην πηγή. Τώρα, να, ακούνε το νερό, που κυλάει στο χαντάκι μουρμουρίζοντας, κατακάθαρο, αυξαινοντας τη δίψα τους και κάνοντάς τα να λιώνουν από την επιθυμία να βρέξουν έστω τη γλώσσα τους. Τώρα διψάνε ακόμα πιο πολύ. Τι κακό, τόσο νερό κρουσταλλένιο, μοσχοβολημένο απ' τις λυγαριές, που το σκεπάζουν, να χύνεται τον κατήφορο και να χάνεται άσκοπα — τι καημός — στη θάλασσα, κι αυτά διψούν, σκάζουν από τη δίψα. Αμ, οι τραυματίες; Τα

παιδάκια; Πόσο σκληρός στέκεται ο άνθρωπος! Πολεμώντας, χωρίς, πολλές φορές, να ξέρει γιατί, γίνεται θηρίο, πιο ανήμερο κι απ' αυτά της ζούγκλας. Ξεδιπλώνει πτυχές της ψυχής του βρώμικες, όταν αποβάλλει το χαλινάρι και γίνει νούμερο, στο στρατό ή ένας άγνωστος μέσα στο πλήθος, στη μάζα. Η σκέψη υποτάσσεται στα ζωώδη ένστικτα της βίας και της αρπαγής. Κεντρισμένος απ' την πυροδοτημένη μισαλλοδοξία, τη θρυαλλίδα της οποίας τοποθετεί και πυροδοτεί η προπαγάνδα και η θρησκευτική μανία, προβαίνει σε εγκλήματα μπροστά στα οποία πέφτει σε περισκεψη, ντρέπεται, η ανθρωπότητα σε στιγμές ανάπαυλας και νηφαλιότητας, που κι αυτές είναι λίγες! Με σημαία την πίστη, αλλά και για την πίστη, πόσες φορές δεν οργίασε καταστρέφοντας και θύοντας. Το ον με τη λογική προβαίνει στις πιο παράλογες πράξεις. Σε πράξεις ζωόδους, βρώμικης σκληράδας, πράξεις μανιακές, αμόκ. Το δίκιο βρίσκεται στα χέρια του πάθους και του απώτερου συμφέροντος, που το χειρίζεται ο αχαλίνωτος όχλος. Έτσι και τούτο τον ιερό αγώνα μιας σκλαβωμένης φυλής τον κρίνει ο άξεστος μουεζίνης, που μυρίζει ξυνίλας. Αυτός γιομάτος φανατισμό ρίχνεται και καταστρέφει στο όνομα του ...Θεού του! Ωραιοσ Θεός!

Μπροστά στο νερό, τα παιδιά, αντιμετωπίζουν δύσκολο πρόβλημα. Πώς θα το φτάσουν, εκεί κάτω που βρίσκεται, τόσο βαθιά στο χαντάκι; Ποιός θα κατεβεί εκεί κάτω; Ποιός θα τον κατεβάσει και πώς; Η λύση όμως δεν άργησε να δοθεί.

— Θα κατεβώ εγώ, λέει το φοφίμι, που δεν είμαι βαρύς. Κρατήστε με απ' το χέρι να κρεμαστώ.

Αμ έπος, αμ έργο. Απολύθηκε 'το παιδί κρατημένο απ' τα χέρια των αλλουρών παιδιών κι έφτασε, λίγο βροντημένο, στο βόθος του χαντακιού, μέσα στο νερό. Τα αδύναμα ποδαράκια του πάγωσαν. Έσκυψε, ρούφηξε νερό με την ψυχή του, για να συνέλθει κι αμέσως ύστερα από το:

— 'Αϊ..., που άφησε ευχαριστημένο, γιατί χόρτασε νεράκι, άρχισε το έργο. Γιόμισε την τσίτσα, που κρατούσε. Την έδωσε απάνω και πήρε άλλη. Το γιόμισμα γινόταν γλήγορα. Το νερό ήταν πολύ. Η αλυσίδα άκοβη δούλευε από την πόλη για το ρέμα και από το ρέμα για την πόλη. Ντουινιάς τα παιδιά. Και ησυχία τάφου. Τί δεν κάνει ο άνθρωπος!

Η φρουρά έδινε κι έπαιρνε θορυβώντας ασυνήθιστα, όσο έβλεπε πως το νερό κυλούσε στο λαρύγγι της νόστιμς, καθαρό, κρύο. Δεν ήταν δε λίγες οι φορές που το ίδιο αγγείο πήγε στο ρέμα και Ξαναγύρισε. Ας είναι καλά τα παιδιά!

Η νύχτα όμως περπατάει, φεύγει. Κύλησαν τα μεσάνυχτα και οι πρωινές ώρες μπήκαν στο χορό. Η Πούλια τρεμσθήνει πάνω απ' τον Κοτσιλάρη. Σε λίγο θα πέσει στη θάλασσα. Η αυγή φτάνει. Ο κίντυνος ν' αποκαλυφτεί το κόλπο άρχισε να διαγράφεται απειλητικός, άρχισε να εγγίζει. Τα παιδιά έπρεπε να μαζευτούν. Αρκετά ως εδώ. Το σύνθημα δόθηκε. Ένα ένα γλιστρούσε στην πόλη. Ο γιομιστής τραβήχτηκε απάνω καταγρατσουινισμένος από τα βάτα. Έφτασε τελευταίος, μα ήρθε πρώτος στην τιμή, όπως του άξιζε.

Η πόλη, όμως, δε θαυμάζει μόνο τον Λαμπράκη. Γελάει μαζύ του, για την άλλη αποκοτιά του. Ατρόμητος, διαβολάκος σωστός καθώς αποδείχτηκε, δε βιάστηκε να γυρίσει. Φτάνοντας στο σημείο ενός κάρου με νερό, μπήκε στον πειρασμό να το χύσει. Ξέκοψε, τότε, απ' τη φάλαγγα κι αθόρυβα γλίστρησε ως εκεί. Στα τυφλά, έψαξε, βρήκε την κάνουλα και την άνοιξε. Το νερό ορμητικό κύλησε τον κατήφορο. Το βαρέλι άδειασε. Η ψυχή του παιδιού γιόμισε χαρά. Οι Τούρκοι το φυσάνε και δεν κρυνώνει. Τούτο το πάθημά τους φανέρωνε πολλά. Οι καστρίτες το πρωί τους κορόιδευαν. Εκείνοι λυσσούσαν. Τέτοιο κάζο!

Όσοι ήπιαν νεράκι ευλόγησαν τα παιδιά. Μα ήταν μια και τελευταία φορά. Αρκετή όμως για να μείνει χαραγμένη στη μνήμη της Ιερής Πόλης και τη δική μας!

Μισολόγγι

Κόβω για σε τα βάγια
του τραγουδιού ιερά
στο μέτωπο στα πλέκω
στεφάνια γιορτερά.

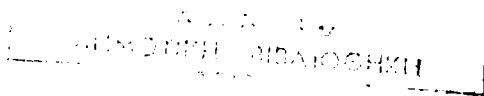
Βωμός το μέτωπό σου.
Θυμάσαι; Μια φορά
στ' αγγίξαν και στ' αγιάσαν
της Δόξας τα φτερά.

Λάμπουν ιερά στα βάγια
του τραγουδιού, η φωτιά,
το αίμα των ηρώων
του χαλασμού η νυχτιά.

Και τρέμουνε στα βάγια
ιερά του τραγουδιού
τα δάκρυα μιας αγάπης
τα χρόνια ενός παιδιού.

Κ. Παλαμάς

Παρουσίαση του Συγγραφέα

Ο συγγραφέας του διβλίου, ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ (Τάκης) Σπύρου ΚΑΠΩΝΗΣ, γεννήθηκε το 1914, στη Γουριά Μεσολογγίου από γονείς αγρότες.

Πήρε πτυχίο με άριστα από το Πεντατάξιο Διδασκαλείο Ιωαννίνων, το 1935. Μετεκπαιδεύτηκε στο Πανεπιστήμιο από όπου αποφοίτησε με άριστα.

Εργάστηκε σαν δάσκαλος στο Αυλάκι του Βάλτου, στο Κουτοχώρι Μεσολογγίου, στα Άνω Κλεισορέματα Μεσολογγίου, στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Πειραιά και στο 3ο Δραπετσώνας.

Έχει γράψει πάραπολλά άρθρα σε εφημερίδες και στα περιοδικά «ΠΑΙΔΕΙΑ»* (Παπανούτσου) και προπαντός στο «ΣΧΟΛΕΙΟ και ΖΩΗ» (Γ. Ζομπανάκη), όπου είναι συνεργάτης.

Με το ψευδώνυμο ΤΑΚΗΣ ΑΧΕΛΩΙΤΗΣ έγραψε το ιστορικό ανάγνωσμα «ΠΕΡΑΣΜΕΝΑ ΜΕΓΑΛΕΙΑ», το οποίο κυκλοφόρησε και σε λαϊκή έκδοση με τον τίτλο «ΕΝΔΟΞΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ».

Πρώτος έγραψε για τα παιδιά των Ε' και ΣΤ' τάξεων τα: «ΕΠΕΞΕΡΓΑΖΟΜΑΙ ΤΟ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΟ ΜΟΥ» και αργότερα ιδιαίτερα για τους δασκάλους: «ΜΕΘΟΔΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΓΝΩΣΤΙΚΟΥ» των τάξεων Δ', Ε', και Στ'.

Έγραψε επίσης τα διβλία: Π. Διαθήκη, Γεωγραφία της Ελλάδας, Ο Βοηθός μου, Πραγματογνωσία - Θρησκευτικά, Κυψέλη Εκθέσεων, Ειδικές Εκθέσεις, καθοδηγητικά τετράδια γραφής εκθέσεων κλπ. που κυκλοφόρησαν από διάφορους Οίκους.

Πήρε μέρος στην Εθνική Αντίσταση και στην Αλβανία.

Αναμίχτηκε στο προσοδευτικό συνδικαλιστικό κίνημα και διατέλεσε Πρόεδρος του Α' Διδ/κού Συλλόγου Πειραιά και Πρόεδρος της Γενικής Συνελεύσεως του Κλάδου, το 1966.

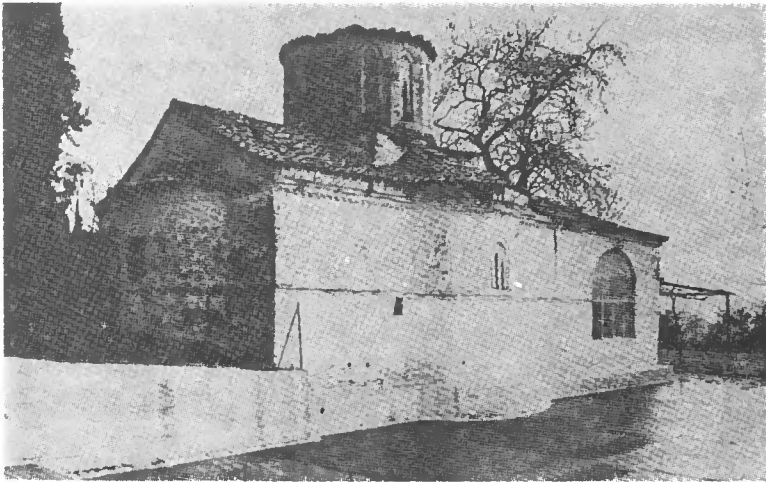
Τιμήθηκε με διάφορες ηθικές αμοιβές.

Αποχώρησε από την υπηρεσία το 1972.

(*) Στον τόμο του 1953 υπάρχει πρωτότυπη για τον τόπο μας μελέτη εφαρμογής της μεθόδου Decroly.

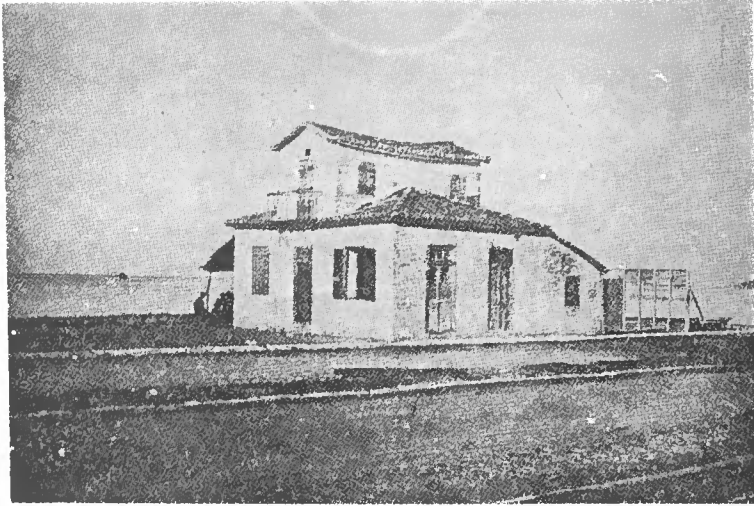

ΑΙ — ΣΥΜΙΟΣ

Το ιστορικό μοναστήρι σημείο συγκέντρωσης των Μεσολογγιτών, που θα
επιζούσαν της φοβερής Εξόδου.

ΑΝΕΜΟΜΓΑΟΣ

Μας θυμίζει την ανατίναξη του από το δεσπότη Ιωσήφ Ρογών και το μαρτυρικό θάνατό του.

Το... ομοίωμα αυτό, που βλέπουμε, ξαναχτίστηκε το 1962 με τη φροντίδα της Αιτωλικής Εταιρείας Μεσολογγίου και του Δήμου στην ίδια θέση.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Εξήγηση	5
Επιστολή Κ. Πετρονικολού	9
Ιερή Πύλη	11
Μεσολόγγι μου χλωμό	13
Ιστορική μαρτυρία	19
Ιστορικές μαρτυρίες	33
Χωρίς... Σώμα	34
Ιστορικές μαρτυρίες	43
Ο Μπούλαλας	45
Ιστορικές μαρτυρίες (δημοτικό)	53
Μάνθος Τρικούπης	55
Ιστορικές μαρτυρίες	66
Αντώνης Μπάκας	67
Ιστορικές μαρτυρίες	83
Τα παιδιά της Κλείσοδας	87
Ιστορική μαρτυρία	115
Στη θέση του πατέρα (Γιώργ. Άρτης)	116
Ιστορικές μαρτυρίες	127
Ο Μανόλης	128
Ιστορικές μαρτυρίες	138
Και... κλέφτες νερού	139
ΜΙΣΟΛΟΓΓΙ	151
Παρουσίαση του συγγραφέα	153

Ε ι κ ό ν ε ς :

1) Η Πύλη, σ. 8. 2) Μέρος του Ηρώου, σ. 15. 3) Τάπια Φραγκλίνου, σ. 66. 4) Κλείσοδα, σ. 86. 5) Το σπίτι του Ράπηση, σ. 106. 6) Ο Αι Συμιάς, σ. 155. 7) Ο Ανεμόμυλος, σ. 157.

Επιμέλεια εξωφύλλου:

Αφών Γεώργου και Αντώνη Πασίση — Νοταρά 35 Αθήνα.

Στοιχοθεσία — εκτύπωση:

Στ. Βεντούρα — Χρ. Σπύρου — Σάμου 99 Αθήνα — Τηλ. 8830057

Βιβλιοθεσία: Ζ. Νικολόπουλου — Ι. Δρέσος Ο.Ε. ---
Κλαίτορος 25 — Περιστέρι.

Αποκλειστικότητα: Τάκης Καπόνης — Μ. Κόρα-
να 2 — Αθήνα. Τηλ. 8312542 — 5238856.

Το βιβλίο αυτό δεν έχει εμπορικό σκοπό. Αποβλέπει σε κάτι πολύ ψηλό, στην προβολή και ιδιαίτερα στην αναζωπύρωση της μνήμης μας γύρω από το Μεσολόγγι, της αδαπάνητης αυτής λαμπάδας, που καίει και θα καίει παντοτινά στο βωμό των μεγάλων ιδανικών, για τα οποία σήμερα κι εσύ κι εγώ κι όλη η καταπιεσμένη ανθρωπότητα παλεύουμε σκληρά και λαχταράμε να φτάσουμε σε αίσιο τέλος.

Ο σκοπός αυτός δημιουργεί την απαίτηση να το διαβάσεις, γιατί έτσι η συγκίνηση, πιστεύω, που θα σου φέρουν «τα κινούμενα πρόσωπα», όπως τονίζει ο πρώτος κριτής του, θα προκαλέσουν αυτό στο οποίο αποβλέπει και είναι υποχρέωσή μας: την ανάθαλη της αγάπης, ευγνωμοσύνης και φροντίδας μας για την Ιερή Πόλη μας.

